

2201977J1-2 cpl.

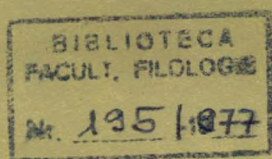
STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

PHILOLOGIA

1

1977

CLUJ-NAPOCA

REDACTOR ȘEF: Prof. I. VLAD

REDACTORI ȘEFI ADJUNCȚI: Prof. I. HAIDUC, prof. I. KOVACS, conf. I. A. RUS

COMITETUL DE REDACȚIE FILOLOGIE: Prof. I. PĂTRUȚ, prof. I. SZIGETI, prof. R. TUDORAN, prof. M. ZACIU, conf. M. CĂPUȘAN, conf. O. ȘCHIAU (redactor responsabil), conf. SZABO GY., conf. S. TRIFU, lector M. HOMORODEAN (secretar de redacție), lector M. MARKEL

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

PHILOLOGIA

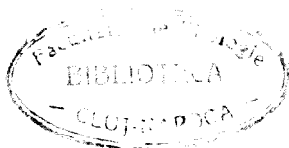
1

Redacția: 3400 CLUJ--NAPOCA, str. M. Kogălniceanu, 1 ● Telefon 1 34 50

SUMAR — CONTENTS — SOMMAIRE — INHALT — СОДЕРЖАНИЕ

S. IERCOȘAN, Literatura războiului pentru independență și publicul transilvan. Creșterea receptivității față de „Cartea” din țară ● La littérature de la guerre pour l'indépendance et le public de Transylvanie. L'accroissement de la réceptivité à l'égard des livres de la mère-patrie	3
E. VIOREL, Șt. O. Iosif — traducătorul ● Der Übersetzer Șt. O. Iosif	11
G. ANTONESCU, Grigore Ureche și începuturile narațiunii cu efect artistic ● Grigore Ureche et les débuts de la narration à traits artistiques	16
T. WEISS, Conceptul de unitate în gândirea lui Cicero ● Le concept d'unité dans la pensée cicéronienne	24
A. MIȘAN, Studiul confruntativ al limbilor (I) ● Сопоставительное изучение языков (I)	34
L. S. SOLTISCHI, La proposition relative. Étude syntaxique ● Propoziția relativă. Studiu sintactic	46
R. LANG, Deformarea lingvistică de personaje istorice cupriuse în <i>Finnegans Wake</i> de James Joyce ● Linguistic Distortion of Historical Characters in James Joyce's <i>Finnegans Wake</i>	59
T. MAKARENKO, V. DRONDOR, Din experiența predării intonației în laboratorul fonetic (cu referire la limbile engleză și rusă) ● Из опыта работы над интонацией в фонетической лаборатории (На материале английского и русского языков)	66
M. VOIA, Probabilitatea — aspect al modalității intelective ● Probability as Aspect of Intelective Modality	70
Recenzii — Books — Livres parus — Bücherbesprechung — Рецензии	
Operă lexicologică de pionierat (V. HODIȘ)	78

195/1977

LITERATURA RĂZBOIULUI PENTRU INDEPENDENȚĂ ȘI PUBLICUL TRANSILVAN. CREȘTEREA RECEPTIVITĂȚII FAȚĂ DE „CARTEA” DIN ȚARĂ

SARA IERCOȘAN

În suita evenimentelor politice majore care au marcat în secolul trecut mersul ascendent al națiunii române pe calea unei dezvoltări moderne, unitare și neatinse, războiul pentru independență de la 1877 a reprezentat un punct final și culminant totodată. Prin jertfa de sine adusă de eroica armată română, sprijinită, într-o uriașă încordare și cu deosebit spirit de sacrificiu, de către întregul popor, s-a realizat un vis secular, acela al deplinei emancipări de sub jugul turcesc, al făuririi unui stat român independent. În același timp, cucerirea independenței a însemnat o etapă decisivă în procesul desăvârșirii unității politice a națiunii române, prin unirea Transilvaniei cu Țara.

În timpul războiului de la 1877, conștiința unității naționale s-a manifestat cu deosebită vigoare, printr-o largă participare a românilor din toate provinciile, inclusiv din cele supuse Imperiului austro-ungar, la lupta pentru scuturarea jugului otoman. Numeroase mărturii, scoase la lumină de către cercetători¹, atestă profundul sentiment de solidaritate ce-i lega pe românii ardeleni de frații lor din Țară, faptul că ei priveau în mod firesc lupta pentru independența României ca pe propria lor cauză, iar victoria acesteia ca pe o cheazășie a viitoarei lor eliberări. Manifestările de solidaritate ale ardelenilor au îmbrăcat forme din cele mai variate, mergând de la gestul suprem al sacrificiului vieții, făcut de numeroși voluntari ce au trecut pe ascuns Carpații pentru a se înrola în armata română, la ample acțiuni de sprijinire materială a armatei și a victimelor războiului, de la înfruntarea oficialității dușmănoase și afirmarea curajoasă a adeziunii la cauza justă a României, la instrunarea lirei pentru a cînta eroismul ostașilor.

Din puternica încordare a forțelor întregii națiuni, prilejuită de lupta pentru dobîndirea independenței, pentru România au rezultat consecințe hotărîtoare în evoluția ei pe toate planurile: politic, economic, cultural. Pentru ardeleni, cîștigul imediat a fost doar unul de ordin moral, constînd în primul rînd într-o deosebită creștere a conștiinței naționale, a aspirației spre unitate. În condițiile de opresiune din Imperiul austro-ungar, această conștiință s-a putut manifesta și cimenta mai ales în domeniul culturii și literaturii, deși s-a făcut remarcată și o radicalizare a gîndirii și atitudinilor politice². Semnificative pentru înțe-

¹ Vezi, de ex., Sextil Pușcariu, *Răsunetul războiului de independență în Ardeal*, București, 1927; N. Iorga, *Istoria românilor*, X, București, 1939; Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848—1881)*, București, 1974.

² *Istoria României*, IV, București, 1964, p. 681—683.

legerea acestei stări de lucruri ni se par cuvintele pe care C. Rădulescu, aflat în fruntea unei numeroase delegații, le adresa în 1884 lui Vasile Alecsandri, venit pentru cură la Mehadia: „Nemuritorule poet! Când constelațiile vieții publice opresc un popor în libera sa dezvoltare, atunci literaturii îi cade cea mai grea parte a chemării, de a susține tăria conștiinței naționale în acest popor”³.

În paginile ce urmează ne propunem să evidențiem câteva aspecte ale repercusiunilor luptei pentru independență asupra conștiinței naționale a românilor ardeleni, manifestate în planul vieții culturale și literare, îndeosebi în creșterea receptivității acestora față de „cartea” din Țară, în timpul războiului și în anii imediat următori.

Cum se știe, lupta pentru neatîrnare a însemnat nu numai mobilizarea forțelor materiale ale națiunii, ci și a celor spirituale. Scriitorii, vibrând la unison cu întregul popor, au dat glas, în mod spontan, sentimentelor înălțătoare de fierbinte patriotism și profundă admirație față de eroismul ostașilor, ce animau întreaga suflare românească. A rezultat o întreagă literatură a independenței, datorată unui număr impresionant de scriitori, inegali ca talent, dar deopotrivă sub aspectul conștiinței civice, de la nume obscure, ca V. D. Păun sau I. S. Bădescu, la altele mai cunoscute, ca G. Sion, Gr. H. Grădăraș sau Gr. Ventura, și pînă la cel al „regelui poeziei”, Vasile Alecsandri.

Literatura inspirată din evenimentele războiului a cunoscut un puternic ecou în ținuturile ciscarpatine, pe primul loc situîndu-se creațiile lui Alecsandri. Publicîndu-și în paginile *Convorbirilor literare* o bună parte din poeziile ce aveau să alcătuiască volumul *Ostașii noștri*, bardul de la Mircești dă revistei junimiste, unde, cu zece ani înainte, Maiorescu frînsese lănci împotriva poeziei politice și patriotice, o nouă fizionomie, un nou caracter, obligîndu-l, probabil, pe critic să mediteze asupra generalizării sale cam pripite. În Transilvania, publicația ieșeană avea numeroși cititori, fiind oferită gratuit tuturor societăților de lectură ale elevilor și studenților și chiar altor asociații culturale sau unor persoane particulare⁴. În mai multe centre, grație unor adepți zeloși, *Convorbirile* aveau un număr însemnat de abonați⁵. Dar, în ciuda măriminii junimiștilor, un timp îndelungat, datorită spiritului critic ascuțit, revista lor a trezit dincoace de munți mai multă ostilitate decît simpatie. Poeziile lui Alecsandri inspirate din lupta pentru independență fac să se topească brusc orice rezervă, publicația „Junimii” fiind îmbrățișată pretutindeni cu multă căldură și dobîndind o deosebită popularitate. Despre acest fapt vorbesc numeroase mărturii, dintre care vom cita doar două. În articolul său *Direcția nouă în Ardeal*⁶, Septimiu Albini scria: „Îmi amin-

³ Apud Aurel Cosma, *Vasile Alecsandri în Banat*, în *Orizont*, 1971, nr. 8, p. 36.

⁴ Date despre difuzarea revistei la I. Breazu, *Pătrunderea ideilor junimiste în Transilvania*, în *Literatura Transilvaniei*, f.l., 1944, p. 152 și urm. și la I. Verbină [Iosif Pervain], *Aspecte din lupta junimistă în Transilvania*, în *Studii literare*, I, Sibiu, 1942, p. 59 și urm.

⁵ Vezi I. Breazu, *op. cit.*

⁶ În volumul *Lui Ion Bianu. Amintire* [...], București, 1916, p. 17.

tesc, de exemplu, că pe la 1877, în timpul războiului independenței, noi elevii români din cele trei școli secundare din Sibiu ne întruneam în casa răposatului meu socru Visarion Roman, unde, în afară de scrierile lui Alecsandri și alți scriitori buni din Țară, citeam în *Convorbiri literare* *Odă ostașilor români*, *Peneș Curcanul*, *Dorobanțul*, cari se publicau atunci. O mărturie similară găsim într-o scrisoare adresată de Iuliu Moisil, fost elev al liceului din Năsăud, lui I. Negruzzi, la a șazecea aniversare a *Convorbirilor*: „În timpul războiului pentru neatințare de acum 50 de ani, ne înflăcărau poeziile lui Alecsandri publicate în *Convorbiri*, ca *Peneș Curcanul*, *Sergentul*, *Odă ostașilor români*, *Căpitanul Romano*, *Frații Jderi*, *Hora de la Plevna* și *Hora Griviței*, pe cari le declamam și le cîntam mereu, ca și *Cîntecul gîntei latine*, în 1878—1879”⁷.

Admirația ardelenilor față de poeziile patriotice ale lui Alecsandri și adeziunea lor la mesajul acestora își găsește expresie și în larga difuzare ce li se asigură prin reproducerea lor în presa de dincoace de Carpați, nu numai în reviste cu profil literar, ca *Familia* sau *Albina Carpaților*, ci și în ziare, care în mod obișnuit acordau prea puțin spațiu literaturii. Astfel, *Gazeta Transilvaniei*, care în acea perioadă devenise un fel de buletin al războiului de independență, cu deosebită audiență în mase, reia cu promptitudine, după *Convorbiri*, *Peneș Curcanul*, *Odă ostașilor români*, *Sergentul*, *Hora Griviței*, *Hora de la Plevna*, *Frații Jderi* și *Cîntecul gîntei latine*, asimilată în mod firesc, pentru semnificațiile ei, celor dintîi. Revista *Cărțile săteanului român* din Gherla reproduce, în 1877, *Balcanul și Carpatul*, iar în 1878 *Odă ostașilor români*, *Peneș Curcanul*, *Sergentul*, *Hora de la Plevna*, *Căpitanul Romano*, *Cîntecul gîntei latine*, *Hora Griviței*, *Frații Jderi*, toate de Alecsandri, intercalînd și alte poezii dedicate războiului, datorate unor poeți locali, ca Petre Dulfu, sau reproduse din publicațiile de peste Carpați: *Steaua României* de G. Sion, *Martirilor independenței* de Vasile D. Păun, *Steaua României* de Gr. H. Grindea, *Armatei române* de I. S. Bădescu ș.a. Semnificativă ni se pare și retipărirea, în numărul 5 pe 1878, a unei strofe din poezia eminesciană *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*, ce fusese reprodușă în întregime cu doi ani în urmă. Aceeași receptivitate față de poeziile amintite ale lui Alecsandri o arată și *Telegraful român* și chiar publicațiile conduse de Bariț, *Observatoriul și Transilvania*, ostile, în general, revistei „Junimii”. *Telegraful român* și *Cărțile săteanului român* reproduc după *Convorbiri* și nuvela lui N. Gane, *Andrei Florea Curcanul*. În revista *Albina Carpaților* este publicată sceneta lui Alecsandri *La Turnu-Măgurele*, intrată în același an în repertoriul formațiilor de diletanți din Transilvania.

O intensă difuzare cunoaște poezia inspirată de lupta pentru independență prin intermediul calendarelor, care ajung pînă în cele mai umile case din Ardeal. Astfel, *Calendarul săteanului român* pe anul 1879, apărut la Gherla, publică în *Partea de cetit*, sub titlul *Bravura ostașilor români în războiul contra turcilor... cîntată de poetul Vasile Alecsandri*.

⁷ Iuliu Moisil, *Două adrese și amintiri*, în *Arhiva someșeană*, 1927, nr. 8, p. 55.

8 poezii din ciclul *Ostașii noștri*. În continuare, sînt reproduse și alte creații ale bardului, între care și *Cîntecul gîitei latine*. Calendarul *Amicul poporului* pe 1879, apărut la Sibiu, cuprinde *Sergentul*, *Căpitanul Romano* și *Cîntecul gîitei latine*, iar *Calendarul bunului econom*, pe același an, *Sergentul* și *Cîntecul gîitei latine*. Acesta din urmă continuă să difuzeze și în anii următori poezii din ciclul *Ostașii noștri*. *Calendariu pe anul comun de la Hristos 1879*, apărut în Tipografia diecezană din Sibiu, tipărește, în partea literară, numai scriitori din Țară, între care: Alecsandri cu *Penes Curcanul*, *Cîntecul gîitei latine*, *Sfîrșit de toamnă*, *Plugurile* și N. Gane cu nuvela *Andrei Florea Curcanul*. Mai amintim, în sfîrșit, *Calendariu pe anul de la Hristos 1879*, apărut tot la Sibiu, în care găsim un fragment din lucrarea lui Bălcescu *Românii sub Mihai-Voievod Viteazul*, editată de Odobescu tocmai în anii războiului pentru independență. Fragmentul este intitulat *Mihai Viteazul în bătălia de la Călugăreni*. În același calendar sînt reproduse și poeziile lui Alecsandri *Penes Curcanul* și *Sergentul*. Exemplele ar putea, desigur, continua.

Studiind problema succesului literar, diferiți sociologi ai literaturii au subliniat faptul că la baza acestuia se află concordanța dintre obiect și subiect, respectiv, dintre operă și public. În acest sens, bazîndu-se pe rezultatele unor anchete, Robert Escarpit conchidea: „Le livre à succes est le livre qui exprime ce qui le groupe attendait, qui révèle le groupe a lui — même”⁸. Poeziile lui Alecsandri din ciclul *Ostașii noștri* au realizat, în epocă, cel mai mare succes de public din întreaga noastră istorie literară, tocmai pentru că ele au exprimat, cu un apreciabil grad de coerență și totodată într-o formă accesibilă, sentimentele și aspirațiile cele mai arzătoare ale unui întreg popor, ale românilor din toate provinciile, libere sau nu, și nu numai ale unui anumit grup. Nu este vorba, firește, de un succes comercial, ci de unul propriu-zis literar și moral. De altfel, poetul și-a donat volumul spre a fi vîndut în folosul victimelor războiului, trimițînd, în acest scop, numeroase exemplare și în Transilvania⁹.

Un indiciu al deosebitei audiențe de care s-au bucurat poeziile amintite și alte creații ale bardului dincoace de Carpați este și locul excepțional ce l-au ocupat în programele manifestărilor artistice. Cultivînd o poezie ocazională, în sens superior, străbătută de un vibrant patriotism și cu evidente virtuți declamatorice, era firesc ca Alecsandri să devină poetul preferat al românilor ardeleni. Din bogatele date furnizate de presa vremii putem constata că nu se organiza serbare cît de modestă, de la festivitățile școlare la cele studențești, de la reuniunile „sodalilor” la cele ale învățătorilor, de la adunările generale ale „Astrei” sau ale Societății pentru fond de teatru român, la spectacolele trupelor de dile-

⁸ Robert Escarpit, *Sociologie de la littérature*, Paris, 1964, p. 110.

⁹ Într-o scrisoare către Iosif Vulcan, din septembrie 1878, Alecsandri vorbește despre dorința de a ajuta pe răniți și familiile celor morți din vînzarea unui „pachet conținînd mai bine de una sută mici broșuri intitulate *Ostașii noștri*”. Apud Ov. V. Olariu, *Alecsandri și Cîntecul gîitei latine într-o revistă arădeană*, în *Orizont*, 1966, nr. 6, p. 82—83.

tanți „teatrali“ sau ale corurilor de plugari, în care Alecsandri să nu fie prezent. Spicuim doar câteva exemple. În anul 1878, la serbarea lor anuală, membrii Societății de lectură „Andrei Șaguna“ din Sibiu au inclus în program *Hora Griviței*, *Căpitanul Romano*, *Răzbunarea lui Statu-Palmă* și *Cîntecul gîntei latine*, pentru recitarea ultimei poezii instituindu-se un concurs cu premii¹⁰. „Studioșii“ români din Beiuș recită la serbarea lor din 18 august 1879 *Cîntecul gîntei latine*, *Peneș Curcanul* și *Bălcescu murind*¹¹. „Sodalii“ din Brașov au cuprins în programul seratei din 8/20 februarie 1879 *Bălcescu murind*, *Cîntecul gîntei latine* și *Sergentul*¹², iar la ședința societății de lectură din 30 mai, I. T. Mera a recitat *Peneș Curcanul*¹³. Cu ocazia anului nou, „sodalii“, din Sibiu cîntă *Hora Griviței*, pe versuri de Alecsandri, și *Steaua României*, pe versurile lui G. Sion¹⁴. Corul plugarilor din Chizătău interpretează într-un program dat în 1879 la Secusigiu *Hora de la Plevna* și *Cîntecul gîntei latine*. Cu aceeași ocazie se recită și *Peneș Curcanul*¹⁵. În ședința publică a „corpului învățătoresc din opidul Rășinari“, din 2 februarie 1880, este declamată *Odă ostașilor români*¹⁶. Aceeași poezie, împreună cu *Peneș Curcanul* și *Cîntecul gîntei latine* figurează în programul unei „petreceri de seară“ organizate în 1882 la Lipova¹⁷. Exemplele ce se pot aduce sînt nenumărate, fără a mai vorbi de ocaziile mai puțin festive și oficiale, neconsemnate în presă, în care poeziile lui Alecsandri sau cîntecele pe versurile sale erau prilej de manifestare a sensibilității artistice și a sentimentelor naționale ale tineretului ardelean¹⁸. În câteva rînduri, ardelenii au ocazia să asculte poeziile amintite în interpretarea unor mari actori de peste Carpați. Astfel, pe cînd era elev la Sibiu, Valeriu Braniște asistă la spectacolele trupei Ionescu. Urmărind pe Grigore Manolescu, care recita în costum de dorobanț *Peneș Curcanul*, „fiorii celei mai sfînte însuflețiri și emoții ne treceau la fiecare vorbă, la fiecare strofă“, își amintește el¹⁹. În vacanță, în cadrul unui spectacol de amatori din Miercurea, Braniște recită aceeași poezie, imitînd pe Manolescu.

Această promptă și largă îmbrățișare a literaturii inspirate de războiul pentru independență de către ardeleni nu reprezintă un fenomen conjunctural, pasager. Expresie a unei sporiri considerabile a conștiinței naționale, procesul amintit se va adînci continuu, contribuind la cimentarea unității culturale, la crearea unui public cititor din ce în ce mai

¹⁰ Vezi *Observatoriul*, 1878, nr. 96 și revista manuscrisă *Muza* a Societății de lectură „Andrei Șaguna“ pe anul 1878.

¹¹ *Observatoriul*, 1879, nr. 58.

¹² *Gazeta Transilvaniei*, 1879, nr. 11.

¹³ *Ibid.*, nr. 44.

¹⁴ *Ibid.*, 1878, nr. 104.

¹⁵ Informația la Ion Iliescu, *Vasile Alecsandri*. Pagini bănățene la a 75-a comemorare, Timișoara, 1965.

¹⁶ *Observatoriul*, 1879, nr. 7.

¹⁷ *Luminătorul*, 1882, nr. 64.

¹⁸ Elevii școlilor românești din Transilvania își copiau în așa-numitele „verserii“ numeroase poezii și cîntece, păstrîndu-le toată viața. Despre „decopierea“ poeziilor lui Alecsandri vorbește I. C. Panțu în articolul *Cartea lui Maiorescu*, publicat în *Gazeta Transilvaniei*, 1910, nr. 34.

¹⁹ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, București, 1972, p. 91.

numeros, la ridicarea nivelului întregii mișcări literare de aici. Astfel, marea popularitate dobândită de poeziile lui Alecsandri publicate în *Convorbiri* deschide drum larg receptării celorlalți scriitori junimiști, reprezentând puncte de vîrf în mișcarea literară a epocii ca și în întreaga noastră istorie literară. Deceniul al IX-lea, imediat următor războiului pentru independență, reprezintă momentul „recunoașterii” unui Maiorescu, Eminescu, Slavici, Creangă de către românii transilvăneni, fie că e vorba despre reproducerea scrierilor lor în presa de aici, de circulația volumelor acestora sau de prezentări elogioase ale personalității și operei lor. Serbarea „României june” din Viena, desfășurată la 17 iunie 1882, cu ocazia celei de-a XV-a aniversări a *Convorbirilor literare*, marchează în modul cel mai categoric această recunoaștere²⁰.

Cercetarea datelor, chiar incomplete, ce le avem despre starea diferitelor biblioteci, îndeosebi școlare, din Transilvania ne prilejuiește constatări semnificative cu privire la dimensiunile procesului de adîncire a unității culturale prin asimilarea cărții din Țară, în perioada ce a urmat războiului pentru independență. Tineretul studios simte tot mai acut nevoie de lectură românească. „Cu durere trebuie să amintesc, citim în *Raportul general al Societății „Petre Maior”* pe anul școlar 1878/79, cum că biblioteca noastră, spre dauna tineretului, posedă foarte puține opuri din sfera istoriei și literaturii naționale. Întreb acum, de unde să ne adăpăm cu acel spirit, cu acele idei de care au fost pătrunși strămoșii noștri? De unde să cunoaștem dulceața limbii și lira sonoră a laureaților poeți ai noștri Alecsandri, Bolintineanu, Mureșan etc., cînd aceste mărgăritare ne lipsesc cu desăvîrșire!” Grație ajutorului venit din partea unor donatori generoși, în frunte cu profesorul Al. Roman, în același an biblioteca se îmbogățește cu 102 titluri. Eforturile continuă și în *Raportul general* pe anul 1884/85 se constată „cu deosebită bucurie” că biblioteca „s-a înfrumusețat cu întregul șir de opuri ale clasicilor literaturii române, prin care s-a satisfăcut uneia dintre cele mai arzătoare dorințe a membrilor ei”.

Pentru receptivitatea sporită a tineretului față de cartea românească ni se pare semnificativă și situația bibliotecilor de pe lângă Gimnaziul din Năsăud. Programa a IX-a a acestuia pe 1877/78 consemnează un spor al „bibliotecii gimnaziale” de numai 12 titluri, cele mai multe în limbi străine. În același an, „biblioteca junimii studioase” se îmbogățește cu 59 de titluri, toate în limba română, majoritatea semnate de cei mai buni scriitori din Țară. Dintre acestea, amintim: Al. Odobescu, *Istoria arheologiei și Pseudokinegeticos*, T. Maiorescu, *Critice*, B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, Alecsandri, *Proză. Poezii populare* ... N. Gane, *Incercări literare*, I. Negruzzi, *Copii de pe natură* ș.a.²¹. Asemănătoare este situația și la școlile din Brașov. Între 1877 și 1879, biblioteca socie-

²⁰ Informații despre desfășurarea serbării în articolul lui I. C. Frunză [I. C. Panțu], *Ședința literară festivă în onoarea „Junimei” din Iași și a organului său Convorbiri literare*, în *Gazeta Transilvaniei*, 1882, nr. 66—67.

²¹ Programa a IX-a a Gimnaziului [...] din Năsăud pe anul școlastic 1877/78, Bistrița, 1878, p. 43—35.

tății de lectură a elevilor crește de la 215 la 517 volume²². În același interval, în biblioteca gimnazială intră doar 47 de titluri, dintre care unele în limbi străine.

Entuziasmul tineretului antrenează și elemente ale generațiilor mai vechi și setea sa de carte românească găsește tot mai multă înțelegere. Bibliotecilor de pe lângă societățile de lectură li se fac donații importante în cărți, fie de către scriitorii din Țară, fie de către cărturarii transilvăneni. În același timp, ele sînt sprijinite bănește de către marele public, în vederea unor achiziții proprii de cărți. Pe de altă parte, conducerile școlilor românești din Transilvania devin și ele tot mai receptive la această masivă orientare a tineretului spre cartea din Țară, îngrijindu-se să înzestreze bibliotecile în mod corespunzător. În 1879/80, biblioteca Gimnaziului din Brașov se îmbogățește cu 68 de titluri, dintre care 55 în limba română. Amintim, pentru semnificația lor, cîteva: N. Bălcescu, *Istoria românilor sub Mihai-Voievod Viteazul*, Al. Odobescu, *Moșii și curcanii*, V. Alecsandri, *Ostașii noștri*, *Doine și lăcrimioare*, *Pasteluri și legende*, *Proză, Teatru, I—IV, Despot-Vodă*, C. Negruzzi, *Păcatele tinerețelor*, Bolintineanu, *Poezii*²³. Același proces se desfășoară, ceva mai lent, și la Blaj. În 1880/81, pentru „biblioteca gimnazială” sînt cumpărate 34 de opere, dintre care 25 în limba română, unele semnate de cunoscuți scriitori de peste Carpați: Ion Ghica, C. Negruzzi, N. Gane. Și mai interesantă ni se pare situația raportată de *Programa Gimnaziului*... pe 1883/84. Aceasta nu numai că atestă un spor însemnat al bibliotecii, rezultat din cumpărare, dar între cele 84 de titluri noi găsim și lucrările unor cunoscuți scriitori junimiști, semn că orientarea națională prevalează asupra rivalităților de grup. Între aceștia, menționăm pe I. Slavici cu *Novele din popor*, I. Negruzzi, *Poezii*, *Copii de pe natură*, *Pe malul mării*, M. Pompiliu, *Balade*, N. Gane, *Nuvele*, I—II, Alecsandri, *Ostașii noștri și Despot-Vodă*, *Almanahul „României june”*. În anul următor sînt achiziționate, între altele, și *Poezii* de Mihai Eminescu. Marii scriitori ai „Junimii” sînt preferați și de elevii din Beiuș, un alt centru școlar unde domnise orientarea latinistă. Între cărțile cumpărate de societatea lor de lectură în 1884/85 găsim *Poezii* de Eminescu, *Despot-Vodă* de Alecsandri, *Novele din popor* de Slavici, *Nuvele*, I—II, de N. Gane ș.a.²⁴.

După cum se poate vedea, chiar din cele cîteva exemple aduse, scriitorii din Țară devin principala hrană spirituală a românilor ardeleni, fie că e vorba de lecturi sau de reprezentarea operelor lor în cadrul diferitelor manifestări artistice. Ei constituie și modele prestigioase pen-

²² *Programa Gimnaziului [...] din Brașov pe anul școlastic 1876/77 și cea pe 1878/79*, Brașov, 1877 și, respectiv, 1879.

²³ *Ibid.*, 1879/80, Brașov, 1880.

²⁴ *Raport despre Gimnaziul [...] de Beiuș pentru anul școlastic 1884/85*, Beiuș, 1885, p. 44. În același an, biblioteca societății de lectură a tinerilor din Arad se îmbogățește, între altele, cu: Odobescu, *Pseudokinegeticos* și *Istoria arheologiei*; N. Gane, *Nuvele*, I—II; I. Ghica, *Convorbiri economice*, Alecsandri, *Fintina Blanduziei*, Eminescu, *Poezii*, Ispirescu, *Basmele românilor*, D. Zamfirescu, *Fără titlu*, S. Bodnărescu, *Scrieri*.

tru activitatea creatoare a scriitorilor de aici. De pe urma deplinei comuniuni spirituale încheată în acei ani, literatura ardeleană realizează un câștig imens, recuperând rămănerile în urmă și atingând, în opera unui Slavici sau Coșbuc, cote valorice ce o situează la nivelul celei din Țară.

Datorită condițiilor istorice specifice, popularitatea unora din marii scriitori amintiți atinge în Transilvania parametri superiori celor realizați dincolo de Carpați, fapt recunoscut deopotrivă de contemporani, ca și de istoria literară²⁵. Astfel, evocând personalitatea lui Alecsandri și rolul său covârșitor în cimentarea unității spirituale a tuturor românilor, manifestat cu deosebită pregnanță în timpul războiului pentru independență și în perioada ce a urmat, Octavian Goga scria: „Zi cu zi, an cu an, Alecsandri a fost neobositul pedagog al simțirii românești care cu glas vrăjit a turnat în inimi optimism constructiv și credință... Integralitatea doliului din ziua cînd l-am pierdut însemna că integralitatea națională în suflete era o operă isprăvită”²⁶.

Fuseseră create premisele pentru realizarea viitoarei unități politice.

LA LITTÉRATURE DE LA GUERRE POUR L'INDÉPENDANCE ET LE PUBLIC DE TRANSYLVANIE. L'ACCROISSEMENT DE LA RÉCEPTIVITÉ À L'ÉGARD DES LIVRES DE LA MÈRE-PATRIE

(Résumé)

L'auteur met en évidence l'audience exceptionnelle dont a joui, en Transylvanie, la riche littérature qui s'inspire de la guerre de 1877—1878, pour l'indépendance de la Roumanie, le plus haut degré de popularité ayant été réalisé par les poésies de V. Alecsandri du cycle intitulé „Ostașii noștri”.

On étudie ensuite le processus de l'approfondissement de la conscience nationale et de la consolidation de l'unité culturelle de la nation roumaine tout entière, processus qui se reflète dans la réceptivité accrue des habitants de Transylvanie envers les livres venus de la mère-patrie dans les années suivant immédiatement la conquête de l'indépendance.

²⁵ Ideea este exprimată, de pildă, în articolul lui G. Vuia, *Ne lipsește un centru literar-științific*, în *Transilvania*, 1895, p. 70.

²⁶ Octavian Goga, *Precursorii*, București, f.a., p. 66.

ȘT. O. IOSIF — TRADUCĂTORUL

ELENA VIOREL

Literatura română numără puțini traducători de marcă. Unul dintre aceștia este desigur G. Coșbuc, care a reușit să transpună în românește, la nivelul originalului, câteva din marile capodopere ale antichității greco-latine (Homer, Terențiu), dar și *Divina Comedie* a lui Dante, iar mai aproape de noi L. Blaga cu *Faust* a lui Goethe. Lor li se alătură un alt transilvănean, poetul Șt. O. Iosif, care a acordat traducerilor din literaturile străine un loc tot atât de important ca și creației sale originale.

T. Vianu îl cita pe Iosif ca unul din cei mai buni traducători ai noștri în versuri care s-a ridicat la înălțimea sarcinii asumate¹. Un alt cercelător al operei poetului, I. Roman, care i-a consacrat recent și o monografie, a adunat într-un volum aparte, intitulat *Versuri originale și tălmăcirii*, opera de traducător a lui Iosif, însoțind-o de o prefață explicativă, în care își justifică inițiativa în felul următor: „Am rezervat o bună parte din paginile acestei culegeri traducerilor lirice și epice ale poetului nostru. Faptul este perfect justificat. Cantitativ (și calitativ!) tălmăcirile ocupă un loc cel puțin tot atât de important în activitatea lui creatoare. În același timp ele ne înlesnesc depistarea surselor unor influențe evidente, grefate însă pe sensibilitatea proprie”². Aderăm și noi la ideea că traducerile i-au lărgit poetului român orizontul poetic și spiritual, că ele sînt complimentare creației sale originale, în sensul că se ridică de cele mai multe ori la același nivel artistic.

Ca o primă observație care se impune asupra activității sale de traducător este aceea că ea se naște concomitent cu opera sa originală. Încă în anul debutului său literar din „Revista școalei” de la Craiova (1892) apărea traducerea cunoscutei balade a lui Goethe *Craiul ielelor*, urmată mai tîrziu de tălmăcirea amplului poem a lui Petöfi *Apostolul*, publicat parțial în „Viața” și retipărit în 1896 în culegerea *Apostolul și alte poezii*. Poetul maghiar, din opera căruia Iosif a tradus printre primii la noi, a exercitat o adevărată fascinație asupra poetului român, mai ales prin lirica sa socială și revoluționară.

Iosif era familiarizat cu limba maghiară încă din timpul liceului făcut la Brașov și Sibiu, unde se inițiasă cu bune rezultate și în limba și literatura germană, care avea să devină pentru el preocuparea favorită. L-a condus spre aceasta nu numai afinitățile sale cu o serie de clasici și romantici germani, pe care i-a cunoscut și îndrăgit prin lecturi sistematice, dar și posibilitatea de a-i studia mai îndeaproape, în mediul lor

¹ Cf. T. Vianu, *Ceva despre arta traducerii*, în „Gazeta literară”, anul II (1955), nr. 25 (23 iunie).

² I. Roman, *Versuri originale și tălmăcirii din Șt. O. Iosif*, București, Editura pentru literatură, 1964, p. XXV.

de baștină, în urma unei călătorii făcute în Franța și Germania între anii 1899—1901 la invitația prietenului său, publicistul și criticul de artă Virgil Cioflec. Cu acest prilej a stat o vreme în Bavaria, după ce petrecuse un an la Paris, unde, la adăpost de grijile materiale a cunoscut o adevărată renaștere sufletească, avînd răgazul să se dedice și perfecționării cunoștințelor sale de limbă germană și franceză. O dovadă în plus a bunei cunoașteri a limbii germane o constituie și faptul că Iosif a fost angajat de H. Tiktin o perioadă la Iași și folosit la alcătuirea faimosului dicționar *Român-german* în trei volume, lucrare care a apărut la Berlin și a fost editată în România la Editura imprimeriilor statului în 1903³.

Dintre poeții germani l-a preferat pe Heine, în versurile căruiua a simțit vibrînd aceeași coardă sensibilă a sincerității și duioșiei; natură delicată ca și poetul nostru, Heine a stîrnit un ecou adînc tocmai prin adevărul sentimentelor, prin tonul simplu de cîntec popular, prin muzicalitatea specifică a versurilor scrise în majoritate la persoana întîia. Traducerile făcute din opera acestuia, în speță din lirica erotică, peisagistică și balade, răspîndite inițial prin diferite reviste ale vremii, sînt strînse de Iosif în volum și publicate în 1901 sub titlul *Românțe și cîntece*, însoțite de o prefață cu referiri la opera poetului german. Și în volumul *Tălmăcirii*, apărut în 1909, Heine ocupă numărul cel mai mare de pagini; aici, cu sobrietatea-i bine cunoscută, Iosif va alege doar acele traduceri care i se păreau la înălțimea originalului, încercînd cît mai multe variante și alegînd-o pe aceea care i se părea lui mai potrivită. Despre aceste traduceri Al. Philippide, el însuși remarcabil traducător din Heine, se va pronunța în felul următor: „Tălmăcirile lui Iosif lasă impresia de creații originale“⁴, apreciere supremă care i se poate aduce unei traduceri. Lor li se potrivește foarte bine epitetul de „re-creații“, „traduceri poetice“. „Übertragungen“ sau „Nachdichtungen“, ele aducînd un argument în plus în sprijinul tezei traductibilității poeziei lirice, cu condiția ca traducătorul poet sau poetul traducător să se confunde cu confratele său. Bazîndu-ne pe *Bibliografia critică despre Heine în literatura română* a lui I. Gherghel⁵ am comparat cîteva traduceri ale lui Iosif cu alte traduceri din Heine care s-au făcut la noi, constatînd în majoritatea cazurilor variante mai reușite, mai „adînci“ și mai adecvate spiritului limbii române. Iosif se remarcă în general printr-o tălmăcire mai liberă, fapt care se datorește talentului său de versificator, de „măgulitor al cuvîntului“, care stăpînea o adevărată vrajă melodică. Balada *Lorelei* în traducerea lui Iosif sună ca un autentic cîntec popular românesc. Ca modele de traducere în sensul de „re-creare“ a originalului mai amintim baladele: *Blestemul bardului* de Uhland și *Lenore* de Bürger.

³ *Correspondență*, ediție îngrijită, note și cuvînt înainte de Horia Căprescu, Editura pentru literatură, 1964, p. 9.

⁴ Al. Philippide, *Șt. O. Iosif*, în „Adevărul literar și artistic“, anul XII (1935), seria a doua, nr. 652.

⁵ I. Gherghel, *Bibliografie critică despre Heine în literatura română*, în „Revista germaniștilor români“, anul VI, nr. 1 (1937), p. 23.

Pentru a ilustra deplina încadrare în spiritul și muzicalitatea limbii române vom cita primele două strofe din *Blestemul bardului* în original și în traducerea lui Iosif:

Es stand in alten Zeiten ein Schloß so hoch und hehr,
Weit glänzt es über die Lande bis an das blaue Meer.
Und rings von duftgen Gärten ein blütenreicher Kranz,
Drin springen frische Brunnen im Regenbogenglanz.

II

Dort saß ein stolzer König, an Land und Siegen reich.
Er saß auf seinem Throne so finster und so bleich;
Denn was er sinnt ist Schrecken, und was er blickt ist Wut,
Und was er spricht, ist Geißel, und was er schreibt ist Blut.

A fost demult un mîndru castel, cu vîlfă mare
Strălucitor departe pîn la albastra mare,
Și-n jurul lui prin parcuri cu înflorite alee,
Stăteau fintini voioase în joc de curcubee.

II

Domnea un crai acolo, în țări și prăzi avut,
În tron de fier sta palid și de supuși temut;
Căci cugetu-i e spaimă, privirea lui — urgie,
Și bici e tot ce spune, și sînge-i tot ce scrie⁶.

La o comparare atentă a originalului cu traducerea se observă grija deosebită pentru redarea coloritului arhaic, a sintaxei și melodiei versului.

Excelent versificator, Iosif traducea cu o relativă ușurință, dar prima versiune era mereu corectată, revăzută temeinic, operație repetată și de la o tipărire la alta. Evident, efortul traducătorului viza în primul rînd interpretarea corectă a originalului care ține de etica traducătorului, păstrarea caracteristicilor esențiale ale autorului și operei precum și respectarea cadrului formal, a imaginilor și mijloacelor artistice folosite de autor. Precizia filologică, alegerea termenului celui mai potrivit, nu este însă singura condiție a reușitei unei traduceri. De o rară mobilitate expresivă, Iosif obține, în general, mult mai mult; el își însușește atmosfera, conținutul afectiv, tonalitatea originalului, remarcă în prefața citată I. Roman⁷.

Ceea ce ni se pare important de reținut este tocmai această căutare permanentă de a reda atmosfera operei, de a-i asimila substanța; chiar dacă uneori se omit unele pasaje sau figuri de stil, ele nu se pierd, căci alteleori va compensa astfel de omisiuni prin surprinzător de reușite

⁶ Cf. *Deutsche Balladen von Bürger bis Brecht*, ed. de K. H. Bergel și W. Püschel, Neue Leben, Berlin, 1956, p. 203; I. Roman, *op. cit.*, p. 322.

⁷ I. Roman, *op. cit.*, p. XXVII.

adausuri. Cu alte cuvinte se impune constatarea că traducerea poeziei îngăduie traducătorului în limitele rimei, ritmului și a imaginilor o anumită libertate. Astfel trebuie înțeleasă și observația lui I. Gherghel la traducerea multor poezii din Heine: „Tălmăcire fidelă, deși se exprimă cu deplină libertate”⁸.

În afară de Heine, din literatura germană Iosif a mai tradus din: Goethe (*Dragoste cu toane, Ucenicul vrăjitor*, din *Faust*), Schiller (*Mănușa, Fata din străini*), Bürger, Lenau, Uhland, Hölderlin, Rosegger precum și cele mai cunoscute din libreturile de operă ale lui R. Wagner (*Tannhäuser, Lohengrin, Olandezul zburător, Rienzi*). Paralelismul dintre lupta dusă de românii ardeleni împotriva opresiunii habsburgice și lupta pentru libertate a elvețienilor a constituit motivul declarat pentru care Iosif a tradus drama lui Schiller *Wilhelm Tell*, dramă revoluționară pentru epoca în care a fost creată.

La inițiativa lui D. Anghel, Iosif traduce împreună cu acesta din poezii moderni francezi, prin intermediul cărora pătrund ecouri simboliste și în creația sa originală: P. Verlaine (*Traduceri*, București, 1903); din literatura franceză a mai tradus *Cidul* de Corneille și *Fabulele* lui La Fontaine.

În aceeași măsură este atras și de literatura engleză, traducând din Shelley, Longfellow, dar mai ales Shakespeare: *Romeo și Julieta*, *Visul unei nopți de vară*, monologul lui *Hamlet* și *Richard al III-lea*, rămas însă în manuscris. Primele două contează pînă azi ca cele mai bune versiuni românești ale operelor respective⁹. Ca să-l transpună pe Shakespeare în românește a învățat anume engleza, astfel că E. Lovinescu remarca pe drept cuvînt următoarele: „Dacă ar mai fi trăit cîțiva ani (Iosif n.a.), Shakespeare și-ar fi găsit un tălmăcitor integral în limba română”¹⁰.

Din preferințele poetului nostru nu lipsește de asemenea literatura rusă (Lermontov), din care a tradus și prelucrat cîteva din cele mai cunoscute poezii.

Ca tălmăcitor, Șt. O. Iosif a depus în afară de pasiune fierbinte și talent prodigios o muncă metodică și neobosită, dublate de încercarea permanentă de a se ține la curent cu evoluția limbii. În materialul documentar aflat la Muzeul literaturii române se găsesc numeroase gramatici și metode germane, engleze, franceze, pe care le-a folosit în această muncă deloc ușoară. De asemenea numeroasele observații de ordin lingvistic, istoric și literar făcute de Iosif pe marginea originalului dovedesc un interes filologic constant, definindu-l pe poetul român ca un traducător meticolos, pedant, cu spirit de discernămint și vastă cultură literară.

⁸ I. Gherghel, *loc. cit.*, p. 31.

⁹ Cf. Sergiu Pavel Dan, *O traducere inedită a lui Șt. O. Iosif: Richard al III-lea*, în „*Studia Univ. Babeș-Bolyai*”, f. 2, 1965, p. 132—137. Pe baza manuscrisului traducerii lui *Richard al III-lea*, S. P. Dan aduce dovezi în plus în sprijinul ideii că Iosif a învățat special engleza pentru a-l traduce pe Shakespeare, că nu s-a mulțumit cu intermediarele germane care-i stăteau la dispoziție.

¹⁰ E. Lovinescu, *Critice*, Editura „Ancora”, București, 1925, p. 172.

Tălmăcitorul Iosif reprezintă un moment de seamă în încercarea de a oferi literaturii române o serie din capodoperele literaturii universale. Nivelul artistic la care s-a ridicat arta traducerii lui Iosif ne îndreptățește să vedem în el unul din acei precursori ai literaturii noastre, care într-o fază de început în ceea ce privește transpunerea operelor clasicii literaturii universale la noi, întreprindere dificilă, dar deosebit de rodnică pentru cultura noastră, a oferit un model de ceea ce înseamnă acea înțelegere și interpretare artistică congenială, traducerile sale dând impresia că au fost create de la început în limba în care sînt citite.

DER ÜBERSETZER ȘT. O. IOSIF

(Zusammenfassung)

Die Verfasserin versucht ein Gesamtbild des Übersetzers Șt. O. Iosif zu skizzieren und legt Nachdruck auf seine Übersetzungen aus der deutschen Literatur, die quantitativ und qualitativ einen hervorragenden Platz im Übersetzungswerk des rumänischen Dichters einnehmen.

Als einfühlsamer und sorgfältiger Übersetzer war Șt. O. Iosif bestrebt, den Geist der Vorlage ins Rumänische hinüberzuretten. Iosif ist es auch als Übersetzer gelungen, seinen Rang in der rumänischen Literatur zu behaupten, durch Übersetzungen und Nachdichtungen, die seinen eigenen poetischen Werken wertmäßig um nichts nachstehen.

GRIGORE URECHE ȘI ÎNCEPUTURILE NARAȚIUNII CU EFFECT ARTISTIC

GEORGETA ANTONESCU

În orientarea, din ce în ce mai pronunțată în ultimii ani, de interpretare estetică a monumentelor vechii noastre literaturi¹ Grigore Ureche s-a bucurat de o atenție mai mică decât ceilalți cronicari, lucru explicabil și prin situația particulară a cronicii sale, în care au intervenit, uneori substanțial, interpolatorii și copiiștii. Cu toate acestea, dacă facem abstracție de problema, de loc neglijabilă în principiu, dar în bună măsură indiferentă din punctul nostru de vedere, a criticii de text și a atribuirii diferitelor pasaje², considerînd cronica așa cum ne-a fost transmisă ca o realitate textuală de interpretat ca atare, *Letopisețul Țării Moldovei*, tocmai în calitatea sa de primă materializare a istoriografiei în limba poporului, merită o scrutare cel puțin la fel de atentă ca oricare dintre continuările sale ulterioare.

Căci o dată cu trecerea de la istoriografia în limba slavonă la cea în limba română se face și un considerabil pas înainte în direcția literaturizării genului, de la arta de a spune frumos un lucru la aceea de a-l construi sau, mai bine zis, de a reconstrui o realitate care prin însăși această reconstruire devine semnificativă dincolo de pragul evenimentului petrecut, intrînd în spațiul cu putere de generalizare al ficțiunii. Antecesorii lui Ureche, cronicarul lui Ștefan cel Mare ca și cronicarii călugări din secolul al XVI-lea, sînt înainte de toate niște analiști, interesați de consemnarea faptelor întîmplate, în timpul lor sau în trecutul apropiat, din punctul de vedere al intereselor politice ale domnului patron. La primul problema expresivității nu se pune, iar la ceilalți ea e aproape numai o chestiune de stil ornat, de podoabă retorică ce nu dă efect de adîncime, ci de excrescență. La Ureche „stilul” e în fond indiferent³, mărcile caracteristice ale textului apar ca expresie a unor forțe interne de organizare a semnificației. Căci, pe lingă istoria Moldovei ca succesiune și înlănțuire de fapte, în cronica sa există și o

¹ Materializată, pe lingă o serie de studii, în cîteva cărți fundamentale, printre care cităm: M. Tănăsescu, *Despre Istoria ieroglifică*, București, 1970; E. Negrici, *Antim, Logos și personalitate*, București, 1971; G. G. Ursu, *Memorialistica în opera cronicarilor*, București, 1972; E. Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Gr. Ureche și Miron Costin*, București, 1972; V. Cristea, *Introducere în opera lui Ion Neculce*, București, 1974; D. Curticăpeanu, *Orizonturile vieții în literatura veche românească*, București, 1975; I. Rotaru, *Valori expresive în literatura română veche*, București, 1976.

² O excelentă privire, sintetică și analitică, asupra chestiunii la L. Onu, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi. Cu aplicații la cronicarii moldoveni*, București, 1973.

³ Nu însă și limba; din distanța între limba cronicarului și cea a cititorului actual se nasc, la nivelul receptorului, valori stilistice ce nu există în mod obiectiv decît în această relație.

istorie a Moldovei ca imagine a unui destin, ca realitate globală pasibilă de contemplare și din care, chiar dacă lucrul e mai puțin evident decât la Miron Costin, se poate deduce un sens „filosofic” al existenței.

Spre deosebire de analistul care înregistrează evenimentele pe măsură ce se petrec și deci e prizonierul duratei care se face, istoricul, care contemplă o durată încheiată, operează, sau cel puțin acceptă o selecție a lor în numele unei expresivități chiar și inconștiente⁴. Din alegerea, alăturarea și dimensionarea diferită a informațiilor se naște un ritm propriu interior, pe care cititorul actual îl receptează, chiar dacă el n-a existat în intențiile exprese ale scriitorului.

Că valoarea, și pînă la un punct și intenția, scrierii sale depășește simpla consemnare de fapte din trecut o spune totuși cronicarul însuși, în predoslovie, atunci cînd menționează „că să află și de alții însemnate lucrurile țării Moldovei”⁵, deci la nivel pur informațional ea nu era neapărat trebuincioasă. După cum aceeași predoslovie ne oferă indicii în direcția interpretării scrierii istorice ca imagine construită („au scris rîndul și *povestea* țărilor”, „au lăsat *izvod*”, „*chizmînd* și *însemnînd* și pre scurt scriînd” subl. n. G.A.) și ne arată totodată că Ureche intuia, cel puțin parțial, și principala servitute a disciplinei sale, aceea a relativității adevărului: „cela ce vede cu ochii săi și multe smîntêște, de au spune mai mult, au mai puțin, dară lucruri vechi și de demult, de s-au răsufliat alîta vrême de ani?”

Cronicarul nu renunță la ambiția de a „afla adevărul” istoric, dar presimte deja că el este rezultatul unui proces, dacă nu al unei relații (imagine a realității trecută prin filtrul unei gândiri anume, modelată de un program intelectual și etic la rîndul său determinat de un ansamblu de condiții complexe și schimbătoare), cel puțin al unei translații a materialului factual din minte în minte și din condei în condei. Predecesorii din care se inspiră „și ei ce au scris, mai mult den basne și den povești ce au auzit unul de la altul”, de aceea mîndria cronicarului este că „am izvodit din toate izvoadele într-un loc și am făcut unul *desăvîrșit*” (subl. n. G. A. „Desăvîrșit” probabil nu în sensul perfecțiunii, ci în acela al în-formării și finalizării). În acest context, formula „zic să fie zis”, cu care-și introduce Ureche unele informații, nu e numai un mod al insinuării (E. Negrici), ci și o afirmare a acestei naturi particulare a adevărului, filtrat printr-o pluralitate de minți gînditoare.

Rolul autorului *Letopisețului* este deci multiplu: păstrător al faptelor consumate și în acest fel instrument al memoriei colective și promotor al unui act de civilizație, instructor și educator al viitoarelor generații de cărturari și oameni politici, arhitect al unei imagini a trecutului cu fizionomie cel puțin pînă la un punct individuală („multe luînd și

⁴ Apartenența la literatură a jurnalelor, memoriilor sau chiar analelor nu contrazice afirmația noastră. Căci ele devin literatură abia în momentul în care au fost publicate sau măcar terminate, adică tot în momentul în care trec de sub specia duratei în desfășurare sub aceea a duratei încheiate.

⁵ Aici și în continuare citatele sînt date după Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1955.

lipind de ale noastre, *potrivind* vremea și anii“ subl. n. G. A.), el surprinde particularul caracteristic și, mai ales, transcende faptul prin semnificație: înclinația moralizatoare, care într-un anume fel pare a amenința calitățile epice ale cronicii (E. Negrici), este în același timp o materializare, e drept uneori stingace, a unei perspective totodată generală (filosofică, de coloratură religioasă) și specifică (practică, politică).

Ureche, în calitatea sa de cronicar al unui trecut mai mult sau mai puțin îndepărtat, față de care, în orice caz, își poate lua oarecare distanță, are de la început și viziunea ansamblului lucrării: nu în sensul de a-i putea stabili începutul (hotărît de nașterea poporului) sau sfârșitul (în forma ajunsă la noi cronica e vădit neîncheiată), ci în acela de a-i fi imprimat un ritm și a-i fi descoperit niște sensuri ordonatoare. Ritmul provine dintr-o succesiune, nu foarte regulată desigur, dar sesizabilă totuși, de „timp“ tari și slabi: relatare seacă și rezumativă — text relativ bogat în detalii caracteristice, constatare faptică — moralizare, narațiune — scenă, portret — dialog, înșirare de nume — creare de „personaje“, expunere teoretică de motive (politice sau psihologice) — descriere dinamică de luptă etc. În ceea ce privește sensul mișcării istorice, *Letopiseșul* lui Ureche propune cititorului și numește ca atare, niște categorii care structurează, cel puțin în măsura în care lucrul era posibil la nivelul său de înțelegere, întreaga desfășurare a trecutului Moldovei.

Triadele „începutura“ — „adaosul“ — „scăderea“ și „neșezarea“ — „amestecarea“ — „rășipa“ definesc destinul dedus din istorie al poporului român, într-o imagine deosebită totuși de cea pe care ne-o va oferi urmașul lui Ureche, Miron Costin. La acesta din urmă termenul procesului istoric pare a fi, în urmarea unei sentințe divine, dar și a slăbiciunii omenеști, „țenchiul și sorocul de sfîrșire“, pe cînd la predecesorul său ciclurile istorice se încheie dar se repetă, decăderea este condiția unei noi nașteri și înfloriri, atît la nivelul istoriei de ansamblu în care pustuirile sînt urmate de noi și noi „descălecături“, cît și la acela al unor domnii însemnate, cum ar fi cea a lui Ștefan cel Mare, care „știindu-să căzut jos să rădica deasupra biruitorilor“. Din această perspectivă domnia lui Ștefan nu este numai cea mai lungă și mai bogată în evenimente dintre toate cele povestite în *Letopiseș*, ci capătă și o valoare simbolică pentru posibilitățile și în cele din urmă soarta poporului român.

Cuprinderea inițial globală a istoriei românești și surprinderea unor trăsături definitorii ale sale este vizibilă în enunțarea, de la început, a unor fenomene caracteristice, a căror repetare de-a lungul timpului cronicarului accentuează de fiecare dată. Încă din epoca întemeierii, Moldova apare ca un pămînt al suferințelor cauzate de alții („fiind în calea războaielor (...) de multe ori să făcea războaie pre' acesta loc“), ale cărui domnii sînt „fără trai“, o „țară mișcătoare și neșezată“, în destinele conducătorilor căreia „norocul bun“ și „cel prost“ alternează cu o regularitate aproape pendulară. o țară în care atotputernicia divină se manifestă mai ales prin avertismentul că „lucrurile omenеști“ sînt „fragede și neadevărate“, „ca niminea să nu nădăjduiască în puterea sa“.

Imaginea roatei norocului mereu în mișcare care „pre cei de jos îi suie și pre cei suiți îi coboară” nu este însă doar o expresie a concepției religioase a cronicarului, ci și un motiv literar (alături de cel al soartei schimbătoare, prezent și el în repetate rînduri) și un factor organizator al noianului de fapte povestite în cronică. Istoria Moldovei apare ca o înșiruire de lupte, invazii și prădăciuni, de expediții și contraexpediții militare, de tratate încălcate și reînnoite, de urcări pe tron și morți violente, din care însă *țara* renaște mereu, cu o vitalitate parcă tot mai puternică, fiind capabilă, atunci cînd solicitarea epocii coincide cu apariția unor personalități proeminente de domnitori (așa cum sînt Ștefan cel Mare, Petru Rareș sau chiar altfel mult antipatizatul Ion Armeanul) să ofere Europei întregi pilde neuitate de vitejie și abnegație. În ciuda tuturor vicisitudinilor cronicarul crede în perpetuarea și eficacitatea virtuților omenеști fundamentale: rezistența fără ostentație, curajul de a relua mereu totul de la capăt, valoarea și priceperea militară. Pe plan social-politic intern, bunul plac al celor puternici, care apare și el ca semn al începuturilor și revine ca un laitmotiv al reflecțiilor moralizatoare, își are contraponderea în existența unui soi de justiție immanentă, concretizată fie în surprize ale destinului, fie în acțiunile boierilor care-și asumă uneori rolul de răzbunători.

Există dealtfel, la nivelul întregii cronici, un spirit de dreptate care funcționează ca organizator al faptelor în serii inteligibile și interpretabile dincolo de limitele simplei judecăți de existență. Alternanța ofensă — răzbunare se regăsește în diferite ipostaze în relațiile interumane simple, în raporturile dintre domni și boieri, sau în politica externă a unor voievozi ca Ștefan cel Mare, Bogdan cel Orb, Petru Rareș ș.a. Ea pecetluiește destinele lui Ștefan Rareș, Alexandru Lăpușneanu sau Ion Armeanul, pedepsește infatuarea regelui polonez Ioan Albert sau a lui Matei Corvin, justifică unele dintre campaniile poloneze sau muntenești ale lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Ca factor ordonator și în același timp instigator de sensuri generale, această succesiune joacă în *Letopisețul* lui Ureche un rol similar cu cel pe care-l are la Costin perechea vină — pedeapsă. Punerea lor față în față ne dă în același timp măsura deosebirii de temperament și concepție între cei doi cronicari: primul energetic, activ și solid implantat în realitățile perceptibile prin experiența zilnică, al doilea contemplator, sceptic și inclinat spre filosofare.

În sfîrșit, un alt factor de unificare a textului *Letopisețului* îl reprezintă, chiar dacă de o manieră mai puțin vizibilă decît la Neculce de exemplu, subiectivitatea cronicarului. Ureche își asumă rolul cercetătorului nepărtinitor care studiază izvoarele și alege din ele ceea ce este sigur sau măcar cu șanse superioare de credibilitate, dar chiar și prin această operație de „critică a surselor” își afirmă reiterat prezența în cronică. Spre deosebire de Neculce însă, care se adresează în mod repetat și expres „iubitului cetitoriu”, Ureche pare a delibera mai ales cu sine însuși, el este emitent dar și destinatar privilegiat al mesajului, primul lector care este astfel în stare să dezbată și să hotărască despre calitatea izvoarelor, să emită ipoteze cu privire la mobilurile interne, per-

sonale, ale unor acțiuni politice, sau să cenzureze extensia unor pasaje („ci de acéstea destulu-i“, „ci iarăși de altile să povestim și să arătăm înainte“). Intervenția cronicarului în povestire îmbracă și forma comentariului moralizator, abia schițat în treacăt sau luind înfățișarea unor secvențe de sine stătătoare (vezi, de pildă, paragraful care încheie domnia lui Ștefan Rareș, și cel în care se apreciază dărimarea cetăților de către Alexandru Lăpușneanu), sau pe aceea, mai subtilă dar de superior efect artistic, a colorării afective a unor pasaje (lupta de la Valea Albă, moartea lui Ștefan cel Mare, pribegia lui Petru Rareș, tăierea lui Arbure etc.) ori a sugerării unei atitudini sarcastice față de realitățile înfățișate (îngropăciunea „cu cinste“ după moartea silnică a Lăpușneanului).

Prezentă înainte de toate ca factor ordonator și organizator la nivelul întregului, personalitatea scriitoricească a autorului se manifestă în cronică și în anumite fragmente privilegiate, nuclee epice de densitate deosebită, posedând „în nuce“ atributele formale caracteristice ale unei adevărate povestiri. De dimensiunile unui paragraf (legenda descălecatului lui Dragoș, uciderea lui Ștefan Lăcustă) sau ale mai multor pagini (expediția lui Ioan Albert în Moldova, pribegia lui Petru Rareș, domnia lui Despot Vodă, a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu), ele izbutesc să dea cititorului senzația participării, a comunicării cu substanța concretă, umană mai ales, a evenimentelor trecute. Ureche are deja un anume simț pentru particularul expresiv, pentru amănuntul pitoresc uneori (utilizate totuși cu mai multă zgîrcenie decât în cazul „memorialistului“ Neculce), iar fraza sa se încarcă de materia vieții, reușind să zugrăvească adevărate personaje și să relateze întâmplări nu lipsite de fiorul aventurii.

Dacă citim cu atenție, de exemplu, cele cinci pagini consacrate celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu și facem abstracție de subtitlurile care fragmentează textul, vom constata cu ușurință că avem de a face cu o povestire perfect încheată, cuprinzând o introducere, sau mai precis o expozițiune — în care autorul enunță pe scurt condițiile în care sultanul a hotărît să-i dea din nou domnia lui Lăpușneanu — o tratare — în care sînt relatate cîteva dintre faptele noii domnii (uciderea celor 47 de boieri constituind punctul culminant) — și o încheiere, mai bine zis un deznodămînt — moartea domnitorului, ucis de însăși soția sa, în înțelegere cu boierii și episcopii.

Aspectul literar cel mai evident al povestirii constă în modul de selecție a faptelor înfățișate. Numărul informațiilor pe care Ureche ni le furnizează despre cele petrecute în timpul domniei lui Lăpușneanu e mic, dar valoarea lor semnificativă, nu atît pentru situația țării (din acest punct de vedere ele nu au nimic inedit), cît mai ales pentru caracterizarea ca om a domnitorului este foarte mare. Pe un spațiu restrîns cronicarul grupează cîteva fapte de maximă expresivitate și le adaugă propriile reflecții, menite să expliciteze în mod și mai evident ideea narațiunii. În cursul povestirii, el părăsește la un moment dat relatarea propriu-zisă pentru a-și lăsa personajul singur în prim plan, și a-i reproduce cuvintele. Scena uciderii celor 47 de boieri se remarcă și ea prin dinamismul realizat cu ajutorul alăturării unor verbe al căror sens,

în mare similar, se află totuși în progresie și prin reținerea unor detalii concrete, de martor ocular parcă („dipre zăbrele sării afară, de-și frângiia picioarele“).

Momentul morții domnitorului are ceva din fiorul unui mister medieval. Deși cronicarul relatează fără vreo vibrație aparentă, cititorul reconstituie o scenă aproape terifiantă: pe pat, un muribund care de teama „lumii de dincolo“ și încercînd „în extremis“ o reconciliere cu divinitatea cere să fie călugărit; în jurul lui umbre în rasă ce se deplasează cu mișcări abia simțite și execută un ritual mistic; în planul al doilea, boierii și doamna, cu priviri pînditoare și pocălul de otravă la îndemînă; o ultimă tresărire de autoritate a tiranului care „dacă s-au trezit și s-au văzut călugăr, zis să fie zis că de să va scula, va popi și el pre unii“ și, în sfîrșit, moartea prin venin și o înmormîntare voievodală, a cărei pompă sună ca o supremă ironie. Din toată scena, ca și din întreaga relatare a domniei lui Lăpușneanu, se desprinde un aer de cruzime rece și de desconsiderare a vieții omenești care, pentru un spirit înclinat spre percepția literară a fenomenelor, sînt mai grăitoare decît multe și savante dizertații asupra mentalității feudalismului.

O situație întrucîtva deosebită prezintă fragmentul intitulat de Ureche „Cînd au pribegit Pătru Vodă de multe nevoi în Țara Ungurească“. În el se renunță aproape cu totul la implicațiile politico-moralizatoare (foarte vizibile în narațiunea despre Lăpușneanu) în favoarea epicului pur, a peripeției relatate dintr-un unghi de vedere apropiat de cel al personajului însuși. În cele două pagini care istorisesc o călătorie de zece zile (ale cărei urmări vor apărea cu cîteva paragrafe mai jos, în avaturile împăcării lui Petru Rareș cu „Împărăția“), e cuprinsă o adevărată aventură, cu un personaj urmărit de urgia oamenilor, dar care tot printre oameni își află și sprijinatorii, cu momente de „suspense“, cînd soarta eroului atîrnă parcă de un fir de păr, și cu popasuri mai îndelungi asupra unor episoade, cum ar fi întîlnirea cu pescarii și modul cum aceștia l-au ajutat să treacă nevătămat printre străjile ungurești. Succesiunea de momente principale, expozițiune — tratare (compusă din mai multe episoade) — deznodămînt, este respectată și aici, structurînd comunicarea faptelor în schemele narațiunii tradiționale.

O tramă ceva mai complicată, reductibilă însă la aceleași elemente de structură, prezintă și relatarea expediției din 1497 a lui Ioan Albert. În cuprinsul ei intervine și încercarea de motivare psihologică (urmărirea actelor regelui Poloniei se transformă astfel într-un mic studiu asupra orgoliului), vorbirea directă, ce poate fi întîlnită și în pasajele amintite mai sus, anticiparea sub forma înregistrării unor semne premonitorii și, pe alocuri, colorarea afectivă mai perceptibilă a relatării prin atitudinea expresă a cronicarului.

De-a lungul *Letopiseșului* se încheagă și cîteva personaje care, dacă nu au imprevizibilitatea și bogăția de reacții subiective a literaturii moderne, rămîn totuși remarcabile puncte de coagulare a textului și solicită nu numai interesul de moment, ci și memoria cititorului. În ciuda aparențelor, personajele cronicii nu există numai prin portrete, ci, cel puțin cele mai importante dintre ele, se conturează treptat, pe măsura

relatării faptelor, prin observații sumare, dar a căror acumulare pregătește și face posibilă credibilitatea caracterizării sintetice. Fenomenul poate fi cel mai bine urmărit în cazul înfățișării lui Ștefan cel Mare. Toate elementele binecunoscutului portret apar ca premise în cuprinsul relatării domniei: spiritul războinic și de dreptate, „meșteșugul“ armelor, capacitățile diplomatice, dragostea de glorie, cucernicia și protecția divină ce decurge din ea, tăria de caracter și puterea de a se „ridica deasupra biruitorilor“. Inclinația de a face justiție sumară prin rapidă vărsare de sânge. În anumite ocazii cronicarul formulează și considerații de psihologie generală, cum ar fi de pildă cele despre lăcomia funciară a firii omenești care pare a cauza conflictele domnitorului moldovean cu Radu Vodă al Munteniei.

Astfel de observații, nu foarte complexe și limitate bineînțeles la situațiile tipice ale unei cronici ce se ocupă înainte de toate de actele circumvențurilor, dar notabile totuși pentru epoca în care erau formulate, înțelăm și cu alte prilejuri: „ci pururea tinerii să pleacă și cred cuvintele cele rele (a puhlibuitorilor)“; „că celui fricos și înspăimant, știindu-și moartea de-a pururea înaintea ochilor, nici un loc de odihnă nu-i, nici inima de război“; „de care lucru, de multe ori unde pierde omul nădejdea, de frică mai apoi să întoarcă în vitejie“; „cumu-și-i rîndul oamenilor, dacă i-au vestit de domn tînăr, mulți i s-au închinat“ (ultima observație poate fi coroborată cu cea a lui M. Costin care ne va spune și el că moldovenii sînt pururea la domnie nouă lacomi). Din înseilarea acestor constatări dispartate, dar care apar în cronică cu o anume frecvență și la intervale oarecum simetrice, se conturează de asemenea o imagine a vremurilor de continuă instabilitate, în care principala condiție a supraviețuirii e curajul fizic și moral devenit nu arareori temeritate.

O caracterologie sumară dar sugestivă, mai ales pentru relațiile politice ale Moldovei medievale, realizează cronicarul atunci cînd prezintă țările și popoarele învecinate, cu care patria sa a avut legături mai strînse. Polonezii sînt mîndri, independenți, războinici și „învățați de carte“, ungurii „iscoditori și necredincioși, vicleni, priiteșugul nu-l țin la loc de nevoie“, dar „judecata sa foarte pe dreptate o judecă și de nu-ți iubești legea într-un loc, volnic ești să-ți tragi legea la alt scaun“, tătarii „sînt oameni războinici, suferitori la toate nevoile, nu grijăsc de avuție, ci de izbîndă și de foame rabdă cu săptămîna“, iar turcii „carii întăi din tîlhari și din oameni puțini atîta s-au lătit și s-au înmulțit, că doao părți de pămînt coprind“, „sînt de Dumnezeu lăsați certarea creștinilor și groază tuturor vecinilor de prin prejur“. Chiar dacă materia și poate chiar termenii caracterizărilor sînt luate dintr-o cosmografie contemporană, alegerea lor și turnarea în substanța particulară a graiului românesc rămîne meritul cronicarului.

Concizia stilului său acționează și aici ca un agent al expresivității, conferind formulărilor pregnanță și, poate tocmai prin lipsa argumentării detaliate, un aer de autoritate indiscutabilă. Aceeași calitate poate fi surprinsă și în pasajele în care Ureche înregistrează vorbirea directă a personajelor sale. Rareori dialoguri propriu-zise, reduse și atunci la linii absolute schematici, de cele mai multe ori avem de a face cu păstrarea prin

memoria colectivă („zic să fie zis“) sau reinventarea de către scriitor a unor replici cheie, a căror virtute principală stă în capacitatea de caracterizare sintetică a personajelor: sînt bine cunoscute cele două replici ale Lăpușneanului, reproduse și de Negruzzi în nuvela sa. La fel de „tipice“ sînt însă și cuvintele cu care orgoliosul și voluntarul Ioan Albert respinge pe cei ce încercau să-l împiedice a ataca pe Ștefan Vodă („Voao vă iaste lucru bisérica să păziți, iară nu de războaie să grijiți, că gîndul meu voi nu-l știți, numai eu singur. Că de a-și pricépe că haina dipre mine știe gîndul meu, în foc o aş băga-o“) sau cele rostite cu crudă autoironie de Ion Armeanul în clipele ce-i precedă sfîrșitul năprasnic („Caută că eu multe feliuri de morți groaznice am făcut, iară această moarte n-am știut să o fiu făcut“).

Ca și în multe alte cazuri, pasajele cu fizionomia cea mai apropiată de literatură devin în cronica lui Ureche și cele mai bogate în conținuturi și sensuri istorice. Astăzi, cînd informațiile, în înțelesul strict al cuvîntului, oferite de cronică au fost mult depășite de dezvoltarea studiilor de specialitate, *Letopiseșul* trăiește tocmai prin ceea ce, ca factor supraordonat unificator de natură estetică, trece dincolo de fetișul evenimentului și obsesia adevărului absolut intangibil în direcția unei profunzimi umane și a unei „filosofii“ a existenței.

GRIGORE URECHE ET LES DÉBUTS DE LA NARRATION À TRAITS ARTISTIQUES

(Résumé)

Bien qu'en apparence le chroniqueur soit préoccupé seulement de conserver le souvenir du passé historique de son pays, le *Letopiseș* (chroniques) de Grigore Ureche laisse paraître également, à une lecture attentive, des traits caractéristiques de la littérature artistique.

Le premier de ces traits c'est l'existence d'un certain nombre de catégories permanentes qui donnent de l'unité à l'oeuvre et lui confèrent un sens philosophique et humain dépassant les contours de l'événement proprement dit et des intérêts politiques et sociaux de l'époque féodale. En deuxième lieu, l'appartenance de la chronique à la littérature est également due au talent de l'auteur de créer des personnages et de mettre sur pied des noyaux épiques indépendants et possédant les principaux caractères de structure d'un véritable récit. Et enfin, bien que d'une manière moins visible que chez son successeur Neculce, Ureche, par le fait de sa spiritualité et de son affectivité, prend part aux événements racontés; il manifeste sa présence dans la chronique, parallèlement à l'examen critique des sources, par des passages moralisateurs et par la couleur stylistique spécifique de certains passages.

CONCEPTUL DE UNITATE ÎN GÎNDIREA LUI CICERO

TIBERIU WEISS

Conceptul de unitate apare frecvent la Cicero, în lucrările sale filosofice, retorice, discursuri, etc. De sigur că apariția și frecvența acestui concept în gândirea ciceroniană are o bază obiectivă: pe măsură ce criza societății sclavagiste s-a adîncit, în mod firesc apare și ideea unității, armoniei, echității sub formă de *consensus*, *coniunctio*, *aequitas*, *aequabilitas*, *amicitia*, *iustitia*, *humanitas*, *consociatio*, *communitas*, *consortio* etc. Ideea de unitate în gândirea ciceroniană poate avea două substraturi: unul negativ, cînd Cicero vehiculează ideea de unitate în vederea unei estompări a contradicțiilor existente în societate și a barării noului și, altul pozitiv, cînd oglindește, într-o formă mai mult sau mai puțin adecvată, interesele poporului, năzuințele lui spre bine, spre pace, spre înțelegere, chiar într-un mod utopic, nerealist. În gândirea ciceroniană se confruntă două poziții, ca o oglindire a permanenței confruntări între un Cicero, bărbat de stat și tributar al intereselor clasei dominante și un Cicero, mare umanist al antichității. În această confruntare are cîștig de cauză cînd o poziție, cînd alta și nu sînt absente nici soluțiile de compromis. Am vrea din capul locului să precizăm că acest concept al unității nu este specific numai lui Cicero, ci toată literatura secolului I î.e.n. și a secolelor I și II, e.n. abundă în asemenea idei, îmbrăcînd cele mai diferite forme, ajungîndu-se de la ideea unei „patrii unice“, la ideea ferecării Romei în „lanțuri frățești“, la acordarea unei „cetățenii universale“ nu numai oamenilor, dar și zeilor popoarelor învinse¹. Conceptul de unitate la Cicero, apare sub diferite forme: 1) într-o formă intuitivă, care este anterioară conceptului; 2) într-o formă preconceptuală, care se întemeiază pe o anumită generalizare teoretică. În acest caz, conceptul nu este încă bine definit, are un caracter mai mult implicat, iar Cicero nu este încă în măsură să-l formuleze, să-l definească, dar are în vedere anumite determinări, anumite atribute, laturi generale ale conceptului. În sfîrșit, apare într-o fază *categorială* propriu-zisă, care ne pune în fața unei definiții sau a unei descrieri, chiar dacă această definiție sau descriere nu este destul de coerentă, logică. Desigur, aceste faze nu pot fi întotdeauna net determinate, distinse unele de altele. Conceptul de unitate apare uneori la Cicero sub forma unei categorii a devenirii, care nu este suficient de explicitată, dar este raportată atît la trecut, cît și la prezent sau viitor². Cicero ajunge la conceptul de unitate și pe baza unei reflexii asupra realității, deși această reflexie, poate, nu presupune o cunoaștere a contururilor realității pe care o scrutează, respectiv a latu-

¹ Thierry Amadé, *A rómaibirodalom képe*, Budapest, 1881, p. 216.

² I. Banu, *Heraclit din Efes*, Ed. științifică, București, 1963, p. 36; Albert Rivaud, *Le problème du devenir et la notion de matière dans la philosophie grecque depuis les origines jusqu'à Théophraste*, Aclan, Paris, 1960, p. 110.

rilor contradictorii, ci mai mult o intuire a acestora, prin conceptul unității.

Conceptul de unitate, de armonie, poate să apară fie în elemente de aparentă obscuritate, fie bogat în conținutul filosofic și cu concluzii teoretice prețicioase. Pe de altă parte, poate implica sensuri materialiste atunci cînd include idei de existență materială, poate presupune o privire realistă, matură a problemei sau o privire nerealistă, imprecisă, asociind reprezentări de care se servesc și materialistii și idealistii. Conceptul de unitate, de armonie poate fi legat de noțiunea de măsură, dar o măsură ambiguă, care păstrează ceva din atributele etice ale armoniei arhaice, mitologice, în care pysis-ul apare precizat prin nuanțe teologice sau prin nuanțe de „bunătate“, „misericordia“ etc. Conceptul de *unitate la Cicero conservă echilibrul opuselor*. De pe poziția socială a stăpînului de sclavi, Cicero privește antagonismul dintre sclavi și stăpînii de sclavi drept firesc și dorește, ca atare, ca armonia socială să fie păstrată prin conservarea și perpetuarea antagonismului care asigură dominația clasei din care face parte.

Armonia socială nu poate fi imaginată la Cicero ca un efect al suprimării unor anumite contradicții și al înlocuirii acestora prin altele. Cicero nu putea preconiza contradicția fără a crede că elimină însăși existența societății sclavagiste. El, în ciuda frecvenței conceptului de *unitate* și *armonie* în lucrările sale, nu este verosimil să fi crezut într-o armonie finală care ar suprima cu totul contrariile (ducînd la o „egalizare“ a sclavilor cu stăpînii de sclavi). Totuși uneori rămîne impresia că rezervă simpatia sa unei visate armonii (*consensus omnium bonorum*) care, eliminînd lupta, ar revărsa asupra contrariilor ceva dintr-o frumusețe eterică, dintr-o blîndețe senină, la care omul ar putea să ajunge dacă ar deveni înțelept ca un zeu, ridicîndu-se deasupra contrarietății reale dintre *frumos* și *urît*, dintre *bun* și *rău*, dintre *drept* și *nedrept*. În felul acesta, Cicero devine un „*filosof al unității*“. Contradicția reprezintă în acest caz doar „aspectul superficial al lucrurilor“, ce ține de „epidermă“, în timp ce natura lor profundă rezidă în unitate, armonie. De aci, la Cicero apare conceptul de „unitate“, de „armonie“ pe două nivele deosebite ale contradicției: unul exterior, perceptibil, altul interior, „invizibil“. Același lucru și în privința armoniei: există o *armonie invizibilă*, mai „puternică“ decît cea *vizibilă*. Pe plan „fenomenal“ și „esențial“ există, deci, o dublă condiție a laturilor contradictorii și o dublă armonie. Aceasta face posibilă, de pildă, egalizarea „filosofică“ între sclavi și stăpînii de sclavi, realizarea unei societăți „umano-divine“, iar, pe de altă parte, o contradicție reală dintre sclavi și stăpînii de sclavi.

Conceptul de unitate la Cicero este strîns legat de cea de conservare a trecutului tradițional. Contemporaneitatea lui Cicero este sfîșiată de contradicții, unele din aceste fenomene tinzînd spre „nou“ („*cupido rerum novarum*“), spre „un nou care însă nu afectează fondul“. În acest caz, unitatea pe baza reînvierii trecutului tradițional devine un cuasi-deziderat.

Cicero subliniază că în locul considerației de care ar trebui să se bucure „*vetera exempla antiquitatis*“, unii le desconsideră: „*quid ego*

*vetera exempla repetam...?*³ „Non me fugit vetera exempla pro fictis fabulis, iam audiri atque haberi...“³ Deci, pentru unii, *vetera exempla* au ajuns a fi considerate pe vremea lui Cicero niște „*fictae fabulae*“, cărorora nu li se poate atribui încredere. Față de aceste tendințe centrifuge, de destrămarea a republicii, Cicero recurge la tradiție, ca element unificator, ca element de *conservare* în scopul păstrării instituțiilor sale. În *Pro Sestio*, Cicero trasează piloanele conservării instituțiilor tradiționale în vederea unității, armonizării unității, contra forțelor centrifuge⁴, definind conceptul de *conservatores civitatis*, ale cărei piloane sînt: *religiones, auspicia, potestates magistratum, senatus auctoritas, leges, mos maiorum iudicia, iuris dictio, fides, provinciae, socii, imperii laus, res militaris, aerarium*⁵. Cicero se simțea garantul *conservatorismului* în materie politică⁶.

Conceptul ciceronian de unitate implică și ideea de ordine și de aceea nu este un fenomen întîmplător importanța pe care o acordă Cicero *tradiției juridice, ca factor al menținerii unității*. Cicero face aluzii la „instituțiile juridice și legile moștenite de la *maiores*, care constituie „*fundamenta*“ în cele mai diferite corelații: *leges — iudicia — iura*⁷; *leges veteres moresque maiorum — auspicia religiones caerimoniae iura civilia* (în contextul interferenței între drept și religie)⁸; *leges — maiorum instituta — ius civile*⁹; *leges — mos — ius*¹⁰; *leges — iura iudicia — suffragia*¹¹; *leges aequabiles — ius*¹² etc. Cicero, de altfel, susține că în domeniul juridic, *maiores romani* i-au depășit cu mult pe greci¹³: „... rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus“¹⁴. *Ius*, ca *fundament al republicii* cuprinde la Cicero și conceptul de unitate, ideea unei legături sociale: *ius* implică în accepția ciceroniană instinctul de comuniune umană, fundată pe comunitatea din natură, care impune obligativitatea justiției în raportul simplu bilateral al unui om cu altul sau reglează relațiile, raporturile juridice, simbolic de la cap la membre, de la membre la cap și între membre. Pe de altă parte, Cicero înțelege să lege existența unei societăți politice de un principiu „natural“, pentru a da „constituțiilor“ și „legilor“ statului, „dreptului de stat“ și „drepturilor“ cetățenilor, o normalizare „virtuoasă“, ca bază a justiției. Dar tocmai această normalizare „virtuoasă“ conține în sine și conceptul de unitate. Cicero, în *De legibus*¹⁵ face o distincție între „*ius civile*“ sau „*ius civitatis*“, ca ansamblul de „iura“ sau „iussa“,

³ Cicero, *In Verrem*, 2, 3, 182.

⁴ Cicero, *Pro Sestio*, 98.

⁵ Cicero, *Pro Sestio*, 98.

⁶ Cicero, *De oratore*, 1, 33.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, 1, 39.

⁹ *Ibidem*, 1, 40.

¹⁰ Cicero, *De officiis*, 3, 69.

¹¹ *Ibidem*, 1, 48.

¹² *Ibidem*, 1, 53.

¹³ Cicero, *De inventione*, 1, 102.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Cicero, *De legibus*, 1, 14—18; *Ibidem*, 1, 17, 19, 28, 33, 34, 36, 42, 43.

definite pentru fiecare popor de un legislator, variabile în timp și în spațiu și între „*ius universum*“, comun tuturor popoarelor și „*imuabil*“, pentru că el se bazează nu pe convențiile stabilite de oameni, care sînt atît de fragile și imperfecte, ci pe „*natura*“ înșăși, ca „*sursă*“ a dreptului și legilor. Ideea de natură, pe care se grefează dreptul, este celălalt element care implică ideea de unitate la Cicero. În general, în textele ciceroniene termenii de *ius* și *lex*, *iura* și *leges* sînt întrebuițuți în corelație.

Natura, ca sursă, ca fundament al justiției, apare frecvent la Cicero: „*iuris natura fons est*“¹⁶, „*ius est natura*“¹⁷, „*natura lege sanctum*“ (sc. *ius*)¹⁸; „*lex est ratio summa insita in natura*“¹⁹, „*ratio projecta a rerum natura*“²⁰; „*natura constitutum . . . ius*“²¹.

Găsim de asemenea frecvent noțiunea de *lege naturală*: „*vera lex . . . naturae congruens*“²²; „*eademque ratio fecit hominem hominum appetentem, cumque his natura et sermone et usu congruentem*“²³.

Faptul că Cicero corelează dreptul cu natura (*iuris natura fons est, ius est natura*), precum și legea cu natura (*lex est ratio summa insita in natura*), nu este un fenomen întimplător. *Natura* reprezintă conceptul de *unitate*, de *egalizare*, respectiv, conformarea dreptului naturii, conformarea legilor naturii duce la *semitas*, adică la sentimentul justiției reale, adeseori în opoziție cu justiția comandată de litera legii (*summun ius summa iniuria*).

În cazul că *ius* sau *lex* se conformează naturii, se ajunge la o echitate adevărată, iar dacă numai jurisprudența e preponderentă, se ajunge la o echitate formală. Cu alte cuvinte, *natura* asigură menținerea echității reale, a echilibrului, implicînd conceptul de unitate. Relația *ius — natura* sau *lex — natura*, duce, de fapt, la relația aristoteliană νόμος — φύσις, în care natura (φύσις) e substanța primă (οὐσία) care persistă (διαμένει) în pofida accidentelor (τυμβαεβήχιστα) rezultate din *convenție* și *artificiu*²⁴ sau, la Isocrate, după care nu convenția, ci dreptul natural are valoare, ale cărui principii sînt sâpate în sufletele cetățenilor. În *Rhetorica*, Aristotel²⁵ susține că în timp ce legea e definită pentru un popor în raport cu sine însuși, legea naturală e universală (χοινὸν δὲ κατὰ φύσιν). „Căci, spune Aristotel, există ceva pe care-l intuiesc toți, un sentiment al dreptății, pe care-l au comun din fire, chiar dacă nu există între ei nici unitate, nici convenție“. Față de acțiunea *egalizatoare* a naturii, pentru Hippias legea este tiranică, datorită acțiunii ei inega-

¹⁶ Cicero, *De officiis*, 3, 17.

¹⁷ Cicero, *De finibus*, 3, 21, C. J. Classen, *Gottmenschentum in der römischen Republik*, în „*Gymnasium*“, 70, 1963, pp. 332—333.

¹⁸ Cicero, *De officiis*, 3, 17.

¹⁹ Cicero, *De legibus*, 1, 6.

²⁰ *Ibidem*, 2, 4.

²¹ *Ibidem*, 1, 10.

²² Cicero, *De republica*, 3, 22.

²³ *Ibidem*, 3, 23.

²⁴ Aristotel, *Physica*, 2, 1, 193 a 9.

²⁵ Aristotel, *Rhetorica*, 1, 13, 1373 b 4; Idem, *ibidem*, 1373 b 6.

lizatoare: „O, voi, cei de față... vă socotesc pe toți rude, vecini și con-cetățeni după fire, dacă nu după lege: căci după natură, cel asemenea e rudă celui asemenea, dar legea, fiind tiran al oamenilor, silnicește în multe privințe natura”²⁶.

Conformarea lui *ius* și *lex* cu *natura*, înseamnă a corela și îndatoririle care rezultă din această conformare a naturii, întrucît *lex* sau *ius* nu sînt niște categorii juridice în sine, ci pentru sine, pe care oamenii trebuie să le respecte și să le practice. De aci rezultă importanța pe care o are în gîndirea ciceroniană categoria etică de *officium*. *Ius* și *officium* trebuie văzute în corelație și conformîndu-se *naturii*²⁷. Dar, întrucît *natura specifică a omului*, după Cicero, este rațiunea (care-l deosebește de alte viețuitoare), *a se conforma naturii*, în accepția ciceroniană, înseamnă a duce o viață rațională, virtuoasă, care să aducă o fericire autentică, superioară. De aci necesitatea de a trăi conform cu experiența faptelor esențiale naturii umane, adică *rațiunii*. A trăi conform naturii, la Cicero înseamnă a trăi concomitent conform propriei naturi omenesti, cît și naturii universale, respective rațiunii universale. Firește teza *naturii universale*, respectiv a *rațiunii universale* este neștiințifică și mistică. Dar ideea că, pentru a obține fericirea și pentru a pune bazele unei societăți bazată pe *aequitas*, omul este dator să-și cultive rațiunea și să se conducă după cerințele acesteia, conține în sine și o semnificație umană pozitivă. Prin ea, Cicero urmărea depășirea viciilor, instaurarea unei ordini raționale, bazată pe principiile virtuții, respective ale obiectivității și prin aceasta stabilirea unei raționalități a existenței umane. Desigur, soluțiile preconizate de Cicero aveau un caracter abstract, ireal, dar erau cumva justificate în condițiile istorice de atunci. Inserîndu-se în lanțul evenimentelor voite de rațiunea universală, actul moral al lui Cicero trebuie privit ca expresia unei îndatoriri umane în raport cu această voință. Datoria față de *rațiunea universală*, după Cicero, este și o datorie față de sine, deoarece prin rațiunea sa, omul participă la rațiunea universală și, în felul acesta, se realizează o fuziune a voinței cu rațiunea. La Cicero, obiectul cunoașterii raționale se identifică, de fapt, cu obiectul voinței și dorinței sale; pe de altă parte, afirmarea universalității, a unității, înseamnă la Cicero o situare a individului într-o poziție subordonată față de această universalitate. Dar, această subordonare nu are caracterul unei fatalități, ci a unui *fatum* ciceronian de o factură deosebită, care ar putea să aibă sensul de *necesitate*, *rațiune*.

Conceptul de *unitate* ciceronian, care îmbracă cele mai diferite forme, viza numai o parte mai mult sau mai puțin privilegiată a societății, realizarea acestei unități nefiind practic posibilă nici măcar între oamenii liberi, bogați și săraci din societatea romană, nemaivorbind despre mare amasă a sclavilor. Acest adevăr este cu atît mai evident cu cît Cicero în *De republica*²⁸ subliniază o idee extrem de prețioasă, anume

²⁶ Platon *Protagoras*, 337 c.d.; Cf. Zoe Petre, *Teoria sofistă a egalității naturale*, în „Studii clasice”, V. Ed. Acad. R.P.R., 1963, pp. 74—75.

²⁷ A. Michel, *A propos de l'art du dialogue dans le De republica. L'idéal et la réalité chez Cicéron*, „Revue des Etudes Latines”, XLIII, 1965, pp. 237—261.

²⁸ Cicero, *De republica*, 1, 35.

că libertatea nu sălășluiește decît acolo unde poporul este suveran, că libertatea nu poate fi vrednică de propriul ei nume, fără *egalitate*, că nu există o guvernare mai statornică decît aceea unde domnește *concordia*, la baza căreia trebuie să stea o comunitate de interese. Cu cît această comunitate de interese era mai iluzorie, cu atît Cicero vehiculează un număr mai mare de termeni, de noțiuni, într-o fază „precategorială” sau „categorială”, referitoare la conceptul de unitate.

În ultimii 50 de ani numai au apărut o serie de lucrări care au atras atenția asupra caracterului „familiar” sau „social” al unor termeni folosiți de Cicero²⁹. Prima remarcă pe care ținem s-o facem este că problema unității n-o putem privi la Cicero decît prin prisma epocii sale, pentru că altfel riscăm să greșim, cum arată just Montesquieu: „Transporter dans des siècles reculés toutes les idées du siècle où l'on vit, c'est des sources de l'erreur, celle qui est la plus féconde”³⁰. Trebuie să precizăm că nu existau partide pe vremea lui Cicero, în sensul modern al cuvîntului³¹. Or, conceptul de unitate ciceronian presupune existența unor partide *distincte* care să fi colaborat între ele. Conceptul de unitate ciceronian suferă și din cauza lipsei unei politici teoretice, unei platforme politice, unui program politic, care să fi coalizat eforturile sau ambițiile oamenilor.

Anualitatea magistraturilor, deci caracterul lor peremptoriu, efemer, făcea imposibilă stabilirea și urmărirea unui adevărat program de guvernămînt, care să coalizeze, să unească în jurul său, o masă considerabilă de oameni. Roma trăia într-o permanentă campanie electorală, favorabilă tuturor exceselor demagogice. Munca de propagandă în jurul unui țel politic „unic” era îngreunată de raritatea și scumpetea mijloacelor de comunicație, precum și de insuficiența intelectuală a majorității electorilor. Pe de altă parte însăși criteriile care stăteau la baza sistemului de vot (criteriul de avere, de apropiere de Roma etc.) îi defavorizau pe o serie de cetățeni, mai ales pe cei din municipii și provincii și-i făceau indiferenți față de ceea ce se petrece pe arena politică. Cu alte cuvinte, arena politică n-a putut avea aceeași putere de atracție în cadrul conceptului de unitate ciceronian³². „Partidele” se organizau după criteriul persoanelor și nu al programelor politice: „*Parteien bilden sich um Personen, nicht um Programme*”³³. Lupta nu se dădea pentru realizarea unui ideal, ci numai pentru cucerirea unui titlu, unei magistraturi și, mai ales, pentru consulat. La Roma s-au format grupuri care țineau

²⁹ M. Gelzer, *Die nobilität der römischen Republik*, Leipzig, Berlin, 1912; Idem, *Die römische Gesellschaft zur zeit Ciceros*, „Neue Jahrbuch für klassische Altertum”, XLV, 1920, pp. 1—20 Münzer, *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart, 1920; R. Syme, *The Roman revolution*, Oxford, 1939.

³⁰ Montesquieu, *L'esprit des lois*, 30, 14.

³¹ Maurice Daverger, *Les partis politiques*, Paris, Colin, 1951, p. 1—5; Waleck-Czernecki, *Les partis politiques dans l'antiquité et dans les temps modernes*, în „Eos”, XXXII, 1959, pp. 200—214.

³² P. Jal, *La guerre civile à Rome*, Paris, 1963, pp. 80—85.

³³ W. Kroll, *Die Kultur der ciceronischen Zeit*, Leipzig, 1933, I, p. 73; Elemér Polay, *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.

locul partidelor politice constituite din nobili, care reclamau diferite distincții nu numai pentru ei personal, ci cuasi pentru *gens* din care făceau parte. Mai multe familii de acest gen se coalizau spre a le depăși unele pe altele, aceasta însemnând că nici între nobili nu exista o unitate.

Diferitele grupuri care aveau interese comune își încropeau legături de *amicitia*, care unea un număr de personaje. Dar această *amicitia* n-avea nimic comun cu sentimentul dezinteresat pe care Cicero l-a exaltat în *De amicitia*: „*Est amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benivolentia et caritate consensio*“³⁴. *Caritas* n-avea nimic ce căuta în asemenea raporturi pe care Quintus le numea *breves* și *suffragatoriae amicitiae*³⁵, pentru că ele se înnoadă și se desfac după capriciul circumstanțelor (a se face o distincție între *amicitia* proiectată pe planul idealului, ca element de unitate „immanentă“, și între *amicitia* politică supusă diferitelor fluctuații, deci un element de instabilitate, în conceptul ciceronian). *Amicitia* putea îmbrăca diferite forme atît în funcție de evenimentele care duceau la formarea sa, cît și a personalității membrilor ei: *cognatio*³⁶, *adfinitas*³⁷, *propinquitās*³⁸. Ca elemente de mai mare stabilitate apar noțiunile de: *familiaritates*, înglobînd oameni uniți printr-o mai mare continuitate și o mare intimitate de relații³⁹, *consuetudo*⁴⁰ și, mai ales, *necessitudo*⁴¹, care implică relații extrem de strînse între cei pe care-i unește.

Cînd *amicitia* nu este consecința unor relații de rudenie sau a unei intimități de relații, ci rezultă din voința părților contractante, atunci îmbracă formele de: *coniunctio*⁴² sau de *societas*⁴³ sau *coniuratio*, fie, cînd asociația a fost sancționată prin prestare de jurămint fie cînd este vorba despre echivalentul peiorativ al lui *amicitia*⁴⁴. În toți acești termeni, noțiunea de „grupare politică“ se situează mai mult pe planul relațiilor personale și al comunității de interese, dar *prea puțin pe cel al comunității de idei în domeniul politic*. În conceptul de unitate ciceronian, acești termeni sînt importanți, dar ponderea cea mai mare o au, desigur, termenii care vizează o comunitate de idei în domeniul politic, ca *consensus*⁴⁵, *consensio*⁴⁶, dar, mai presus de toate, *concordia*⁴⁷ și mai ales o formula *concordia ordinum*, atît de dragă lui Cicero, ca o transpunere în limba latină a lui *ὁμόνοια* grecesc⁴⁸. De concepția modernă de

³⁴ Cicero, *Laelius*, 6, 20.

³⁵ Cicero, *Ad Quintum fratrem*, 4, 2.

³⁶ Cicero, *In Verrem*, 2, 2, 64, 138.

³⁷ Cicero, *Pro Cluentio*, 94.

³⁸ Cicero, *Partitiones oratoriae*, 35.

³⁹ Cicero, *Pro Milone*, 21; *Orationes Philippicae*, 2, 46.

⁴⁰ Cicero, *Philippicae orationes*, 2, 38.

⁴¹ Cicero, *In Caecilium*, 61.

⁴² Cicero, *Philippicae orationes*, 2, 23; *De domo*, 28.

⁴³ Cicero, *De domo*, 28; *Philippicae orationes*, 2, 32.

⁴⁴ Cicero, *De officiis*, 3, 44.

⁴⁵ Cicero, *Pro Sestio*, 86; *Philippicae, orationes*, 11, 2.

⁴⁶ Cicero, *Pro Sestio*, 124.

⁴⁷ Cicero, *Philippicae orationes*, 3, 2, 36.

⁴⁸ Eiliv Skard, *Zwei religiös-politische Begriffe: Euergetes-Concordia*, Oslo, 1932, pp. 30—34; Rudolf Rieks, *Homo, humanus, humanitas*, Fink, 1969.

partid sînt mai aproape: *factio* și *partes*. Spațiul nu ne permite să zăbovim prea mult asupra acestor termeni ai „unității” pe care-i folosește Cicero, dintre care unii se încadrează în conceptul de unitate ciceroniană, alții nu, și alții, în fine, sînt „neutri”. Cei mai mulți termeni sînt „cuvînte — *Ianus*”, noțiuni bipolare, indicînd legăturile reciproce care există între cei pe care-i unește amicitia, pe bază de *fides*, pe baza principiului religios și social: *do ut des*. În competiție cu acești termeni intră nu arareori și *officium*, care indică un fel de contract social, un fel de monedă de schimb, care se acordă cuiva, în măsura în care acesta este dispus să plătească cu aceeași monedă⁴⁹. Indiferent de ce natură sînt termenii pe care-i folosește Cicero, pentru a semnifica importanța pe care o atribuie conceptului de unitate, acești termeni converg spre o „teorie a dreptății”, bazată pe subordonarea interesului individual celui obștesc, ceea ce va atrage după sine un fel de societate a oamenilor „inter ipsos et vitae *communitas*”, bazată pe caritatea umană⁵⁰.

Cicero vede în familie fundamentul republicii; pornind de la legăturile de sînge care unesc pe oameni prin iubire și de la comunitatea de membri ai aceleiași familii pe care o formează statul, care se va menține și „în mormînt”⁵¹. Cicero ajunge la concluzia că mai mult decît iubirea de patrie e iubirea față de omenire și că avem îndatoriri față de toți aceia care sînt părtași ai rațiunii omenești. Prin această comunitate de rațiune, Cicero stabilește ideea înrudirii tuturor oamenilor. El găsește în *justitie* legătura care trebuie să-i apropie pe toți oamenii. „Teoria dreptății” ciceroniene se bazează pe principiul de a pune întotdeauna înainte interesul obștesc celui particular, pe necesitatea de a observa acea „*lege naturală*” care ne îndeamnă să tot adăugăm la capitalul utilității umane printr-un schimb de îndatoriri, dînd și primind: „... cele ce se nasc pe pămînt sînt toate pentru folosința oamenilor, iar oamenii sînt născuți pentru oameni... aducînd mediului social servicii comune... dînd și primind; ... cu meșteșugul, munca și priceperea noastră, să stringem legăturile sociale ale oamenilor între ei”⁵². Dar Cicero își dă seama că această „unitate” nu este realizabilă. Nefiind practic posibilă o „unitate”, o „egalitate” între bogați și săraci, între liberi și sclavi, Cicero proiectează „unitatea”, „egalitatea” în sfera idealului, în sfera „egalității de drepturi”, în sfera eticii: „Nihil est amabilius... *quam morum similitudo bonorum*”⁵³. Cicero confundă realitatea socială cu idealul, cînd vorbește despre un „*consensus omnium bonorum*”.

⁴⁹ J. Hellegouarc'h, *La vie politique des Romains à travers le vocabulaire*, „L'information littéraire” Nr. 4, Paris, 1963, pp. 158—161.

⁵⁰ Cicero, *De finibus*, 5, 23, 65: „Nihil est tam illustre, necquod latius pateat, quam coniunctio inter homines et quasi quaedam societas et communicatio utilitatum et ipsa caritas generis humani”.

⁵¹ Cicero *De officiis*, 1, 17: „... Sanguinis autem coniunctio benevolentia devincit homines et caritate. Magnum est enim eadem monumenta maiorum, iisdemque utisacris, sepulcra habere communia”.

⁵² Cicero, *De officiis*, 1, 7, 2; *Tusculanae disputationes*, 1, 14, 32; „Quae est melior igitur in hominum genere natura, quam eorum qui se natos ad homines invandos, tutandos, conservandos arbitrantur?”

⁵³ Cicero, *De officiis*, 1, 17.

cînd în ultima din Catilinarele sale face aluzie la o pretinsă coalizare a tuturor forțelor sociale, a întregului popor contra lui Catilina: „... *habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum unum atque idem sentientem*“⁵⁴. O asemenea formulare tinde să estompeze inegalitatea socială pe care Cicero o cunoaște destul de bine, dar teama profundă de noul care rezida în conjurația catilinară, deși într-o formă latentă, necesitatea asigurării „liniștei generale“, a „păcii sociale“, l-au determinat să se preteze la asemenea exagerări.

Cicero își dădea seama că nu se poate trece peste contradicția dintre sărăcimea depozată a oamenilor liberi și cei înstăriți și cu atât mai puțin dintre liberi și sclavi. Cicero în *Pro Sestio*⁵⁵ vorbește despre o „*natio optimitium*“, considerîndu-i pe aceștia drept *beati possidentes* și într-o situație financiară bună, stipulînd condițiile pe care trebuie să le îndeplinească: „... *est igitur ut ii sint, quam tu nationem appellasti, qui integri sunt et sani et bene rebus domesticis constituti*“. Or, societatea trebuie să se conformeze voinței intereselor și concepțiilor acestora⁵⁶. R. Pöhlmann a observat pe bună dreptate că Cicero caută aci să identifice interesele statului cu interesele clasei dominante, ca și cum clasa dominantă ar constitui exclusiv statul, politica statului fiind expresia voinței optimaților⁵⁷. Dealtfel Cicero confirmă această supoziție cînd arată că pavăza statului e marea armată a celor înstăriți: „... *is enim est noster exercitus hominum, ut tute, scis, locupletium*“⁵⁸. Dinamica contradicțiilor referitoare la obligațiile pe care le avea Cicero în vederea conservării materialului tradițional este foarte complexă. În virtutea poziției sale politice, Cicero folosește toate pirghiile de care dispune pentru a impune obligațiile ce reflectă necesitatea conservării ordinii existente drept normă generală și valabilă pentru toți membrii societății. Prin temeiul lor obiectiv, prin aceea că reflectă un conținut de clasă îngust și străin marii majorități a societății, categoriile de *consensus*, *coniunctio*, *aequabilitas*, *humanitas*, *iustitia* pe care le vehiculează Cicero, devin pentru mase niște simple obligații, a căror influență are caracterul unei necesități externe, coercitive. Ele se realizează ca categorii morale mai mult în virtutea credinței în valori iluzorii, a unor imagini deformate despre generalitatea pe care o conțin. Desigur, asemenea categorii condiționează mai mult un proces de înstrăinare a omului de esența sa (mai ales a sărăcimii și sclavilor), împiedică realizarea socială și etică a esenței personalității oamenilor. Totuși, Cicero, subiectiv, poate tinde la o umanizare a societății, pornind de la intenții pure, dar obiectiv promovează interesele claselor dominante. Lipsa obiectivă de valoare morală pentru majoritatea societății a unor categorii ale unității, ca *consensus*, *aequabilitas* etc., determină forma și conținutul juridic și politic al acestor categorii, precum și folosirea, în cazul încălcării lor, a mijloacelor

⁵⁴ Cicero, *In Catilinam*, 4, 19.

⁵⁵ Cicero, *Pro Sestio*, 98.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ R. Pöhlmann, *Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus*, I, p. 490.

⁵⁸ Cicero, *Ad Atticum*, 1, 16.

coercitive, pentru a le impune respectarea. În felul acesta se creează o contradicție dintre obligațiile politice și juridice, preconizate de Cicero ca reprezentant al clasei dominante și datorile ca valoare morală care rezultă din condițiile de viață ale oamenilor.

În măsura în care interesul de clasă nu poate fi promovat sub forma datoriei morale, a obligației de a apăra tradiția ca fundament al statului, nu arareori se recurge la calea obligării juridice și politice. Statul devine platforma de pe care Cicero lansează ideile sale de echitate socială. Dar ideile lansate de Cicero de pe această platformă, în vederea conservării tradiției, nu aveau întotdeauna o valoare internă, necesară pentru sine, nu aveau întotdeauna o valoare morală, ci mai mult una politică, o valoare pentru alții. Deși aceste valori le reclamă în numele interesului general uman, de fapt acestea reprezintă *interesul general uman al unei clase și non-valoric pentru marea majoritate a societății*. Prin aceasta Cicero urmărește o acoperire morală a valorilor politice ale clasei dominante și o consfințire morală a obligațiilor juridico-politice de respectarea cărora depindea conservarea ordinii sociale, conservarea „unității” sociale. Dar Cicero și-a dat seama că valorile politice ambalate în valori etice, deși sînt lipsite de valoarea lor umană, cunosc forme sau căi de realizare morală pe care le respectă oamenii de jos, fie siliți, fie din constrângere psihică, fie determinați de iluzii etico-religioase. Situația se modifică în condițiile istorice în care are loc o coincidență relativă de interese între diferitele clase (ne gîndim de pildă la epoca războaielor civile, la conjurația lui Catilina), coincidență care determină anumite elemente comune de valoare ale obligațiilor sociale. Dar și în asemenea condiții, legătura de interese ascunde nu numai contradicția dintre diferitele clase, dar și contradicția dintre interesul de clasă conservator și interesul general uman. O dovadă a acestei ultime contradicții și, totodată, una dintre expresiile ei o constituie ipocrizia și duplicitatea, profundul antagonism nu numai pe planul intereselor, al valorilor și al raporturilor sociale, dar și sub raportul relației dintre aceste valori sociale și legitatea istorică.

LE CONCEPT D'UNITÉ DANS LA PENSÉE CICÉRONIENNE

(R é s u m é)

Le concept d'unité se rencontre fréquemment dans les discours de Cicéro de même que dans ses oeuvres rhétoriques et philosophiques sous forme de consensus, ... etc., reflétant le permanent dialogue entre Cicéro, homme d'Etat tributaire des intérêts de la classe dominante et le grand humaniste de l'Antiquité, animé par les plus généreux idéals de justice et d'égalité sociales.

Le concept cicéronien d'unité implique l'idée de justice (ius) et de communion humaine suivant la nature.

L'assujettissement de „ius” et de „lex” à la nature suppose également la catégorie éthique de devoir („officium”).

Ces valeurs généreuses, bien que Cicéro les réclame au nom de l'intérêt général, représentent au fond l'intérêt d'une classe, étant peu conformes aux intérêts de la majorité.

STUDIUL CONFRUNTATIV AL LIMBILOR (I)

ANDREI MIȘAN

1. **Preliminarii.** 1.1. Lingvistica descriptivă studiază fiecare limbă sau sistem lingvistic în parte, separat, monografic. Privită în ansamblu ea nu este altceva decît o sumă, o totalitate de monografii lingvistice. Dar nu o dată considerente teoretice de ordin general, precum și numeroase lucrări dedicate relevării specificului unor limbi, au dus la convingerea că descrierea detaliată și completă a unei limbi nu se poate realiza cu succes în cazul cînd cercetarea se face numai din interiorul ei. Acest adevăr ne apare și mai clar în momentul în care intervine necesitatea punerii în evidență a specificului și a gradului de specificitate a fiecărei limbi. Or, acest lucru nu este posibil decît punînd față în față sistemul unei limbi cu sistemul alteia, luat ca bază de referință, comparîndu-le și stabilind asemănările și deosebirile dintre ele, ceea ce va constitui, în ultimă analiză măsura specificității fiecăruia dintre ele [vezi și 36, p. 39]. Așadar, alături de lingvistica descriptivă, există și lingvistica comparată, care confruntă, compară limbile descrise deja de lingvistica descriptivă. În prezent comparația este metoda cea mai larg răspîndită, și aceasta nu numai în lingvistică, unde ea este principiul universal de cercetare și de studiere a materialului și faptelor de limbă [vezi și 4, p. 3; 22, p. 203]. Comparația pornește de la constatarea că „fiecare limbă reprezintă unitatea trăsăturilor generale, proprii tuturor limbilor, și a celor particulare, specifice numai ei, care o deosebesc de toate celelalte“ [24, p. 3]. Scopul general al comparației este, prin urmare, evidențierea atît a trăsăturilor generale, comune mai multor limbi, cît și a celor particulare, specifice numai unei limbi sau numai unora.

Dar comparația nu se reduce numai la confruntarea a două sau mai multe sisteme lingvistice diferite, considerate în întregime sau pe părți, ci obiectul ei îl poate constitui și confruntarea diferitelor părți ale aceluiași sistem lingvistic, compararea sistemului unei limbi cu realizarea sa practică în procesul vorbirii sau compararea sistemului limbii cu alte sisteme semiotice ș.a.m.d.

A. Meillet arăta că „comparația poate fi folosită în două scopuri diferite: pentru relevarea legităților generale sau pentru obținerea unor date istorice. Ambele tipuri de comparații sînt absolut firești, dar totodată diferite“ [26, p. 11]. Prin urmare, în dependență de obiectul și scopurile urmărite, comparația poate fi: *diacronică* sau *genetică*, a două sau mai multe limbi înrudite, făcută în scopuri istorice, și *sincronică*, între cele mai diverse limbi. Aceasta, la rîndul ei, poate fi tipologică sau confruntativă.

Deși fiecare tip de comparație își are specificul său propriu [vezi și 14, cap. VI; 20], ele nu se autoexclud, ci se completează reciproc, se întrepătrund, se află într-o foarte strînsă legătură: există posibilitatea comparării tipologice a limbilor înrudite sau a influențelor unor limbi

asupra altora aflate pe un anumit teritoriu, iar comparația tipologică poate fi și confruntativă, precum comparația confruntativă poate fi, la rândul ei, și tipologică [vezi și 4, p. 3—4; 44; 45; 41, p. 19—20; 13, p. 5]. Comparația tipologică are caracter universal, în timp ce comparația genealogică și cea confruntativă au o sferă mai limitată. În consecință, lingvistica cunoaște mai multe metode comparative: *metoda comparativă-istorică*, *metoda comparativă-tipologică* și *metoda confruntativă* (sau contrastivă, cum este denumită de unii autori).

1.2. Deși ca metodă și domeniu de cercetare analiza confruntativă a limbilor este de dată relativ recentă, în procesul de apariție, constituire și evoluție a sa putem distinge mai multe etape.

1.2.1. Drept rezultat al unei analize confruntative cu caracter strict aplicativ pot fi considerate înseși primele dicționare bilingve, primele gramatici ale limbilor europene moderne (decî și ale limbii române și ruse) întocmite pe baza gramaticilor limbii eline și latine, precum și întemeierea și dezvoltarea lingvisticii ca disciplină științifică, la începutul sec. al XIX-lea, după crearea și aplicarea metodei comparativ-istorice [vezi 5, p. 241].

Dar succesele imediate și rezultatele spectaculoase ale lingvisticii comparativ-istorice, domeniu în care au excelat neogramaticii, au făcut ca cercetările comparative în general, deci și cele confruntative, ale limbilor neînrudite să rămînă pe un plan oarecum secundar și să se dezvolte mai lent și mai puțin spectaculos, fiind considerate ca neprezentînd interes din punct de vedere științific, deși ele nu au lipsit cu desăvîrșire.

Cu toate că neogramaticii secolului al XIX-lea considerau ca lipsită de valoare științifică cercetarea sincronică a limbilor, schimbările survenite ulterior în teoria limbii au influențat pozitiv și acest tip de cercetări. Criticîndu-i pe neogramatici pentru istorismul lor exagerat, pentru reducerea sarcinii lingvisticii numai la studiul istoriei, evoluției limbilor, structuraliștii au relevat rolul, importanța și necesitatea cercetărilor sincronice, alături de cele diacronice (v. Ferdinand de Saussure).

1.2.2. Un moment de semnificație în crearea bazelor teoretice și practice ale analizei confruntative a limbilor l-a constituit Ch. Bally cu cele două bine cunoscute lucrări ale sale — *Linguistique générale et linguistique française* și *Traité de stylistique française*.

Mai întîi Ch. Bally folosește analiza prin contrast în scopuri stilistice, arătînd că „examinarea limbilor străine va arunca o lumină nouă asupra limbii materne. Studiul resurselor stilistice, proprii altor limbi, va permite să ne dăm mai bine seama de posibilitățile expresive ale limbii materne, pe care, de regulă, le folosim inconștient...” [2, p. 42].

Tot el relevă printre primii însemnătatea analizei sincronice pe baza confruntării structurilor și particularităților specifice ale limbilor franceză și germană. Aceasta i-a permis formularea unor concluzii cu aplicabilitate nu numai la limbile analizate, ci și cu privire la lingvistica generală. El arată că „comparația între două limbi poate fi făcută din două puncte de vedere net deosebite: istoric și static. În primul caz interesează elementele care explică originea comună sau analogiile apărute în cursul evoluției, în celălalt caz, în cele două limbi, privite, consi-

derate într-un moment dat al istoriei lor, sînt relevate, fără intenția de a face dovada înrudirii lor genealogice, trăsăturile diferențiale care subliniază pregnant originalitatea fiecăreia dintre ele, precum și tipul general pe care îl reprezintă“ [1, p. 29].

1.2.3. Un alt moment semnificativ l-a reprezentat articolul lui E. D. Polivanov, *La perception des sons d'une langue étrangère*, în care el pune în evidență faptul că în diverse corelații, ca de ex. ruso-japo-neze, ruso-coreene, ruso-chineze, ruso-uzbece, ruso-engleze, ruso-franceze sau ruso-germane există anumite greutăți și că de fiecare dată, în fiecare caz în parte, apar „greutăți noi“, specifice pentru fiecare din corelațiile respective [30, p. 79].

1.2.4. Analiza confruntativă a limbilor se afirmă ca metodă de cercetare și predare abia prin deceniul al 5-lea, al 6-lea al secolului nostru, în prezent fiind aplicată pe larg și cu mult succes într-o serie de țări ca S.U.A., U.R.S.S., Franța, Anglia, Italia, Iugoslavia ș.a. La început a fost experimentată mai intens în S.U.A., imediat după cel de al doilea război mondial, cînd încep primele cercetări moderne asupra limbii engleze comparativ cu alte limbi: germană, spaniolă, italiană, apoi rusă [vezi 16]. Cercetările au fost ilustrate de la început de lingviști cu re-nume, atît americani, cît și europeni [vezi de ex. 9; 18, 19, 29; 28]. Constituirea ei ca metodă trebuie, desigur, corelată cu extinderea necunoscută înainte a învățămîntului limbilor străine și a încercărilor de a aplica în acest domeniu rezultatele și cuceririle cele mai noi ale lingvisticii moderne, cu avîntul și dezvoltarea multilaterală a relațiilor dintre popoare, cu lărgirea continuă a schimbului de valori materiale și spirituale, cu difuzarea rapidă și la scară mondială a celor mai noi cuceriri în domeniul tehnicii, științei, culturii și artei ca rezultat al exploziei informaționale caracteristică ultimilor ani. Așa se explică interesul și avîntul deosebit al cercetărilor sincronice în general, atît a celor de tip confruntativ, cît și a celor de tip comparativ tipologic. Astfel, alături de numeroase articole de specialitate, găzduite de revistele de profil, literatura s-a îmbogățit cu numeroase studii, teze de doctorat, gramatici etc. Cercetările românești în acest domeniu sînt de dată mai recentă. Ele sînt prezentate de către V. Vascenco [41, p. 13—24].

2. **Obiectul analizei confruntative.** 2.1. Cadrul analizei confruntative îl constituie compararea de obicei a două limbi aflate pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, indiferent de gradul lor de rudenie (ele pot fi neînrudite sau înrudite genealogic).

Analiza confruntativă vizează *planul sincronic* [41, p. 17; 33, p. 23; 17, p. 88; 13, p. 7], avînd un pronunțat *caracter prospectiv*, caracteristici prin care se deosebește de metoda comparativ-istorică și se apropie (se înrudește) de metoda comparativă-tipologică [41, p. 8].

Problema centrală constă în a ști ce anume trebuie supus confruntării?

2.2. După cum arată A. V. Isačenko, „ceea ce trebuie supus în primul rînd confruntării sistematice sînt *fenomenele categoriale*, *fenomenele de sistem*“ [19, p. 44] ale limbii „în toate planurile sale“ [19, p. 275] (subl. noastră — A.M.).

2.3. Cercetările confruntative pot avea ca obiect fie limba ca sistem și structură în totalitatea sa, fie vorbirea, fie ambele în același timp. În primul caz, când cercetarea abordează *domeniul limbii* (langue), confruntarea fiind făcută din punct de vedere strict lingvistic, se urmărește redarea unui tablou general complet al particularităților sistemelor gramaticale ale celor două limbi din punctul de vedere al lingvisticii generale, cum este lucrarea lui Ch. Bally — *Linguistique générale et linguistique française*. În al doilea caz, când se cercetează *vorbirea concretă* (parole), este caracteristică analiza erorilor bazată pe un corpus aberant de greșeli, specific unui anumit grup de vorbitori în condiții situaționale bine definite, căci „anomaliile au și ele importanța lor... greșelile pe care le comit germanii vorbind și scriind în franceză merită să fie consemnate atunci când sînt caracteristice, punînd în lumină sistemul prin simplul fapt că-l denaturează“ [1, p. 29]. Acest tip de confruntare se întâlnește foarte des în lucrările care au de a face cu un material literar concret și în special în cele despre traduceri, unde analiza faptelor din cele două limbi într-un context concret și suficient de larg, cu încărcătură stilistică este absolut necesară.

Aceste două modalități de cercetare se completează reciproc, fapt vizibil mai ales în lucrările care abordează concomitent ambele domenii — atît limba, cît și vorbirea. Confruntările de acest tip permit formularea unor concluzii nu numai de ordin parțial, privind limbile în contact, ci și de ordin global, de lingvistică generală.

2.4. Analiza confruntativă poate aborda numai un singur compartiment al sistemelor gramaticale ale limbilor, de ex. fonetica [18], lexicologia, sintaxa sau morfologia [19; 20].

2.5. Obiectul analizei poate fi mai restrîns ca volum de cuprindere și problematică, confruntarea se poate realiza în limitele unei singure categorii gramaticale sau a unei categorii funcțional-semantice: diatezualitatea, aspectualitatea, temporalitatea, modalitatea etc.

Categoriile funcțional-semantice nu au fost cercetate, după cîte știm, din punct de vedere confruntativ. O asemenea cercetare a lor trebuie să aibă în vedere: structura, componența lor, prezența sau absența nucleului morfologic (adică a categoriei gramaticale), caracterul interacțiunii elementelor componente ale fiecărei categorii funcțional-semantice, al repartizării indicilor semantici la aceste elemente constitutive, legăturile unei categorii funcțional-semantice cu alta (sau altele), pentru ca la urmă să se poată pune chiar problema elaborării unei tipologii a categoriilor funcțional-semantice.

Valoarea unei lucrări (cercetări) constă nu numai (și nu în primul rînd) în cuprinderea unui volum cît mai mare de probleme, ci în calitatea și profunzimea analizei și a concluziilor formulate. Or, cu cît analiza este mai multilaterală, mai profundă, cu cît se acordă mai multă atenție fiecărui fapt de limbă și raporturilor în care se află cu alte fapte din sistemul limbii, cu atît există mai multe șanse ca aceasta să pună în evidență mai pregnant trăsăturile specifice, diferențiale ale limbilor, să reliefeze noul, ceea ce înainte nu a fost cunoscut numai pe baza analizei individuale a fiecărei limbi în parte.

3. Scopul și sarcinile analizei confruntative. Atît în lingvistica românească, cît și în cea străină există opinii diferite în legătură cu scopul și sarcinile pe care trebuie să le urmărească și să le realizeze analiza confruntativă.

3.1. A. Reformatskij crede că analiza confruntativă trebuie să stabilească *numai deosebirile* dintre limbile comparate „numai determinarea contrastelor și a deosebirilor între limba maternă și cea străină poate și trebuie să constituie scopul legitim al studiului confruntativ al limbilor“ [33, p. 24; vezi și 42, p. 61]. Analiza „trebuie să se ferească de orice asemănare, întrucît aceasta, consideră Reformatiskij, duce la nivelarea individualului și provoacă substituirea a ceea ce este străin cu ceea ce este propriu“ [33, p. 23; vezi și 18, p. 88].

3.2. În viziunea mai multor lingviști, analiza confruntativă trebuie să pună în lumină și să reliefeze nu numai *deosebirile*, ci și *asemănările structurale* ale celor două limbi implicate în comparație în toate domeniile: fonetică, fonologie, lexic, morfologie, sintaxă [cf. 41, p. 18; 5, p. 242; 17, p. 92; 19, p. 41—42; 37, p. 53, 43; 8, p. 18; 23, p. 67].

Considerăm că ambele puncte de vedere sînt unilaterale și stabilesc numai parțial scopul și obiectivele confruntării limbilor, care în realitate sînt mai variate și mai complexe.

3.3. Este foarte important ca studiul confruntativ să-și propună și să realizeze *reliefarea nu numai a asemănărilor și deosebirilor structurale, ci și a celor funcționale la toate nivelele* dintre limbile comparate.

În legătură cu aceasta considerăm că se impun următoarele precizări: în primul rînd, analiza nu se poate rezuma la a pune în evidență numai deosebirile, deoarece tot atît de importante sînt și asemănările între limbi, căci „numai pe fondul asemănărilor (similitudinilor) apar (se conturează) deosebirile dintre limbi“ [19, p. 43]; ele trebuie privite nu separat și la modul constatativ, ci în permanență corelate unele cu altele și verificate pe baza materialului prelucrat, astfel încît să permită sublinierea caracterului corelației dintre ele, precum și specificul fiecăreia dintre limbi în raport cu cealaltă; în al doilea rînd, în confruntare nu poate fi ignorată în nici un caz latura funcțională, căci, așa după cum arăta și E. Coseriu, ea este indispensabilă în definirea tipului lingvistic, înțeles ca cel mai înalt nivel de structurare obiectivă a unei tehnici lingvistice [6, p. 276; vezi de asemenea 12, p. 6; 27, p. 51, 52; 24, p. 5—6; 21, p. 5—6; 13, p. 4; 32, p. 56 intervenția lui D. Chițoran].

Trebuie de asemenea subliniat și faptul că specificul limbilor le este conferit acestora nu numai de structura lor diferită, de unitățile existente în ele și forma sonoră specifică, ele se deosebesc, deci, nu numai prin ceea ce au, ci și prin modul de a percepe și structura realitatea, datele ei, căci „orice sistem lingvistic cuprinde o analiză a lumii exterioare, ... care îi e proprie și diferă de a celorlalte limbi sau de a altor etape ale aceleiași limbi“ [39, p. 300]. Limbile se mai deosebesc apoi și prin modul de folosire a mijloacelor și unităților de care dispun, prin funcționarea acestora în actul concret al vorbirii [vezi și 11, p. 147; 13, p. 14; 17, p. 90].

Scopul final al analizei confruntative a două limbi îl constituie, aşadar, stabilirea tuturor asemănărilor şi deosebirilor structurale şi funcţionale în toate compartimentele, evidenţierea originalităţii sau specificităţii şi a gradului de specificitate al fiecărei limbi, a tipului general pe care îl reprezintă fiecare dintre ele.

Realizarea acestor scopuri nu este posibilă prin simpla constatare şi descriere a asemănărilor şi deosebirilor, ci presupune şi relevarea mijloacelor gramaticale ale limbilor implicate în analiză, care servesc la exprimarea unui anumit conţinut stabilirea sistemului acestor mijloace specifice fiecărei limbi. Aspectul calitativ este acela care trebuie să primeze în toată această operaţie, ceea ce presupune stabilirea, determinarea exactă a locului pe care îl ocupă fenomenul în sistemul fiecărei limbi, distribuţia sa, caracterul şi specificul întrebuintării lui, fapt care marchează, în ultimă instanţă, diferenţa funcţională între limbi.

3.4. Înţelegând astfel scopurile şi sarcinile analizei confruntative, se impun, în consecinţă, unele precizări de ordin terminologic.

Pentru denumirea metodei pe care o analizăm, în lingvistica românească se foloseşte, ca şi în cea occidentală, termenul *contrastivă* (metodă, analiză, cercetare, gramatică, lingvistică etc.).

Lingvistica sovietică utilizează termenii: *sopostavitel'nyj* (metod, analiză), *sopostavitel'noe* (izučenie, jazykoznanie), *sopostavitel'naja* (grammatika, lingvistika) şi substantivul *sopostavlenie*, termeni deosebiţi de *sravnitel'nyj*, *sravnenie* („comparativ“, „comparaţie“). Pentru limba română *Dicţionarul de termeni lingvistici şi filologici* [7, p. 246] dă următoarele corelaţii: „*sopostavitel'nyj* = comparativ-opoziţional, contrastiv“; „*sopostavitel'noe* izučenie = studiu comparativ-opoziţional“; *sopostavitel'nyj* metod = metodă comparativă-opoziţională“; „*sopostavlenie* = = comparaţie opoziţională, comparaţie prin contrast“.

Atît termenii utilizaţi în lingvistica noastră, cît şi cei propuşi mai sus corespund numai parţial, întrucît toţi au în vedere numai rezultatele analizei, ale cercetării, şi numai o parte a acestora, adică numai stabilirea diferenţelor, a notelor contrastante ale sistemelor limbilor analizate, ignorînd latura asemănărilor pe fondul cărora se reliefează acestea şi de la care porneşte analiza. Ei nu spun nimic despre modul cum se efectuează analiza, despre caracterul ei. Sfera lor semantică nu o acoperă în întregime pe cea a termenilor ruseşti, de ex. *sopostavitel'nyj* şi *sopostavlenie*. Pe de altă parte, de la *contrastiv(ă)*, *diferenţial(ă)*, termen, care şi el se întîlneşte uneori, nu se pot crea substantive corespunzătoare, de tipul rus. *sopostavlenie*, ceea ce îngreunează folosirea lor.

Considerăm că nu este potrivit nici termenul de *interlingvistică* [vezi de ex. 43, p. 10—11] căci acesta are o sferă mult mai largă de cuprindere [41, p. 15].

Considerăm că cel mai corespunzător din toate punctele de vedere este termenul *confruntativă* (metodă, analiză etc.) propus de L. Zabrocki [46, p. 32] şi preluat deja şi de către alţi lingvişti [35, p. 156]. Acest termen corespunde atît sarcinilor şi scopurilor analizei, cît şi modului de înfăptuire a ei: simpla confruntare, punerea faţă în faţă a două (sau mai multe) limbi în vederea stabilirii şi reliefării atît a asemănărilor, cît şi

a deosebirilor, a echivalențelor și nonechivalențelor lor pe plan nu numai structural, ci și funcțional. O astfel de comparație prin confruntare între două limbi nu poate face abstracție de ceea ce este asemănător în ambele, întrucât altfel nu pot fi puse în evidență înseși particularitățile care le diferențiază. Or, confruntarea tocmai acest lucru trebuie să-l urmărească, să fie completă, deplină, așa cum au văzut-o și reprezentanții școlii lingvistice pragheze. Un alt avantaj îl constituie posibilitatea creării de derivate și a flexionării lor: *confruntare*, a *confrunța* etc.

4. Rolul și importanța analizei confruntative. Deși cercetările și studiile confruntative sînt destul de larg răspindite în multe țări și s-au obținut deja rezultate demne de luat în considerație, părerile în legătură cu ea continuă să fie încă diferite, uneori contradictorii.

Există lingviști și tratați de specialitate, chiar și dintre cele mai noi, care fie că nu o acceptă, fie o ignoră sau o menționează doar în treacăt [vezi de ex. 38, p. 281—282; 29].

Alții reduc analiza confruntativă la un simplu auxiliar didactic, necesar în practica predării limbilor străine, ca de ex. Centrul de lingvistică aplicată din Washington [cf. 17, p. 89].

Analiza (metoda) confruntativă nu trebuie redusă numai la situația de auxiliar didactic al metodei predării limbilor străine căci alături de importanța practică deosebită ea prezintă și o anume însemnătate teoretică pentru cercetarea științifică propriu-zisă, pentru teoria limbii în general. Depășind limitele unui scop pur aplicativ, ea se constituie, alături de altele, într-o metodă de cercetare lingvistică de sine stătătoare.

Analiza confruntativă aparține, ca domeniu de cercetare, lingvisticii practice, aplicate, fiind una din formele de aplicare a teoriei și avînd o finalitate în primul rînd practică, aplicativă.

Dar, deși este „principial pragmatică...”, după cum bine spune A. Reformatskij, ea nu exclude evidențierea aspectului teoretic al problematicei sale” [33, p. 24].

În mod neîntemeiat lingvistica teoretică este adesea opusă lingvisticii practice, teoreticul aplicativului, iar cercetarea fundamentală este identificată cu cercetarea teoretică [32, p. 47, intervenția lui V. Săhleanu]. Este adevărat că cercetarea fundamentală are caracter precumpănitor teoretic, gnoseologic, că ea servește la cunoașterea mai temeinică și mai profundă a faptelor de limbă, avînd drept rezultat descoperirea unor fenomene necunoscute și formularea unor legi noi [cf. 32, p. 48]. Dar deși urmărește un scop pragmatic, după cum subliniază T. Slama-Cazacu, „și cercetarea aplicată poate (și trebuie) să ajungă la legi, dar cu un caracter mai puțin general... Există diferite grade de concretizare în cercetarea aplicată (pînă la cercetarea „aplicativă” sau „cu aplicare imediată”) și diferite grade de generalitate în cercetarea fundamentală. Poate fi o cercetare fundamentală (și trebuie să fie) și în lingvistica aplicată”, care „nu trebuie înțeleasă ca o simplă «rutină» sau o observație empirică; de pildă, ea nu se identifică în nici un caz cu predarea limbilor ca atare, deși trebuie să încerce să ajungă (și prin cercetări fundamentale) la stabilirea condițiilor optime pentru predare” [32, p. 45, 55]. Faptul că lingvistica aplicată are și aspecte de generalitate a mai fost subliniat și

de către alți lingviști [vezi de ex. 31, p. 57—65]. Lingvistica aplicată trebuie înțeleasă, așa după cum afirmă T. Slama-Cazacu, „drept o cercetare științifică” care „are nevoie ea însăși de cercetări fundamentale „ad-hoc” și nu ca o „cercetare empirică” sau o „rutină a predării, a practicii propriu-zise” [32, p. 65].

Așa cum între cercetarea fundamentală și cea aplicată există o relație dialectică „bilaterală sau circulară, fundamental-aplicativ-fundamental” [32, p. 46] căci „cercetarea aplicată are niveluri diverse, unele de înaltă teoretizare, de generalitate, prin care se apropie de cercetarea fundamentală” [32, p. 65], tot așa și lingvistica teoretică și cea aplicată se află în raport de interdependență, dovedit, printre altele, și de practica predării limbilor străine: lingvistica teoretică are o largă aplicare în predarea limbilor străine, predare a cărei metodologii are o fundamentare lingvistică teoretică [vezi și 32, p. 55—56, intervenția lui D. Chițoran].

Rezultă, așadar, că și analiza confruntativă, ca parte componentă a lingvisticii aplicate, are, pe lângă importanța practică, și o importanță teoretică, putînd fi utilizată atît în scopuri didactice, cît și în scopul cercetării teoretice a limbilor pe plan pur lingvistic, pentru îmbogățirea teoriei propriu-zise [vezi și 8, p. 11; 41, p. 19].

Importanța teoretică a analizei confruntative a fost subliniată în repetate rînduri și de mai mulți lingviști, ca Ch. Bally, fondatorii școlii lingvistice pragheze, A. V. Isačenko, H. R. Robins ș.a.

Confruntînd două limbi neînrudite, în plan sincronic, avem posibilitatea de a pune mai bine în lumină și a înțelege mai profund structurile ambelor limbi, organizarea lor internă (Școala lingvistică de la Praga, A. V. Isačenko), de a reliefa acele trăsături ale structurilor gramaticale care constituie specificul fiecăreia dintre ele, adică de a stabili în ultimă instanță originalitatea lor și tipul general căruia îi aparțin [1, p. 29].

A. V. Isačenko arăta că acest tip de analiză „dă rezultate în privința tratării teoretice mai profunde a limbii materne” [19, p. 46], permite „relevarea bogăției și varietății mijloacelor gramaticale ale ambelor limbi studiate” [19, p. 46], precum și remarcarea acelor particularități ale limbii..., care au rămas neobservate de gramatica tradițională” [19, p. 44—45].

Importantă ca metodă auxiliară în cercetarea lingvistică teoretică [34], ea este considerată în concepția reprezentanților școlii lingvistice pragheze drept „un element esențial al analizei complete a unei limbi” [25, p. 306—309].

Analiza confruntativă are o importanță practică deosebită, reprezentînd instrumentul de lucru indispensabil al profesorilor de limbi străine, servind drept bază pentru metodică predării acestor limbi, precum și pentru alte cîteva domenii și discipline cu caracter aplicativ.

Dacă limba reprezintă un sistem complex de deprinderi, înseamnă că posedarea ei trebuie să reprezinte însușirea temeinică și conștientă a sistemului și structurii ei, dobîndirea capacității de întrebuințare a acestui sistem în vorbirea curentă, adică tocmai ceea ce se urmărește prin învățarea oricărei limbi străine în mod sistematic.

În procesul de predare și însușire științifică a limbilor străine se pornește de la principiul că gândirea celor care învață se realizează numai pe baza termenilor lingvistici ai limbii materne. Rezultă că, în principiu, nu este posibilă însușirea conștientă a limbii străine respective fără o permanentă referire la limba maternă, fără a se crea o strînsă și permanentă legătură între gândirea celui care învață și materialul lingvistic concret oferit de limba studiată, or acest lucru nu poate fi realizat decît printr-o permanentă comparare, confruntare. Așa după cum bine spune L. S. Barchudarov, „nu încapă nici o îndoială, că predarea cu succes a unei limbi străine este de neconceput fără elucidarea asemănărilor și deosebirilor ei comparativ cu limba maternă a elevilor“ [3, p. 66]. Ne imaginăm mai bine și mai clar fenomenele și obiectele atunci cînd ele sînt comparate cu altele, cînd cele mai puțin cunoscute sînt puse în relație cu cele deja cunoscute și cînd între ele se stabilesc asemănări și deosebiri. căci „legarea noului de vechi, de ceea ce este adînc înrădăcinat, reprezintă acea regulă pedagogică, de care depinde în principal reușita oricărei învățări“ [40, p. 236].

Analiza confruntativă este folositoare și în predarea și însușirea limbii materne, știut fiind faptul că stăpînirea structurii gramaticale a unei limbi străine influențează pozitiv procesul de însușire conștientă a limbii materne. Acest lucru a fost subliniat încă de F. F. Fortunatov, care spunea: „confruntarea fenomenelor gramaticale ale limbii materne cu cele asemănătoare, dar deosebite totuși, ale limbii străine îi oferă profesorului mijlocul indispensabil în explicarea fenomenelor gramaticale din limba maternă a elevului“ [10, p. 440].

Folosită în scopuri didactice, analiza confruntativă contribuie la raționalizarea și optimizarea întregului proces de predare a limbilor străine, înlesnind programarea didactică și metodologică, elaborarea manualelor școlare și a altor materiale de predare [vezi și 5, p. 243, 246].

Ea poate oferi date și ipoteze privind dificultățile pe care le vor întâmpina cei care învață o anumită limbă străină, or cunoașterea și explicarea lor permite gradarea și ierarhizarea lor, ceea ce ușurează atît predarea, cît și însușirea limbii în general.

Numai analiza confruntativă poate lămuri unde și de ce se produc anumite interferențe între limba maternă și cea străină învățată, identificările între limbi oferind totodată posibilitatea de a preîntîmpina transferul în limba străină a deprinderilor de limbă maternă și de a neutraliza influențele negative ale acesteia.

În dependență de gradul asemănărilor funcțional-semantică între două limbi în contact (limba străină studiată și limba maternă) în procesul de predare și învățare apare fie o facilitare, fie o perturbare a acestuia, adică așa-numitul *transfer* și *interferență*.

Transferul are la bază coincidența faptelor din limba străină și cea maternă. În asemenea situații cei care învață o limbă străină au tendința să transfere, să transpună fapte specifice limbii materne în limba pe care o învață. Această tendință se explică prin faptul că deprinderile însușite anterior (adică cele de limbă maternă) influențează deprinderile ce urmează a fi însușite ulterior (adică cele de limbă străină). Dacă corespon-

dențele între cele două limbi sînt mai puțin numeroase transferul devine mai dificil.

Dacă transferul este un proces constructiv, care facilitează însușirea unei limbi străine, interferența este un proces opus, prin ea înțelegîndu-se efectul distructiv al structurilor limbii materne asupra celei străine, ceea ce duce la încălcarea normelor acesteia. Ca rezultat al interferenței în conștiința vorbitorilor se formează un al treilea „sistem” în cadrul căruia se amestecă și se confundă particularitățile diferențiale ale limbii străine cu cele ale limbii materne. În contactul dintre cele două limbi în gîndirea vorbitorilor interacționează două sisteme diferite de opoziții, fiecare cu specificul său. Cercetarea greșelilor comise de cei care învață o limbă străină reliefează faptul că unele opoziții ale acestei limbi interacționează cu opozițiile corespunzătoare ale limbii materne și ca rezultat sînt influențate de acestea, influență care uneori poate duce pînă la schimbarea caracterului lor sau chiar la substituirea lor cu cele din limba maternă.

Gradul de interferență și pericolul de săvîrșire a greșelilor sînt cu atît mai mari, cu cît cele două sisteme lingvistice în contact sînt mai diferite, mai deosebite.

Se poate vorbi de două tipuri de interferențe: interstructurale și intrastructurale.

Interferențele interstructurale își au cauzele în analogiile greșite, în insuficienta cunoaștere și fixare a datelor și particularităților limbii străine, ceea ce favorizează influența negativă a limbii materne.

Interferențele intrastructurale nu sînt influențate de limba maternă, ci de faptul că cunoștințele de limbă străină nu sînt bine consolidate, ceea ce are drept rezultat confundarea noțiunilor și datelor din limba străină respectivă.

Servicii deosebite aduce analiza confruntativă elaborării materialelor de predare, manualelor școlare de limbi străine, gramaticilor confruntative, care prezintă interes nu numai practic, ci și teoretic. „Cele mai eficiente materiale de predare a unei limbi străine sînt cele bazate pe descrierea științifică a limbii de învățat, comparată cu descrierea paralelă a limbii materne” [9, p. 9]. Este nevoie să observăm că în elaborarea unor astfel de materiale, și mai ales a gramaticilor confruntative, nu poate fi vorba despre un paralelism total între limba străină și cea maternă. A. Reformatkij atrage atenția asupra faptului că într-o astfel de gramatică trebuie să fie expus în primul rînd materialul limbii străine care trebuie să fie însușit. „Gramatica confruntativă nu trebuie să fie o gramatică a limbii străine confruntată cu cea a limbii materne” [33, p. 33]. Asemenea gramatici, în cazul existenței lor, pot fi folosite cu succes și în generalizările teoretice de tipologie a limbilor.

De pe urma analizei confruntative a limbilor beneficiază nu numai metodică predării limbilor străine, ci și o serie de alte domenii, cărora ea le oferă date prețioase, cum sînt: lexicologia bilingvă (alcătuirea dicționarilor), teoria și practica traducerilor ș.a.

BIBLIOGRAFIE

1. Bally, Charles, *Linguistique générale et linguistique française*, ed. a 3-a, Berna, 1950.
2. Bally, Charles, *Traité de stylistique française*, ed. a 3-a, Paris—Geneva, 1951.
3. Barchudarov, L. S., *Russko-anglijskie jazykovye paralleli*, očerk pervyi, „Russkij jazyk za rubežom“, 1972, 2, pp. 66—70.
4. Burlakova, M. I., Nikolaeva, T. I., Segal, D. I., Toporov, V. N., *Strukturnaja tipologija i slavjanskoe jazykoznanie*, în *Strukturno-tipologičeskie issledovanija*, Moscova, 1962, pp. 3—18.
5. Chițoran, D., *Analiza contrastivă în procesul de predare și învățare a limbilor străine*, SCL XXI, 1970, 2, pp. 241—248.
6. Coseriu, E., *Sincronia, diacronia y tipologia*, în *Actas del XI Congreso internacional de linguística y filología romanica* (Madrid, 1965), Madrid, 1968.
7. *Dicționar rus-român de termeni lingvistici și filologici*, de un colectiv sub conducerea conf. dr. V. Vasenco, CMUB, București, 1970.
8. Fedorov, A. V., Kuznecova, N. N., Morozova, E. N., Cyganova, I. A., *Nemecko-russkie paralleli*, Moscova, 1961.
9. Fries, C. Charles, *Teaching and Learning English as a Foreign Language*, Ann Arbor, Michigan, 1945.
10. Fortunatov, F. F., *Izbrannye trudy*, vol. II, Moscova, 1957.
11. Gak, V. G., *Problemy sootnošenija mezdu rodstvennymi jazykami v funkcional'nom aspekte*, „Voprosy jazykoznanja“, Nr. 1, 1974.
12. Gak, V. G., Rojzenblit, E. B., *Očerki po sopostavitel'nomu izučeniju francuzskogo i russkogo jazykov*, Moscova, 1965.
13. Gheorghiu, Mircea, *Echivalențe între structuri eteroglate (cu privire la determinanții congruenți de relație)*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1975.
14. Greenberg, J. H., *Essays in Linguistics*, Chicago, 1957.
15. Greenberg, J. H., *The nature and Use of Linguistic Typologies*, IJAL, 1957, vol. 23, Nr. 27.
16. Hammer, J. H., Rice, Fr. A., *A Bibliography of Contrastive Linguistics*, Washington, 1965.
17. Hîrlăuanu, Alfred, *Considerații asupra analizei contrastive în raport cu metoda comparativ-istorică și învățămîntul limbilor străine*, LMS, II, 1973, pp. 87—92.
18. Isačenko, A. V., *Fonetika spisovnej ruštiny*, Bratislava, 1947.
19. Isačenko, A. V., *Grammatičeskij stroj russkogo jazyku v sopostavlenii s slovackim. Morfologija. I*, Bratislava, 1954, ed. II-a, 1965.
20. Isačenko, A. V., *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija. II. Glagol*, Bratislava, 1960.
21. Jarceva, V. N., *O sopostavitel'nom metode izučenija jazykov*, în „Filologičeskie nauki“, 1960, Nr. 1.
22. Jarceva, V. N., *Princip tipologičeskogo issledovanija rodstvennyh i nerodstvennyh jazykov*, „Problemy jazykoznanija, Doklady i soobščeniya sovetskich učenyh na X-om Meždunarodnom Kongresse lingvistov“, Moscova, 1967, pp. 203—207.
23. Kljueva, V. N., *Ob osnovach sopostavitel'noj metodiki*, în *Russkij jazyk dlja studentov-inostrancev*, Ed. Universității din Moscova, 1960.
24. Krušel'nickaja, K. G., *Očerki po sopostavitel'noj grammatike nemeckogo i russkogo jazykov*, Moscova, 1961.
25. Mathesius, V., *On somme problems of the systematic analysis of Grammar*, în *A. Prague School Reader in Linguistics* V. Jacek, Ed. Bloomington, 1964, pp. 306—319.
26. Meillet, A., *Sravnitel'nyj metod v istoričeskom jazykoznanii*, Moscova, 1954.
27. Mirza, Clement, *Aspecte teoretice ale analizei contrastive*, în *Sistemele limbii*, red. resp. I. Coteanu și L. Wald, București, 1970, pp. 51—57.

28. Nickel, G. N., Wagner, K. H., *Contrastive Linguistics and Language Teaching*, „International Review of Applied Linguistics in Language Teaching“, VI (1968), 3.
29. *Obščee jazykoznanie. Vnutrennjaja struktura jazyka*, Moscova, 1972.
30. Polivanov, E. D., *La perception des sons d'une langue étrangère*, TCLP IV, 1931.
31. Quemada, Bernard, *La linguistique appliquée à l'enseignement des langues vivantes*, „Revue de l'enseignement supérieur“, 1967, Nr. 1—2, pp. 57—65.
32. (Mas' rotundă) *Raportul dintre cercetarea fundamentală și cea aplicată în lingvistică*, sub red. T. Slama-Cazacu, LL II, 1972, pp. 43—65.
33. Reformackij, A. A., *O sopostavitel'nom metode*, „Russkij jazyk v nacional'noj škole“, 1962, Nr. 5.
34. Robins, H. R., *General Linguistics. An Introductory Survey*, Londra, 1960.
35. Sternemann, R., *Konfrontative Linguistik und Einzelgrammatik*, „Deutsch als Fremdsprache“, 8 (1971), Nr. 3.
36. Tauberg, Edith, Vaimberg, S., *Analiza contrastivă în lingvistică*, „Forum“, 14, 1972, Nr. 4, pp. 38—40.
37. Tolocenco, E., *Cu privire la studierea comparată a două limbi* „Limbă și literatură moldovenească“, 1969, Nr. 1, pp. 53—60.
38. *Tratat de lingvistică generală*, sub red. acad. Al. Graur, S. Stati, L. Wald, București, 1971.
39. Ullman, S., *Précise de sémantique française*, Berna, 1952.
40. Ušinskij, K. D., *Čelovek kak predmet vospitanija*, vol. I, 1890.
41. Vascenco, V., *Dificultăți ale lexicului rus. Elemente de semantică contrastivă*, București, 1975.
42. Viorel, Elena, *Gramatica contrastivă și analiza greșelilor în predarea limbii germane*, LMS, 1972, vol. II, pp. 61—68.
43. Wandruszka, M., *Interlinguistic. Umriß einer neuen Sprachwissenschaft*, München, 1971.
44. Weinreich, M., *Language in contact*, New-York, 1953.
45. Weinreich, M., *On the description of phonic interference*, „World“, 1957, Nr. 1.
46. Zabrocki, L., *Grundfragen der Konfrontativen Grammatik*, in *Probleme der konstruktiven Grammatik*, Jahrbuch 1969. Pedagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf, ed. I, 1970.

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ЯЗЫКОВ (I)

(Резюме)

После краткого обзора истории сопоставительного изучения языков, обсуждаются такие вопросы, которые связаны с объектом, с целью и задачами, а также со значением сопоставления.

Кадром анализа является обычно синхроническое сопоставление двух языков независимо от степени их родства. Сопоставление имеет проспективный характер.

То, что следует сопоставлять — это только категориальные, системные явления: язык в своей целостности, по разным областям или по подсистемам, как напр.: грамматические категории, функционально-семантические категории и т.д.

В связи с задачами сопоставительного анализа критически представлены существующие в литературе точки зрения, потом изложено мнение автора, согласно которому конечной целью его является установление сходств и различий как в структурном, так и в функциональном плане во всех отношениях, установление и подчёркивание оригинальности (специфичности) каждого языка, а также общего типа, который они представляют. Вследствие, предлагается использование в румынской лингвистике термина *конфронтативный анализ (метод)*, вместо использующегося в настоящее время *контрастивный анализ (метод)*.

Показывается не только практическое, но и теоретическое значение сопоставления.

LA PROPOSITION RELATIVE

Étude syntaxique

LIGIA STELA SOLTISCHI

Le Concept. La valeur atténuée du subordonnant dans les relatives explicatives et conséquemment leur aptitude à se convertir en propositions coordonnées font qu'on assigne généralement à la relative une place située aux confins des deux grands systèmes syntaxiques: la parataxe et l'hypotaxe. „La conjonctive (relative), dit F. Brunot, par la variété des rapports qu'elle marque tient à la fois de la subordonnée et de la coordonnée“. (La Pensée et la Langue)¹.

Comme tout phénomène de transition, la relative présente une remarquable diversité de valeurs sémantiques et stylistiques due à la „riche virtualité“² de l'élément conjonctif. Mais on lui attribue à tort, selon nous, une grande variété de fonctions syntaxiques, ce qui en fait une catégorie extrêmement hétérogène.

Quelques non concordances concernant la terminologie ou la taxinomie des relatives mises à part, les grammairiens, à une ou deux exceptions près, s'accordent à leur reconnaître deux factures syntaxiques de base selon qu'elles se rattachent ou non à un antécédent: la facture adjectivale (pour les relatives avec antécédent) et la facture substantivale (pour les relatives sans antécédent). Certains y ajoutent une troisième: la facture prédicative (pour les relatives attribut: Nyrop, Kr. Sandfeld, Wagner-Pinchon). Chez Damourette et Pichon la troisième classe englobe les „phrasoïdes“, à savoir les gallicismes de présentation et de renforcement et les relatives aberrantes du parler populaire. Il faut quand même réserver une place à part aux classements de Le Bidois et de Kr. Sandfeld. Selon le premier „les conjonctives“ (propositions introduites par les morphèmes conjonctifs: qui, que, dont etc.) se divisent en fonction de la nature de l'antécédent ou du degré d'intégration en conjonctives indépendantes de valeur affective, en conjonctives non dépendantes („relatives sans antécédent, apposées ou intercalées, équivalant à une coordonnée ou coordonnées proprement dites) et en conjonctives essentielles

¹ Voilà deux exemples où le relatif n'est plus qu'un liant, une simple conjonction qui, au lieu de provoquer une ramification du discours, ne fait que le compléter sans en altérer la démarche linéaire. Cette pseudorelative, loin de restreindre la sphère de l'antécédent (qui souvent possède déjà une détermination) lui apporte seulement un surplus d'information. C'est là ce qu'on appelle communément *liaison relative*, une sorte de „phrase à rallonge“ où le rapport de subordination pourrait facilement se transformer en rapport de coordination sans que le sens en soit tant soit peu affecté:

— Il tomba au milieu de cette bande d'enfants qui se sauvèrent comme un vol de moineaux effarouchés/=et ils se sauvèrent

— Il poussa la porte qui s'ouvrit/=et elle s'ouvrit

² Le terme appartient à G. et R. Le Bidois, *Syntaxe du français moderne*, Paris, 1956.

ou fortement intégrées au reste de la phrase. Un critère analogue engendre chez Sandfeld un classement similaire: relatives indépendantes, relatives dépendantes attributs (qui ne qualifient pas leur antécédent) et relatives dépendantes adjoin-tes (qui qualifient leur antécédent).

Assimiler les relatives sans antécédent ou à antécédent non qualifié aux relatives avec antécédent revient à transformer une fonction syntaxique (épithète, attribut) en un micro-système de procédés formels — la construction relative — où l'on range pêle-mêle des propositions sujet, complément d'objet, attribut, apposition, etc. C'est là donc une catégorie purement formelle car le terme de relative vise la forme des relations syntaxiques, non pas leur contenu. Mais en syntaxe c'est le contenu et non pas la forme qui décide de la fonction de telle ou telle proposition. Selon la forme (les modalités de construction) les subordonnées sont: juxtaposées, relatives et conjonctionnelles. Selon le contenu (le sens des relations syntaxiques) elles se classent en propositions sujet, complément du nom, de l'adjectif, attribut, complément d'objet, circonstancielles etc.).

Le concept de proposition relative, tel qu'il a été défini jusqu'ici repose donc sur une confusion entre — formel et fonctionnel — stylistique et syntaxique. Traitée comme elle l'a été jusqu'ici, la proposition relative trouverait sa place dans une grammaire des formes syntaxiques, une sorte de stylistique syntactique où il pourrait figurer des chapitres tels que: la juxtaposition et la construction assyndétique, la construction relative, infinitive, participe, gérondive et les diverses constructions conjonctionnelles: *si* conditionnel et dubitatif, *que* dans les complétives du nom, de l'adjectif et du verbe, ainsi que ses composés dans l'expression des rapports causals, finals, temporels, concessifs, consécutifs, oppositionnels etc.

En rétablissant la priorité du critère fonctionnel sur le critère formel et en dissolvant la catégorie formelle de construction relative, on obtient les fonctions suivantes:

1. La proposition sujet
Qui sait tout souffrir peut tout oser.
2. La proposition complément d'objet
Il parlait à qui voulait l'écouter.
3. La proposition attribut (Ier ou IIe degré)
Ce n'est pas du tout qui vous croyez.
Il est là qui vous attend depuis une heure.
4. La proposition complément du nom ou de l'adjectif
... L'obligatoire courtoisie de qui reçoit dans sa maison.
... voix calme mais effrayante pour qui connaissait l'homme.
5. La proposition complément du pronom
Tout est bien qui finit bien
Ceux qui vivent ce sont ceux qui luttent.
6. La proposition épithète (restrictive ou explicative)
Ne réveillez pas le chat qui dort.
L'homme, qui n'avait rien entendu, ne se détourna pas.

7. La circonstancielle de lieu

Retournez d'où vous êtes venu.

chez qui vous a envoyé.

8. La coordonnée copulative ou conclusive

Il me posa encore une question après quoi il s'en alla.

Leur requête a été repoussée, d'où leur mécontentement.

9. La proposition incise

Il nous a trahis et qui pis est, pour de l'argent.

Je suis invité comme qui dirait à titre amical.

De ces 9 types de subordonnées, seul le 5-ème et le 6-ème correspondent au concept fonctionnel de proposition relative — synonyme syntaxique de l'adjectif ou proposition adjectivale. La 7 autres qu'on appelle habituellement relatives sans antécédent sont des relatives purement formelles, car elles déterminent tantôt un verbe, tantôt un adjectif. S'il leur arrive de caractériser un nom, elles ne le font pas à la manière d'un adjectif mais à celle d'un substantif complément; autrement dit les relatives sans antécédent ajoutent au nom une détermination nominale qui l'identifie, alors que les relatives avec antécédent lui apportent une détermination adjectivale qui le qualifie.

Comparez:

- la politesse de qui reçoit dans sa maison
 de l'amphitryon
- une politesse qui vous laisse entendre davantage
 insinuante

La vraie relative, dans l'acception fonctionnelle du terme, est la relative „avec antécédent“ car c'est là uniquement que le pronom relatif en est vraiment un, c'est là uniquement qu'il accomplit sa triple mission: — élément de relation (morphème conjonctif,) — pronom représentant (mot qui tient son sens de l'antécédent), — terme de la proposition (mot qui assume une fonction dans la subordonnée).

Le pronom qui introduit une „relative sans antécédent“ est au fond un pronom indéfini car il connaît un emploi substantival. Il ne remplit pas la deuxième condition: il ne s'attache pas à un substantif qu'il se charge de représenter sémantiquement et syntaxiquement dans la subordonnée. Au contraire, il s'emploie à l'état absolu, étant, de ce fait, lui-même un substantif.

La preuve du fonctionnement différent de *qui* relatif et de *qui* indéfini nous est fournie par l'accord:

- Le *qui* relatif sujet, en tant que pronom représentant impose au verbe le nombre et la personne de son antécédent.

Les gens qui nous connaissent nous aiment.

Oh, toi, qui la première m'as appris la trahison.

- Le *que* relatif complément direct imprime au participe passé le genre et le nombre de son antécédent.

Les lettres qu'il m'a écrites sont là.

— Quant à *qui* indéfini, il fait prendre au verbe les marques de son nombre et de sa personne: sg., IIIe.

Qui ne te connaît pas te prendrait pour un sot.

Celui-ci ne connaît que l'accord au singulier, IIIe personne, tout comme *quiconque*, un vrai indéfini cette fois, qu'on peut lui substituer.

Qui
Quiconque a beaucoup lu peut avoir beaucoup retenu.

Il n'y a que les grammairiens d'orientation moderne (structuraliste ou transformationnelle) à prendre le concept de relative dans le sens strict du mot: proposition introduite par un relatif avec antécédent, synonyme syntaxique de l'adjectif. C'est du moins ce qu'on peut induire de la définition que J. Dubois donne de la *relativisation*: étant données deux propositions P_1 et P_2 , telles que le SN complément de P_1 comporte un Nom identique à celui qui constitue le SN sujet de P_2 , la relativisation consiste à enchâsser la P_2 dans la P_1 sous la forme d'une proposition introduite par l'opérateur QU, propre aussi aux complétives. Mais ce qui fait de lui un relatif — l'addition du marqueur *i* — est dû au voisinage du substantif, le SN sujet de P_2 , qui ayant subi une extraction s'insère entre le SN complément de la P_1 et le $qu+i$. *Qui* est un pronom représentant, un substitut du nom, car il prend la place du SN sujet effacé par le SN complément qui devient ainsi l'antécédent du relatif.

Pierre a un chapeau ce chapeau *qu+i* est brun.

Pierre a un chapeau qui est brun.

Pour transformer la relative en adjectif il n'y a qu'à effacer le pronom et la copule: Pierre a un chapeau brun.

Dans la grammaire transformationnelle toute épithète est regardée comme provenant d'une relative.

Mais qui plus est, la relative sous-tend aussi le participe conjoint, qui en tant qu'adjectif verbal peut déterminer un substantif, tout en se faisant déterminer à son tour par un complément du verbe. Tout comme l'infinitif, le participe fait valoir sa double nature: adjectivale et verbale. C'est pourquoi la transformation par laquelle on dérive un participe d'une relative — l'effacement du relatif par l'affixe *ant* — J. Dubois l'appelle adjectivisation.

Pierre qui est intelligent — Pierre étant intelligent. Cela étant, on pourrait considérer le participe conjoint comme un synonyme syntaxique de la proposition relative et de l'adjectif.

— un proposition comportant plusieurs termes
qui comporte plusieurs termes
complexe

— une voiture roulant à toute vitesse
qui roule à toute vitesse
rapide

Le participe conjoint est un adjectif avant tout, alors que le participe disjoint est un verbe tout court. Aussi ne peut-on lui substituer qu'un verbe à un mode personnel, ou à l'infinitif et à la rigueur un substantif verbal.

En conclusion la vraie relative est ce que Grevisse appelle subordonnée adjectivale, qui commute avec une épithète ou un participe conjoint. Pris dans cette acception restreinte, le terme de relative devient impropre, inadéquat. Il faut en chercher un autre qui reflète non plus la forme mais le contenu des relations syntaxiques. N. Steinberg, qui envisage la relative en ses déterminantes fonctionnelles, les range dans la catégorie des complétives du nom à côté des subordonnées conjonctionnelles du type: La pensée qu'elle ne risquait rien la rassura. C'est là aussi la démarche de W. von Warburg et de P. Zumthor dans leur *Précis de syntaxe du français contemporain*: „Les subordonnées relatives sont en général assimilables à un complément ou à un attribut du nom de nature adjectivale; dans „le livre que m'a donné papa“ la subordonnée est une relative complétive de livre³.

Cette interprétation se trouve justifiée par le fait qu'au plan du contenu les relatives rejoignent les complétives du nom, les deux ayant pour régent un substantif, ou en termes de grammaire distributionnelle, les deux étant des expansions du centre nominal à l'intérieur du groupe nominal hétérogène⁴.

Ce qui est intéressant à remarquer, c'est que des linguistes de formations assez diverses semblent se trouver d'accord sur ce point: Damourette et Pichon rangent les „relatives“ sous la rubrique générale des „subordonnées intégratives“, qui comprend aussi les „complétives“. L'instrument de la relativisation — l'opérateur *qu* — est engagé également, selon Dubois, dans le mécanisme de la transformation complétive. La définition que T. Cristea donne du pronom relatif relève de la même conception: „le pronom relatif est un démarcateur de complémentation à l'aide duquel on introduit une P déterminative du nom dans une phrase matrice“. Mais elle traite séparément les déterminatives relatives et les déterminatives conjonctionnelles auxquelles elle applique le terme d'appositives.

Il est maintenant question de savoir s'il faut ou non dissocier les relatives des complétives du nom, s'il y a pour le faire d'autres raisons encore, à part les particularités de construction qui, tenant à la forme des relations syntaxiques, sont, on l'a déjà vu, un indice non relevant. Prenons deux exemples:

1. Certain *que tout irait de travers*, il abandonna la partie.
2. Sa voix, bien que posée, était effrayante *pour qui connaissait l'homme*.

Les particularités de construction ne nous empêchent pas de reconnaître à ces deux subordonnées la même fonction syntaxique: complément de l'adjectif. Il en va de même des deux phrases suivantes que, malgré les discrepances formelles, on analyse invariablement en tant que: régente + subordonnée attribut.

1. Il est là *qui crie au secours*.
2. Ma conviction est *qu'il réussira sa vie*.

³ M. Grevisse en fait autant dans son *Précis de grammaire*... cf. 484—485, mais pas dans *Le Bon Usage*.

⁴ Voir T. Cristea, *Cours de syntaxe*, București, 1971.

Il est très normal que ce soit le sens des relations qui compte, car il y a infiniment plus de possibilités de combinaison que d'instruments d'agencement. Ce qui revient à dire que, sous l'aspect du sens, du contenu, les relations syntaxiques présentent une variété incomparablement plus grande que sous l'aspect de la forme. Aussi est-ce la forme qui, neutralisant parfois les oppositions syntaxiques engendre ce qu'on appelle „homonymie syntaxique“. Reprenons le dernier exemple et ajoutons-y trois variantes:

1. Ma conviction est qu'il réussira sa vie.
2. Je n'ai qu'une conviction: qu'il réussira sa vie.
3. Ma conviction qu'il réussira sa vie est inébranlable.
4. La conviction que je viens d'exprimer est inébranlable.

Que trois fois conjonction et une fois pronom sert à exprimer quatre rapports syntaxiques. Donc deux éléments de relation face à 4 sens relationnels: verbe copulatif-subordonnée attribut, substantif-subordonnée apposition et substantif-subordonnée complément du nom (exprimés par la conjonction) et substantif-subordonnée relative (exprimé par pronom relatif).

En revenant maintenant à la question que nous nous sommes posée précédemment (si outre l'opposition formelle non relevante relatif — conjonctionnel il y a d'autres considérants qui puissent justifier la distinction relative — complétive du nom, nous répondons par l'affirmative: il y en a encore deux. À savoir: la nature du substantif régent en vertu de laquelle s'établit, selon T. Cristea, le caractère de représentant ou de non représentant de l'élément de relation *que* (voir les exemples ci-dessus). Les noms qui admettent une détermination conjonctionnelle (où *que* n'est pas le représentant du substantif) appartiennent à un groupe restreint: l'idée, la pensée, le fait, la certitude, la conviction, le sentiment, la supposition, l'opinion, le désir, la crainte, etc. — substantifs verbaux qui renvoient dans la structure profonde à des verbes proprement dits, ce qui explique la présence de la conjonction. En voilà un exemple:

La pensée que tout effort serait désormais inutile, l'exaspérait. Les indicateurs syntagmatiques de cette phrase sont:

Elle pensait

Tout effort était désormais inutile

Ceci (le fait de penser, la pensée) l'exaspérait.

Le substantif verbal fonctionne ici à la manière d'un infinitif; double hypostase, manifestations différentes: substantivale au niveau paradigmatique, verbale au niveau syntagmatique.

Et enfin, le troisième argument qui plaide pour le traitement différencié des relatives et des complétives du nom, est, à notre avis, le plus important: l'existence, au plan des relations intrapositionnelles, d'une opposition fonctionnelle très nette entre l'épithète et le complément du nom. Or, en vertu de la correspondance: terme de la proposition — proposition subordonnée, critère incontestable dans l'analyse

Mais il y a plus: l'épithète détachée, aussi bien que l'épithétique explicative connaissent très souvent une nuance circonstancielle due selon toute probabilité, à l'affaiblissement du contact avec le nom. C'est qu'ayant acquis une relative indépendance par rapport au nom, elles deviennent susceptibles de s'intégrer au syntagme verbal et finissent ainsi par appartenir tant au groupe nominal (sujet) qu'au groupe verbal. exemples:

L'église, vide, était toute blanche par cette matinée de mai
(Zola)

Suzanne, qui ne voulait pas contrarier son mari avant le départ, finit par abonder dans son sens. (Blondin).

Avant de clore ce chapitre nous mentionnons qu'outre l'adjectif, le participe présent ou passé, la relative épithétique a encore un synonyme syntaxique: l'infinitif prépositionnel. Les contextes où ils apparaissent en variation libre sont assez nombreux, mais c'est à l'infinitif qu'on accorde la préférence.

Exemples:

1. C'est la seule chose à faire pour l'instant.
qu'on puisse faire pour l'instant
2. Il n'y avait pas que les anarchistes à empêcher la police de
dormir.
qui empêchaient la police
de dormir
3. Il n'y a que le chauffeur à coucher dehors.
qui couche dehors
(G. Simenon)
4. Elle fendit sur le seau du puits un disque de glace éphémère où
elle fut la première à se mirer un matin d'automne.
qui se mira un matin d'automne (Colette)
5. J'observais Mlle Dillon: elle était femme à laisser tomber un
regard sur mes mais vides. c'était une femme qui aurait laissé
tomber ...
6. Je serais très étonné qu'il soit homme à faire ce dont il a envie
un homme qui fasse ce dont il a
envie. (A. Blondin)

Les Antécédents. Pour ce qui est de la „proposition épithète“ les choses sont assez claires. Elle est introduite par les pronoms relatifs *qui, que, quoi, dont où, lequel* ayant pour antécédent un substantif. Les relations d'ordre paradigmatique entre les introducteurs sont connues. Le microsystème des relatifs est structuré sur des oppositions casuelles. Il nous reste peut-être un mot à dire à propos des relations d'ordre syntagmatique entre le pronom relatif et son antécédent.

Qui, que, dont, lequel disposent d'une vaste gamme d'antécédents: substantifs noms de personnes, noms de choses, substantifs abstraits etc. *Quoi et où* se rapportent seulement à des noms de choses ou à des substantifs abstraits, voire à une proposition tout entière.

Qui c'est le pendant prépositif de *que* et aussi „sa forme disjointe, tonique“ (T. Cristea). Pronom neutre, il a pour antécédents d'autres pronoms neutres: *ce*, *rien*, *quelque chose*, comme il sera montré par la suite. Mais il n'en reste pas moins que le français littéraire moderne tend de plus en plus à l'employer à la place de *lequel* en relation avec des antécédents substantivaux.

exemples:

— Il se présentait toujours quelque dépense urgente sur quoi l'on ne comptait plus. (R. Rolland)

— Venant de Quentin, elle a résonné avec une conviction inhabituelle à quoi le garçon a paru sensible. (A. Blondin)

Où est une sorte de pronom adverbial comme *en*, *y*, *dessus*, *dessous*, *dedans* et a pour antécédents des noms relevant de la sphère du temps ou de l'espace. C'est un pronom lorsqu'il équivaut à *dans* /à travers/, *par* / *lequel*, *laquelle*, Exemples:

1. C'est la maison où j'habite. (dans laquelle)

2. Les persiennes où passait un mince filet de lumière. (à travers lesquelles)

3. C'est l'endroit par où ils ont passé (par lequel).

et un adverbe relatif lorsqu'il a pour antécédent un substantif complément circonstanciel de lieu. Exemples:

1. Je vais à Paris où je resterai trois semaines.

2. Il fut envoyé au collège de Rouen, où son père l'amena lui-même. (Flaubert)

3. Si nous n'étions pas encore au théâtre, où nous devons aller après le déjeuner... (Proust)

Bien que où soit adverbe, on ne saurait taxer de circonstanciels les subordonnées qu'il introduit, vu qu'elles ont pour régent un substantif et non pas un verbe. D'autre part, elles n'ont plus rien d'une relative épithétique étant donné la nature adverbiale de l'introduit ainsi que la nuance circonstancielle que l'adverbe et son antécédent impriment à la proposition subordonnée⁵. On aura donc à les taxer de complément déterminatif du nom.

On appliquera le même traitement aux subordonnées qui déterminent un circonstanciel de temps. Dans ce contexte où se trouve souvent en rapport de variation libre ou contrastive avec le conjonctif adverbial *que*. Exemples:

V.L. — Les jours où il faisait beau je sortais me promener.
qu'il faisait beau

— Au moment où je me disposais à partir on me rappela.
que je me disposais

⁵ Comparez:

Il est là où je l'ai laissé et

Il est entré à l'Ambigu Comique où je l'ai laissé en partant.

Le cachet circonstanciel des deux subordonnées est dû tant à l'antécédent (nom ou adverbe en fonction de circonstanciel de lieu dans la régente) qu'au conjonctif où qui assume la même fonction syntaxique dans la subordonnée.

V.C. — La nuit, que l'aquilon ébranlait ma chaumière, que les pluies tombaient en torrent sur mon toit... il me semblait... (Chateaubriand)
où se passait tout cela j'étais sortie.

— C'était l'heure où les brebis s'épandaient sous les chênes.
(Mauriac)
qu'elle rentrait. Tous l'attendaient.
(apud Grevisse)

Mais il y a des contextes où *que* est seul à s'employer. Exemples:

1. Voilà trois jours qu'il ne vient plus nous voir.
longtemps
2. Depuis dix ans qu'elle était veuve, on ne le voyait plus.
3. Ça fait
Voilà trois ans que j'habite ce quartier-là.
Il y a

Là où ils apparaissent en variation libre le français moderne tend à généraliser l'emploi de l'adverbe *où*. Il s'agit de ces prétendues formules conjonctionnelles qui, selon certains grammairiens (M. Dessaintes⁶, N. Steinberg⁷) introduiraient des propositions circonstancielles de temps:

depuis le temps où/que	du jour où/que
du temps où/que	un jour où/que
une fois où/que	soir
toutes les fois où/que	l'année où/que
	jusqu'au moment où/que
	à l'instant où/que

Vu leur composition hétérogène, il faut scinder ces groupes en: syntagme nominal + introducteur d'une subordonnée complément déterminatif du nom⁸.

En ce qui concerne les antécédents de la relative complément du pronom, les données fournies par les grammaires sont aussi vagues qu'incomplètes. C'est qu'elle y est assimilée en général soit à la relative épithétique soit à la proposition sujet ou complément d'objet.

Qui, que, dont peuvent avoir pour antécédents des pronoms personnels disjoints, des pronoms démonstratifs simples ou complexes, des pronoms possessifs, indéfinis voire même des pronoms adverbiaux. Exemples:

1. Honte à toi qui la première m'as appris la trahison. (Musset)

⁶ *L'Analyse grammaticale — au seuil de la stylistique*, 1962, Namur.

⁷ *Grammaire du français — La Syntaxe*, 1972, Leningrad.

⁸ On va attribuer la même fonction syntaxique à la subordonnée introduite par *que*, adverbe conjonctif, et qui a pour régent une séquence nominale. Exemples:

— Les dix ans que ce souverain a régné...
— Ce quart d'heure que nous avons attendu le taxi...
— Les trois kilomètres que le sportif a couru
kilogrammes que le colis a pesé

Le participe passé non accordé est un indice pertinent de la nature adverbiale de *que*.

2. Il ne peut l'apprendre de *vous* et de *moi* qui lui apparaissent comme des anges tutélaires. (A. France)
3. *Tout* est bien qui finit bien.
4. Il y a quelques années, nous nous trouvions réunis autour d'une table, *quelques-uns* dont J. Romains et Giraudoux. (Bloch)
5. J'ai entendu bien des sottises dans ma vie mais *aucune* qui soit comparable à celle-ci. (A. France)
6. *Tel* est pris qui croyait prendre.
7. Les disgraciés sont *ceux-là* seuls dont l'énergie n'est pas égale à la foi, *ceux* qui n'ont *rien* à quoi se sacrifier. (Rolland)
8. Il y *en* a qu'on voit sourdre de sous les glaciers. (Gide)
Quoi et *où* ont pour corrélatifs surtout des pronoms neutres.
9. Il n'y a *rien* ici-bas à quoi mon cœur puisse s'attacher.
(Rousseau)

10. Y a-t-il *quelque chose* à quoi il n'eût pas pensé?

11. C'est *ce* à quoi vous devez mûrement réfléchir.

12. Dis-moi *quelque chose* d'où l'on puisse tirer cette conclusion.

Et maintenant un antécédent qui, bien que reconnu par certains grammairiens (Le Bidois) n'est pourtant jamais analysé comme tel: le démonstratif simple: *celui, celle, ceux, celles, ce*. On prétend qu'ils ne peuvent pas fonctionner indépendamment ayant besoin d'être complétés par un pronom relatif tout comme les démonstratifs roumains: *cel, cea, cei, cele, cee*. Mais le fait est que parfois ils ont une distribution identique à celle du substantif (référent) et donc une existence autonome. exemples:

— Son cœur est¹ aussi pur que celui d'un enfant.
le cœur

— Avec ma lettre je vous adresse celle écrite par
votre fils. la lettre

En ce qui concerne *ce* il peut apparaître à l'état isolé en tant que sujet des verbes: *être, pouvoir être, devoir être*.

C'est/*ce* peut être/*ce* doit être/vrai.

ou en tant qu'objet direct des verbes *faire, dire* dans des expressions légèrement vieilles: *ce* disant, *ce* faisant.

Eh bien, il en va de même du syntagme *celui, celle* + *relatif* où le démonstratif fonctionne comme un antécédent, *ce* qui dans l'analyse, nous oblige à le dissocier du relatif.

Exemples:

1. Les autres pour nous *ce* n'est pas seulement *ceux que* nous avons vus, mais aussi tous *ceux dont* on nous a parlé (Butor)

2. C'est *ce que* je vis tout de suite. Mais *ce dont* je m'aperçus après une longue observation c'est que... (A. France)

3. C'est *ce à quoi* je ne peux penser sans frémir.

4. Définitions: la lumière — *ce par quoi* les choses sont éclairées
le thème — *ce à propos de quoi* on formule...

5. J'allais regarder la colonne d'affiches, *ce pour quoi* on me laissait aller seul. (Prcust)

Les arguments qui plaident en faveur de cette dissociation, justifiant en même temps l'interprétation de la relative comme proposition complétive du pronom, sont:

- a) Le fait que sur l'axe paradigmatique le pronom démonstratif a ses propres correspondants et donc ses propres substituts, bien distincts de ceux du relatif.

Ceux qui vivent savent lutter
 Les hommes lesquels
 Tous ceux qui
 Ceux-là vivent qui savent lutter

- b) Dans le cadre du système relatif, l'opposition N—G—D—Ac est primordiale, de sorte que les formants casuels sont différents: qui — dont — à qui — que. Mais dans la séquence *celui qui*, cette définition ne s'applique qu'au deuxième élément, le premier restant invariable. *Celui qui* ne peut donc pas être traité en bloc d'introducteur car morphologiquement et syntaxiquement parlant il ne constitue pas un groupe homogène. Exemple:

Des divers ouvrages que j'avais sur le chantier,
 celui que je méditais depuis longtemps,
 dont je m'occupais avec le plus de goût,
 auquel je voulais travailler toute ma vie
 et qui devait mettre le scéau à ma réputation
 étaient mes Institutions politiques. (Rousseau)

- c) Le comportement différent des deux pronoms fait qu'ils s'intègrent à des syntagmes différents: *celui* appartient au groupe nominal ou verbal de la régente alors que le relatif se rattache au groupe nominal ou verbal de la subordonnée. *Celui* fait donc figure de véritable antécédent, tandis que le relatif, dont la forme varie en fonction de la place qu'il occupe dans la subordonnée, est de ce fait même un constituant de celle-ci.
- d) La préposition est elle aussi un indice du manque d'unité, du caractère hétérogène du groupe *démonstratif* + *relatif* lors même que chaque élément en a une.

Exemple: Je l'ai dit à celui de qui tout dépendait.
 à qui je me fiais.

Et qui plus est, la présence même des deux prépositions, au lieu d'une seule (si le groupe était homogène) prouve que les deux pronoms appartiennent à des unités syntaxiques différentes.

Conclusions. 1. La grammaire traditionnelle prend le concept de relative dans une acception trop large, qui, du fait qu'elle englobe toutes les propositions introduites par un relatif (pronom ou adverbe), renvoie à une réalité formelle, stylistique (la construction relative), plutôt qu'à une réalité fonctionnelle, syntaxique (la proposition relative). Il faut envisager le concept de relative d'un point de vue strictement fonctionnel (comme on fait de tous les autres concepts syntaxiques), ce qui permet enfin d'en délimiter la sphère avec plus de rigueur et de précision: la relative est une proposition subordonnée qui remplit auprès du sub-

stantif antecédent la fonction d'un adjectif. Outre l'adjectif, elle a pour synonymes syntaxiques le participe conjoint et l'infinitif prépositionnel. Ainsi que l'ancienne définition, le terme de „relative“ s'avère inopérant: en vertu de l'équivalence fonctionnelle et terminologique terme de la proposition-proposition subordonnée, il faut appliquer à la relative à antecédent substantival le nom de proposition *épithétique* et à la relative à antecédent pronominal celui de proposition *complément du pronom*.

2. Parmi les antécédents de celle-ci il convient absolument de situer à part les pronoms personnels disjoints, les pronoms adverbiaux, possessifs, démonstratifs complexes et indéfinis, le démonstratif simple *celui celle, ce*. En conséquence les prétendues relatives sujet et complément d'objet introduites par *celui/, celle/, ce qui* passent dans la catégorie des subordonnées complément du pronom.

PROPOZIȚIA RELATIVĂ

Studiu sintactic

(R e z u m a t)

1. Prezentul articol încearcă să definească statutul subordonatei relative în termeni sintactici, funcționali și distribuționali, în opoziție cu gramatica tradițională care, acordând conceptului de „*proposition relative*“ o accepțiune prea largă, face dintr-o funcție sintactică un microsistem de procedee formale — „*construction relative*“.

Privită dintr-un punct de vedere strict funcțional, lucru care ne permite să-i circumscriem și să-i delimităm sfera cu mai multă rigoare și precizie, relativa este o subordonată care-și califică antecedentul, realizând astfel o determinare de tip adjectival.

În cadrul grupului nominal eterogen ea se situează distribuțional alături de adjectiv (*épithète conjointe* sau *disjointe*), participiu (*participe conjoint*) și de infinitivul prepozițional (*à* și *pour*).

Ca și vechea definiție, termenul de „relativă“ se dovedește inoperant. În virtutea echivalenței funcționale și terminologice: termen al propoziției — propoziție subordonată, se conferă relativei cu antecedent substantival denumirea de *proposition épithétique* iar relativei cu antecedent pronominal, cea de *proposition complément du pronom*.

2. Printre antecedentii acestora din urmă situăm, pe lângă pronumele personale, forma accentuată, pronumele adverbiale posesive, nehotărâte, demonstrative compuse, și pe demonstrativul simplu *celui, celle, ce*, ceea ce implică în cazul subordonatelor introduse prin *celui/ celle/ ce qui*, o reconsiderare a statutului sintactic: din propoziții subiect sau complement direct, respectiv indirect, ele devin subordonate *complément du pronom*.

DEFORMAREA LINGVISTICA DE PERSONAJE ISTORICE CUPRINSE ÎN „FINNEGANS WAKE” DE JAMES JOYCE

RICHARD LANG

Despre *Finnegans Wake* de James Joyce se poate afirma că este opera cea mai dificilă, scrisă vreodată în beletristica universală, mai cu seamă datorită faptului că aproape fiecare cuvânt apare *deformat*, în așa fel încît să aibă cel puțin două înțelesuri, cîteodată și mai multe. Deci, limbajul din *Finnegans Wake* nu mai este limba engleză, ci o limbă aparte creată de Joyce, pentru a sugera dublul sau triplul înțeles, conferit unui cuvînt sau unei afirmații. De aceea, *Finnegans Wake* are o importanță imensă din punctul de vedere lingvistic, stilistic, dar în același timp și pentru teoria literară, pentru istorie, pentru filozofie. De la apariția operei (1939) și pînă astăzi, ea este comentată de către oamenii de știință din diferite domenii, nu numai de lingviști.

Lucrarea de față își propune să ofere o mică contribuție la interpretarea lui Joyce, și anume se va mîrgini la depistarea *deformărilor de nume a personalităților istorice*, așa cum Joyce le cuprinde în *Finnegans Wake*¹. Nume deformate apar într-un număr total de 164, din care:

— un nume apare deformat, în diferite feluri, de 33 ori, 5 nume sînt deformate de cîte 15 ori, un nume de 13 ori, un nume de 12 și unul de 11 ori, două nume apar, deformate, de 10, alte două nume de 9, unul de 8, alte două nume de 7, iar unul de 6 ori. 5 nume sînt deformate de cîte 5 ori, 4 nume de 4 ori, 6 nume de trei, 26 de două ori, iar 107 nume de personaje istorice apar deformate o singură dată².

Numele care apare deformat de 33 ori este *Giordano Bruno din Nola* (ars pe rug în anul 1600), în următoarele deghizări:

- Mr. Browne, disguised as a Nolan, p. 38.
- Father San Browne, Padre Don Bruno, p. 50,
- Fratomistor Nawlanmore and Brawne, p. 50,
- Nolars Brumans, p. 93,
- the O'Bruin's polerpasse at Noolahn, p. 128,
- Bruno Nowlan, p. 152, — Nowlan Browne, pp. 159, 489, 567,
- Davy Browne-Nowlan, p. 177, — Browne Nolan, p. 211,
- B. Rohan meets N. Ohlan, p. 251,
- Browne and Nolan's, p. 268, — noland's browne, p. 300,
- the Brownes de Browne-Browne, p. 303,
- the Nolan Saint Bruno, p. 336,

¹ Avem în fața noastră ediția: James Joyce, *Finnegans Wake*, The Viking Press, ediția a 15-a, New York, 1974; cf. Joseph Campbell and H. M. Robinson, *A Skeleton Key to Finnegans Wake*, The Viking Press, New York, 1973, precum și: John Gross, *James Joyce*, W. Collins et Co. Ltd., London, 1971.

² Vom trata numai *deformările* numelor, nu și cazurile de scrierea corectă a numelui în cauză.

Nolan's goats and the Brownes, p. 380.

- Nolaner and Brown, p. 412, — Bruin and Noselong, p. 461,
- egobruno alionola (ego Bruno alias Nola), p. 488,
- brunoipso (Bruno ipse), p. 488,
- Bruin goes to Noble, p. 488,
- Nolans Volans (nolens volens), pp. 488, 558,
- Mr. Nolan pronolan, p. 490, — Mr. Nobru . . . Mr. Anol, p. 490,
- Browne's from Nolan's, p. 503,
- Senior Nowo and Senior Brolano, p. 569,
- Browne yet Noland, p. 599.

În următoarele cazuri, deformarea tinde spre contopirea numelui de *Giordano Bruno din Nola*, cu alt nume, sau apare ca o „temă cu variațiuni“, într-un anumit context:

- „Brawn broad breit brow brune Brown, Nayman of Noland“, p. 187,
- „Jordani et Jambaptistae mentibus revolvamus sapientiam“, p. 287, contopire de *Giordano* (Bruno) cu *Giambattista* (Vico),
- „Mr. Twomass Nohoholan“, p. 341, contopire de *Nola* cu *Thomas* (Morus), autorul „*Utopiei*“, executat 1535,
- „till Nolans go volants and Bruneyes come blue“ (till nolens gets volens and brown eyes get blue), p. 418.

Un exemplu concludent pentru tehnica deformării lingvistice de nume îl constituie gruparea celor patru evangheliști *Matthaeus*, *Marcus*, *Lucas*, *Johannes*, care apare deformată de 15 ori, de la amplificarea extremă (dublarea și triplarea de silabe), și până la reducerea la o singură silabă, chiar la o singură literă. Putem citi deci:

- „Mattahah! Marahah! Luahah! Joahanahanahana!“, p. 554,
- „Mata, Matamaru, Matamaruluka, Matamarulakajoni, p. 609,
- „Mattheehew, Markeehew, Lukeehew, Johnheehewheehew“, p. 399,
- „Mat and Mar and Lu and Jo“, p. 397,
- „Mamalujo“, pp. 397, 476, și „M.M.L.J.“, p. 397,
- „symethew, sammarc, selluc and singin“, p. 253.

În multe cazuri, Joyce construiește din aceeași grupare nume obișnuite în Irlanda, ca:

- „Matt Gregory, Marcus Lyons, Lucas Metcalfe Tarpey, and Jonny na Hossaleen“, (sau: „Johnny MacDougall“), pp. 384, 476,
- „Mr. Justician Matthews and Mr. Justician Marks and Mr. Justician Luk de Luc and Mr. Justinian Johnston Johnson“, p. 377.

Tot de 15 ori apare, deformat, numele *ducelui de Wellington* supra-numit „ducele de fier“ (1769—1852), adversarul lui Napoleon în lupta de la Waterloo, 1815, și anume ca:

- „Willingdone“, p. 8, — „Dirk Wettingstone“, p. 550,
- „Wellingtonia“, p. 126, — „duc de Fer“, p. 36,
- „Herzog van Vellentam“, p. 238,
- „Wullingthund, Wellingthund“, p. 335,
- „Dook Welington“, p. 371, — „Wellinton“, p. 47,
- „Duke Wellinghof“, p. 541, — „Walleslee“, p. 133,

- „his welingtons“, p. 460, — „Woolington“, p. 568,
- „Wailington“, p. 542, — „Wallinstone“, p. 8, care permite
- și interpretarea de „Wallenstein“, ducele de Friedland, ucis în 1634;
- „willesly and the umproar napollyon“ (Wellington și împăratul Napoleon), p. 273.

Un loc important în *Finnegans Wake* îl joacă și *sergentul englez Buckley*, care în războiul din Crimeea (1853—1856), în lupta de la Balaklava, 1854, a împușcat un general rus, fapt glorificat în balada lui Alfred Tennyson, *The Charge of the Light Brigade*. Numele lui *Buckley* apare, deformat, de 13 ori, ca:

- „Buckleysself“, p. 101, — „the Buckling“, p. 105,
- „the bookley“, p. 290, — „Buickly“, p. 292,
- „Bullyclubber“, p. 335, — „Burghley“, p. 338,
- „Buckily“, p. 341, — „Backlegs“, p. 341,
- „Burkeley“, „Buccleuch“, și „Buckle“, p. 346,
- „Bockley“, p. 388, — „buckely“, p. 536.

Numele istorice sînt, în cele mai multe cazuri, *incluse în propoziții total deformate*; în cazul lui *Buckley* de ex:

- „Bockleyshuts the rahjahn gerachknell“ (Buckley shot the Russian general — Buckley l-a împușcat pe generalul rus), p. 388.

Numele lui *Finn MacCool*, strămoșul legendar al Irlandezilor, apare, deformat, de 10 ori, ca:

- „that son of a Colle“, p. 68, — „Faum MacGhoul“, p. 354,
- „Finnish Make Goal“, p. 374, — „Fummucumul“, p. 375,
- „Felin make Call“, p. 488, — „Finncoole“, p. 569,
- „Macfinnan's cool“, p. 578, — „Foyn MacHooligan“, p. 593,
- „MacCowell“, p. 607, — „Foon MacCrawl“, p. 617.

Din *Finn MacCool* derivă, tot legendar, numele de *Finnegan*, din care Joyce s-a inspirat, intitulîndu-și opera *Finnegans Wake*. În lucrare vom întîlni, deformat, numele de *Finnegan* și *Finnegans Wake*, de 12 ori, ca:

- „Foehn again“, p. 394, — „Quinnigan's Quake“, p. 497,
- „Funnycoon's Wick“, p. 499, — „Fanagan“, și „Funagin“, p. 503,
- „Fullacan's sake“, p. 531, — „Fanagan's Weck“, p. 537, 539,
- „Quinn again“, p. 562, — „Finnykin“, p. 576,
- „Fing him aging“, p. 617, — „Finn again“, p. 628.

Numele legendare de *Tristan și Isolda* apar, deformate, de 11 respectiv 7 ori. Aici nu le vom aborda pe toate, doar acolo unde apar împreunate, și anume:

- „Amoury Treestam and Icy Siseule“, p. 104,
- „a Treestone with one Ysold“, p. 113,
- „Trustan with Usolde“, p. 383,
- „Isolamisola and Trisolamisans“, p. 384, și — „tistress isoles“, p. 486.

De menționat că *Tristram*, în același timp este și un personaj istoric, anume *Sir Almeric Tristram*, un comandant al armatelor engleze care au ocupat Irlanda, în 1171, din ordinul regelui Henry II (1154—1189).

De 10 ori apare *Brutus*, de 9 ori *Cassius*: și aici nu vom aminti deformările acestor nume decît acolo unde sînt amintite împreună, adică ca:

- „Burrus and Caseous“, ca atare aparînd de 6 ori (pp. 162—166), avînd și înțelesul de „butter and cheese“ (unt și brînză), și într-o formă italiană, ca
- „Bruto and Cassio“ (p. 281).

De 9 ori mai apare, deformat, numele de *St. Patrick* (389—461) care, din ordinul papei de la Roma, i-a convertit pe Irlandezi la creștinism, începînd din anul 432; aici vom aminti doar locul unde numele este încadrat într-un imperativ (total deformat lingvistic):

- „tauftauf thuartpeatrick“ (tauf, tauf, thou art Patrick), „tauf!“ fiind imperativul verbului german „taufen“ (a boteza), iar „thou art Patrick“ — o formă arhaică pentru „tu ești Patrick“, p. 3.

În cele ce urmează vom aminti doar *numele corect* al personalităților istorice, dar nu și natura deformării numelui. Astfel,

- *Hester Vanhomrigh* (*Vanessa*), și *Esther Johnson* (*Stella*), cele două amante ale lui Jonathan Swift, apar de 8 respectiv 6 ori,
- *Lawrence O'Toole*, episcop la Dublin în timpul cuceririi de către Englezi, 1171, apare de 5 ori.

Tot de cîte 5 ori sînt deformate următoarele nume:

- *Jonathan Swift* (1667—1745),
- *William Shakespeare* (1564—1616),
- *Christophor Columbus* (1446—1506), și
- *Napoleon Bonaparte* (1769—1821).

De 4 ori apar:

- *Giambattista Vico*, filozof, din a cărui operă *La Scienza Nuova* Joyce s-a inspirat cu privire la concepția ciclică despre filozofia istoriei; cartea lui *Vico* a apărut în 1725;
- dinastia *Lancaster* (1399—1461),
- *Cleopatra a VII-a* (51—30 î.e.n.), și
- *Sir Almeric Tristram* (vezi p. 5).

De cîte 3 ori apar, deformate, următoarele nume:

- *William the Conqueror* (1066—1087), cuceritorul Angliei,
- poezii *Johann Wolfgang Goethe* (1749—1832), și *Laurence Sterne* (1713—1768);
- episcopul filozof *Berkeley* (1685—1753),
- *Vercingetorix*, eroul național al Galilor și adversarul lui Cezar, în anul 52 î.e.n., precum și
- profesorul *Lévy-Brühl*, autorul operei *La mentalité primitive*³, numele lui fiind deformat ca „Loewy-Brueller“, p. 150, „Levi-Brullo“ și „Llewlllys ap Bryllars“, p. 151.

³ Lucien Lévy-Brühl, *La mentalité primitive*, Paris, 1923.

26 nume de personalități istorice sînt menționate în mod deformat, de cîte două ori, anume:

dinastia *York* (1461—1485), *Romulus și Remus*, dramaturgul norvegian *Henrik Ibsen* (1828—1906), marele poet *Dante Alighieri* (1265—1321), *Marcus Antonius*, triumvir și domnitorul Orientului între anii 43—30 î.e.n., filozoful chinez *Confucius* (557—479 î.e.n.), pictorul *Rembrandt* (1606—1669), apoi *Benjamin Franklin* (1706—1790), dramaturgul *Bernard Shaw* (1856—1950), politicianul *De Valera*, primul președinte al Republicii Irlanda (1919—1922), *Thomas Morus* (1478—1535), apoi *Attila*, vestitul rege al Hunilor (406—453), amiralul *Nelson* (1758—1805), psihologul *Sigmund Freud* (1856—1939), umanistul *Erasmus de Rotterdam* (1466—1536), fizicianul *Albert Einstein* (1879—1955), istoricianul roman *Titus Livius* (59 î.e.n.—17 e.n.), *Ignatius de Loyola* (1491—1556) și *Macchiavelli* (1469—1527), regele *Heinrich der Vogler*, întemeietorul dinastiei saxone (911—936), bancherul *Rotschild* și căpitanul englez *Boycott*, care a trebuit să părăsească Irlanda, fiind total „boicotat“ de Irlandezi, compozitorul *Johann Sebastian Bach* (1685—1750), precum și cele două personalități din istoria medievală a Irlandei: *Brian Boru*, care i-a respins pe Vikingi în lupta de la Clontarf, 1014, și conducătorul unei oști engleze, *Strongbow*, care, împreună cu Almeric Tristram, a cucerit Irlanda pentru Anglia, în anul 1171.

Din acest grup de 26 personalități istorice, vom reda aici doar deformarea numelor celor trei *triumviri* din anul 43 î.e.n., întrucît Joyce urmărește o caracterizare ironică a slăbiciunilor, inclusă în însuși numele persoanei respective: la p. 271 citim „the tryonforit of Oxthievius, Lapidous and Malthouse Anthemy“:

- *Octavianus* apare ca „Oxthievius“ (hoțul de boi) — aluzie la zgîrceanie și la acapararea a cît mai multe bunuri,
- *Lepidus*, scris „Lapidous“, include *Lap.* (prescurtare pentru „Ladyship“) — caracterizare a comportării sale lipsite de bărbăție, iar
- *Marcus Antonius* este deformat în „Malthouse Anthemy“ (*Antonius* de la berărie) — aluzie la viața depravată dusă de acest triumvir.

În sfîrșit, din numărul de 107 nume care au fost deformate doar o singură dată, ne permitem să înșirăm numai acelea care, fie că își schimbă categoria gramaticală (aparind ca adjective, verbe, sau adverbe), fie că sînt contopite, pentru ca să li se atribuie un dublu înțeles. Astfel putem citi:

- „*had a kidscad buttended a bland old isaac*“, p. 3 („un frate mai mic înșelase, deghizat, pe orbul și bătrînul Isac“): se referă atît la legenda biblică despre înșelăciunea comisă de Iacob, fiul mai mic al lui Isac, cît și la politicianul *Isaac Butt* (ar trebui subliniate silabele *butt* și *isaac*), care în anul 1877 a fost înlăturat de la conducerea partidului național Irlandez de către compatriotul său mai tînăr *Charles Stewart Parnell* (1846—1891);
- „*they were yung and easily freudened*“, p. 115 („au fost tineri și ușor de înveselit“): este vorba de întemeietorii școlii psihanalitice, *Carl*

- Gustav Jung* (1875—1961) și *Sigmund Freud* (1856—1939) — „jung“ apare ca adjectiv, și „freudened“ ca participiu;
- „*old Olecasandrum*“: contopire de *Alexandru cel Mare* (336—323), și „*Kassandra*“ din epopeele lui Homer;
 - „*Nobookisonester himself*“, p. 177: iată dublul înțeles de:
 - a) „*Nabucodonossor*“ din *Babylon* (604—562), și
 - b) „*No book is on Esther*“ — nu s-a scris vreo carte specială numai despre *Esther* (Johnson), amanta lui *Swift*;
 - „*Huges Caput Earlyfouler*“, p. 197: se combină numele fondatorilor a două dinastii: *Hugo Capet* (987—996) în Franța, și *Henry the Fowler* (Heinrich der Vogler, 911—936)⁴ în Germania;
 - „*Feastking of shellies, Malthos Moramor*“, p. 231 (regele poezilor lirici, *Malthus* „tot mai mult“), se referă atât la poetul liric *Percy Bysshe Shelley* (1792—1822), cât și la *Thomas Robert Malthus* (1766—1834), autorul tezei despre creșterea populației în ordine geometrică (a se citi „more and more“ — „din ce în ce mai mult“);
 - „*Et la pau' Léonie has the choice between Josphinus and Mario-Louis*“, p. 246 („and Napoleon has the choice between Josephine and Marie Louise“): evident că s-au inversat personajele de sex feminin respectiv masculin, *Napoleon* aparind ca „la pauvre Léonie“;
 - „*Lack breath must leap no more*“, p. 250: este citatul din *Macbeth*, actul II, scena a II-a, vers 44 „*Macbeth must sleep no more*“ (*Macbeth* nu mai poate să doarmă), aici cu deformarea în „fără răsuflare nu mai poți sări“;
 - „*alliving stone*“, p. 283, se referă la *David Livingstone*, renumitul cercetător al Africii tropicale, dar are și înțelesul „o piatră care trăiește“;
 - „*This is Steal, this is Barke, this is Starn, this is Swhipt, this is Wiles, this is Pshaw, this is Doubblinnbbay-yates*“, p. 303: se înșiră poezii *Steele* (1672—1729), *Burke* (1729—1797), *Sterne* (1713—1768), *Swift* (1667—1745), *Wilde* (1865—1900), *Shaw* (1856—1950) și *W. B. Yeats* (1865—1939), ultimul nume în engleză citindu-se „double-ju bi yeats“; în același timp scrierea lui *Joyce* sugerează „acesta fură, acesta latră, acesta este o stea, celălalt un flagel, acesta este viclean, celălalt este un pașă, iar ultimul este *Yeats* din *Dublin*“;
 - „*more beethoken, badchthumpered, gluckglucky, sweetmoztheart*“, p. 360: este vorba de compozitorii *Beethoven* (1770—1827), *Bach* (1685—1750), *Gluck* și *Mozart* (1756—1791); cel de al doilea înțeles ar putea să fie „mai multă mărturie (sinceritate), proastă dispoziție, fericire și inimă foarte dulce“ (sau „fată draguță“).

Ne mai permitem să menționăm un caz de *scriere inversă*, anume „*Kram of Llawanroc*“, p. 388: citit de la dreapta spre stînga, descoperim

⁴ Scriitorul german contemporan *Wolfgang Hildesheimer*, în *Interpretation eines Kapitels aus James Joyces „Finnegans Wake*“, ediția Suhrkamp, Frankfurt a. Main, 1969, îi numește pe acești doi domnitori „*Zeitgenossen*“ (contemporani). — Ne permitem obiecțiunea că o diferență de peste 50 ani totuși nu poate fi numită „contemporan“, cu tot respectul pentru *Hildesheimer*...

numele regelui *Mark of Cornwall*, cunoscut din vechea legendă despre Tristan și Isolda.

În *Finnegans Wake*, James Joyce a dat dovadă că este nu numai un mare scriitor al literaturii universale, dar este și polihistor: cunoaște mitologia indiană, orientală, greco-romană și germanică, preistoria Irlandei și istoria universală; în același timp este un bun cunoscător al literaturii universale, nu este străin de problemele filozofiei și psihologiei; dar mai cu seamă este un maestru neîntrecut al limbii — și nu numai a celei engleze. Opera uriașă *Finnegans Wake* conferă fiecărei fraze și aproape fiecărui cuvânt un dublu înțeles și excelează în minuțiozitatea cu adevărat magistrală a limbii, folosind toate procedeele posibile de deformare a cuvintelor și de transformare de înțelesuri. Lucrarea de față a vrut să constituie o modestă contribuție la o mai bună înțelegere a sensului deformării de nume ale personalităților istorice, menționate în *Finnegans Wake*.

LINGUISTIC DISTORTION OF HISTORICAL CHARACTERS IN JAMES JOYCE'S *FINNEGANS WAKE*

(Summary)

The author is trying to discover the linguistic distortions of historical characters, as they appear in J. Joyce's *Finnegans Wake*, known as to be the most difficult book ever written in fiction, because nearly every word is distorted, in most cases conferring a double meaning.

Altogether in *Finnegans Wake* there are mentioned, distortedly, the names of 164 persons famous in history. Out of them, the name of *Giordano Bruno of Nola* appears for 33 times, in the most different modifications; 30 names appear 3—15 times, 26 names are twice distorted, and 107 names appear but once. The paper can't deal with every name in particular; therefore the author is pointing out such distortions which

- are bearing a *double meaning*,
- are *combinations of at least two different names*,
- express, by means of distortion, some *ironical remarks* addressing some *weakness* of that historical character,
- or constitute, in a succession of words, some phonetic „*theme with variations*“, e.g. „*Brawn broad breit brow brune Browne*“, p. 187.

With any historical character there are mentioned his *chronological dates*, i.e. the life-time of writers, artists, musicians, and the years of reigning with those kings and statesmen mentioned; at the same time there is always *added the page* where that distorted name occurs in *Finnegans Wake*, The Viking Press, 15th edition, New York, 1974.

The paper at hand wants to offer a modest contribution to interpreting and understanding of Joyce's *Finnegans Wake*, which, since its appearance in 1939, has been of highest interest for linguistics, philosophy, psychology, history, and world literature.

DIN EXPERIENȚA PREDĂRII INTONAȚIEI ÎN LABORATORUL FONETIC

(Cu referire la limbile engleză și rusă)

TATIANA MAKARENKO și VERA DRONDOR

În lingvistica modernă se pune un accent din ce în ce mai mare pe studierea vorbirii orale, atât ca scop cit și ca mijloc principal în învățarea unei limbi străine. De aceea lingviștii acordă o atenție deosebită intonației — aceea trăsătură distinctivă care, atunci când este folosită incorect, marchează atât de clar pe vorbitorul străin. O intonație greșită, chiar în cazul rostirii corecte a sunetelor, poate schimba sensul exprimării. Pe de altă parte, s-a observat că o intonație corectă poate compensa deficiențele pe plan articulatoriu.

Intonația poate fi studiată din două puncte de vedere: 1) punctul de vedere funcțional care are în vedere latura semnificativă a vorbirii și 2) punctul de vedere pur fonetic (sau fizico-acustic) care urmărește descrierea diferitelor modele intonaționale ale unei limbi, intonația fiind definită în această perspectivă ca totalitatea mijloacelor de organizare fonetică a vorbirii, ceea ce include nu numai melodia, adică „urcarea și coborîrea tonului vocii“, după cum cred Armstrong și Ward¹, dar și pauzele, intensitatea, accentul cuvintelor în propoziție, ritmul și timbrul.

Funcțiile cele mai importante în orice limbă fiind acelea legate de semnificație, începem studiul intonației prin a-i dovedi statutul fonematic în perechi minimale, adică în enunțuri avînd o structură lexicogramaticală identică și a cărui sens se poate deosebi numai datorită intonației, ca de exemplu în limba engleză:

Propoziții enunțiative spre deosebire de Întrebări generale

(fără cuvînt interogativ)

You want to invite many guests. You want to invite many guests?

Propoziții imperative

Have a drink!

față de *Întrebări generale*

Have a drink?

Întrebări disjunctive

ca *întrebări reale* cerînd

o confirmare a ceea ce e
afirmat în prima parte

A. He went there yesterday,
didn't he?

B. Yes, he did.

față de *Întrebări disjunctive*

ca *afirmații reale*

He went there yesterday,
didn't he.

¹ L. Armstrong and I. C. Ward, *A Handbook of English Intonation*, Cambridge, Heffer and Sons LMD, 1967, p. 1.

<i>Cereri categorice</i>	față de	<i>Rugăminți, invitații</i>
Will you come up to the blackboard.		Will you come up to the blackboard?

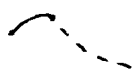
În limba rusă doar intonația distinge următoarele perechi minimale:

<i>Propoziții enunțiative</i>	față de	<i>Întrebări generale</i>
Студент читает книгу.		Студент читает книгу?
<i>Întrebări speciale</i>	față de	<i>Propoziții exclamative</i>
Какой сегодня день?		Какой сегодня день!

O abordare pur fonetică a intonației presupune studiul celor mai importante modele de intonație a diferitelor tipuri comunicative comune vorbitorilor de aceeași limbă, adică acelea care nu variază de la o persoană la alta sau în vorbirea aceleiași persoane.

Astfel, sistemul intonațional al limbii ruse, relevant din punct de vedere semantic, este reprezentat (după Bryzgunova²) de 5 construcții (modele) intonaționale care apar mai clar în următoarele tipuri de propoziții: 1. *propoziția enunțiativă*, 2. *propoziția interogativă cu cuvânt interogativ*, 3. *propoziția interogativă fără cuvânt interogativ*, 4. *propoziția interogativă cu conjuncția „а”* și 5. *propoziția exclamativă*.

Deoarece numai tipul 3 și 4 prezintă dificultăți, acordăm o atenție deosebită studierii acestora. Greșeala tipică constând într-o urcare prea redusă a tonului pe centrul logic în tipul 3, insistăm asupra caracterului brusc și al diapazonului larg al variației melodice. Obiectul întrebării se schimbă aici în funcție de elementul pe care se situează accentul și urcarea tonului. De ex.

		
Вы были в кино?	Вы были в кино?	Вы были в кино?

În cazul tipului 4, dimpotrivă, trebuie evidențiată urcarea treptată a tonului și alungirea vocalei accentuate. De ex.

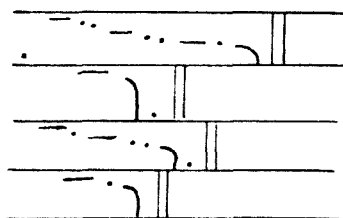
А ты? А он? 	А Чехова?
---	--

În limba engleză propozițiile lipsite de emfază se caracterizează prin două modele intonaționale:

1) Tipul treptat descendent în care vocea coboară pe ultima silabă accentuată la cel mai scăzut nivel posibil, iar silabele neaccentuate post-tonice — dacă sînt prezente — se mențin la același nivel coborît. Acest model intonațional se întâlnește în propoziții enunțiative, porunci sau cereri categorice și întrebări speciale. Exemplu:

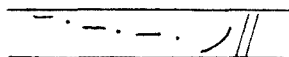
² A. E. Bryzgunova, *Praktičeskaja fonetika i intonația russkoj reci*, M., 1963.

I go to the Faculty every day.
 Stop talking!
 Will you open the window.
 What's your name?

2) Cel de al doilea model de intonație prezintă, de asemenea, o serie descendentă, dar cu urcarea tonului pe ultima silabă accentuată, dacă aceasta nu este urmată de silabe neaccentuate.

Shall I take the table out?

Dacă ultima silabă accentuată este însă urmată de silabe neaccentuate, atunci ea se pronunță cu tonul cel mai coborât, iar cele neaccentuate urcă treptat.

Is it quite impossible?

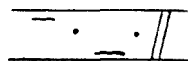
Acest model intonațional, care caracterizează nu numai întrebările generale, ci și afirmații necategorice, de ex.

I think so.

sau rugăminți politicoase

Do come later.

prezintă dificultăți pentru studenții noștri, greșeala tipică constînd în urcarea bruscă a tonului pe ultima silabă accentuată, silabele neaccentuate următoare fiind pronunțate toate la același nivel coborât.

Tipurile comunicative alcătuite din mai multe unități de sens, prezintă secvențe ale acestor două modele intonaționale: coborîre plus coborîre, coborîre plus urcare.

După însușirea tipurilor intonaționale de bază, trecem la studiul intonației expresive, mărind progresiv gradul de complexitate al materialului.

Considerăm că metoda cea mai adecvată este predarea modelelor de intonație pe bază de dialoguri. Procedeu obișnuit este după cum urmează:

Un *dialog* este prezentat pe bandă (deci prima etapă este aceea a percepției). Se practică apoi *repetiția* în cor, toți studenții răspunzînd simultan, propoziție după propoziție. Propozițiile lungi sînt repetate fragmentat, mai întîi foarte rar, apoi întreaga propoziție în ritm normal.

Se înțelege de la sine că fiecare model de intonație necesită o muncă diferită la ore, în conformitate cu dificultățile pe care le prezintă. Studenților le place să repete cînd sînt împărțiți în 2 grupe (fete și băieți sau vorbitorul A — vorbitorul B). Repetiția în cor poate fi precedată de un control individual.

Un dialog astfel prelucrat este dat ca temă pentru acasă. Studenții sînt obligați să-l noteze după bandă în scriere ortografică și să-l repete intens în cabinele individuale. Avînd în caietele lor pagini speciale pentru fiecare tip de comunicare cu modelul intonațional corespunzător, studenții introduc exemplele din dialog pe pagina respectivă.

Fiecare oră începe cu recapitularea exercițiilor fonetice și a dialogurilor învățate anterior, urmată de foarte scurte dialoguri formulate pe loc, scopul principal fiind acela de a susține o conversație cu ajutorul anumitor formule uzuale într-un mod natural. Se realizează astfel trecerea de la repetiția imitativă la formarea și consolidarea unor deprinderi de vorbire corectă din punctul de vedere al intonației.

Pentru fixarea modelelor însușite studentul își înregistrează rostirea pe bandă, iar profesorul ia legătura cu fiecare cabină pe rînd pentru a corecta și a da explicațiile necesare.

Controlul studenților se face și prin dictări fonetice. Pe baza textului model studentul execută în cabină următoarele operații:

- transcrierea fonetică a textului;
- împărțirea textului în unități ritmico-intonaționale;
- reprezentarea grafică a intonației din fiecare propoziție.

Considerăm ca folositoare și următoarele procedee: ascultarea textului model, repetarea cu pauze și determinarea după auz a tipului de construcție intonațională și a mijloacelor intonaționale întrebuințate (cum ar fi schimbarea și mișcarea tonului de bază, reducerea sau accelerarea ritmului, accentuarea expresivă a unor cuvinte etc.).

Sintem convinse că dacă un student are posibilitatea să asculte adesea și cu regularitate modele corecte de intonație, memorizînd modelele propozițiilor care sînt importante în procesul de comunicare, el va fi în stare să formuleze cu o intonație corectă propriile sale propoziții prin analogie cu modelele memorizate.

Sintem de asemenea convinse că folosirea laboratorului fonetic ridică considerabil eficiența însușirii fenomenului studiat, ansamblul exercițiilor utilizate la cursul practic de fonetică avînd drept rezultat formarea unor deprinderi intonaționale corecte.

ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ НАД ИНТОНАЦИЕЙ В ФОНЕТИЧЕСКОЙ ЛАБОРАТОРИИ

(На материале английского и русского языков)

(Резюме)

Различительная функция интонации демонстрируется на разных коммуникативных типах предложений, совпадающих по лексико-грамматической структуре и отличающихся только интонацией. Дается разбор основных интонационных моделей в английском и русском языках, наиболее типичные ошибки румынских студентов и методика работы над интонацией на практических занятиях в фонетической лаборатории.

PROBABILITATEA — ASPECT AL MODALITĂȚII INTELECTIVE

MARIA VOIA

În procesul comunicării, vorbitorul nu este niciodată indiferent față de enunț, considerându-l dezirabil, necesar, real, posibil, imposibil etc., adoptînd astfel, întotdeauna (explicit sau implicit), o anumită atitudine față de enunțul făcut. Studiarea și clasificarea acestor atitudini ale vorbitorului, denumite „modalitate” constituie o problemă importantă a lingvisticii teoretice și practice. După părerea lui M. A. K. Halliday¹, calificările care au loc în gîndirea vorbitorului, atitudini „externe conținutului ca atare”, sînt numite „modalitate” și se referă la rolul de comunicare al vorbitorului. Modalitatea — arată Halliday — este legată de comentariul vorbitorului și este o formă de participare a acestuia la faptul de limbaj.

Intrucît modalitatea apare în orice propoziție și se exprimă în moduri diferite, în limbi diferite, necunoașterea posibilităților de exprimare specifice unei anumite limbi, echivalează — după cum arată și profesorul Leon Levițchi² — în ultima instanță, cu necunoașterea ei. Modalitatea se referă la afect, voință și intelect, clasificîndu-se ca:

- modalitate emoțională (apreciere, dezaprobare, supărare, admirație etc.)
- modalitate volițională (necesitate, ordin, rugămintă, stăruință etc.) și
- modalitate intelectuală (probabilitate, posibilitate, verosimilitudine, certitudine, îndoială, presupunere etc.)

Modalitatea este cel mai des prezentă și clar observabilă în conversație, în limbajul cotidian, pentru că în cadrul lor vorbitorii adoptă atitudini și foarte des le exteriorizează. Cel care învață limba engleză este preocupat de corectitudinea gramaticală. Dar el trebuie să fie de asemenea preocupat să vorbească o limbă idiomatică, o limbă care să nu frapeze prin artificialism sau rigiditate. Este de asemenea important pentru el să învețe să se adapteze situațiilor, interlocutorilor, temelor conversațiilor, acelor „moduri de conversație” — „conversation modes” — descrise de Mc. Guire și Lorch³.

După cum am putut observa din munca cu studenții anilor I și II, la cursul practic de exerciții gramaticale și interpretări de texte în lim-

¹ M. A. K. Halliday, *Functional Diversity in Language as Seen from a Consideration of Modality and Mood in English*, în „Foundations of Language”, Dodrecht, 6, Nr. 3, August 1970, p. 335.

² Leon Levițchi, *Sinonime în gramatica limbii engleze*, București, 1968, p. 120.

³ M. T. Mc Guire, S. B. S. Lorch, *Natural Language Conversation Modes*, în „The Journal of Nervous and Mental Disease”, vol. 146, Nr. 3, 1968, p. 239.

ba engleză, studenții întâmpină dificultăți în exprimarea corectă, fluentă și delimitativă a diferitelor idei, nuanțe din cadrul modalității intelective, cum ar fi: posibilitatea care apare ca rezultat al experienței, probabilitatea redusă, probabilitatea din punctul de vedere al vorbitorului, deducția, lipsa certitudinii. În limba engleză, aceste idei se exprimă prin mijloace lingvistice — gramaticale, lexicale, fonologice, stilistice și extralingvistice: mimică, gesturi. Sinonimia posibilă în folosirea mijloacelor de exprimare a modalității intelective fiind dezvoltată în limba engleză, mă voi limita la mijloacele gramaticale care sînt de primă importanță și prezintă unele dificultăți în folosire pentru cei care se află în stadiul de aprofundare a cunoștințelor lor de limbă engleză, făcînd unele referiri la mijloacele lexicale și fonologice.

Probabilitatea. După părerea lui M. A. K. Halliday⁴, modalitatea se reduce la ideea de probabilitate, posibilitate și certitudine: „modalitatea este un sistem care derivă din funcția socială a limbii, exprimînd evaluarea probabilităților de către vorbitor“. Alte concepte cum ar fi cel de permisiune, obligație, abilitate etc., nu sînt considerate modalități deoarece nu se referă la comentariul vorbitorului ci la relația acțiune-autor al acțiunii.

Mijloacele gramaticale folosite în limba engleză pentru a exprima ideea de probabilitate sînt:

- verbele defectiv-modale: „must“, „ought to“, „should“, „will“, „would“.
- construcția „to be going to“.
- expresia „daresay“
- modul subjonctiv
- propoziția condițională.

I. *Probabilitatea maximă, deducția și necesitatea logică*, în funcție de context, a săvîrșirii unei acțiuni sau a existenței unei stări, se exprimă prin verbul defectiv-modal „must“ (a trebui, a fi foarte probabil, a fi aproape sigur etc., subînțelegîndu-se: potrivit împrejurărilor logice, date etc.).

„It is a truth universally acknowledged that a single man in possession of a good fortune must be in want of a good wife“⁵ — probabilitate maximă.

„His name is Papadopoulos, I see. He must be Greek, then?“ — deducție.

„Mrs. Martin?“ she replied. „There's none of that name here“.

„There must be. They live here.“⁶ — necesitate logică.

Ideea de necesitate logică, deducție și probabilitate maximă se poate exprima și prin mijloace lexicale și anume cuvinte ca: „evidently“ „na-

⁴ M. A. K. Halliday, *Op. cit.*, p. 342.

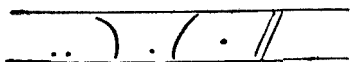
⁵ Jane Austin, *Pride and Prejudice*, New York, 1966, p. 69.

⁶ Monica Dickens, *The Angel in the Corner*, în J. G. Bruton, *The English Verb in Context*, Cambridge, 1964, p. 31.

turally", "surely", "obviously" etc. și expresiile "to be sure", "to be obvious", "there is no doubt about it", "by all means". De exemplu: "You haven't had any dinner yet; you are surely hungry". "Obviously he is tired after that long walk".

Probabilitatea maximă, certitudinea se poate exprima și prin intonația din întrebările disjunctive. Dacă vorbitorul este sigur de ceea ce afirmă în prima parte a întrebării și nu dorește nici o confirmare a afirmației sale, întrebarea disjunctivă este pronunțată pe un ton coborîtor (serie treptat descendentă). Adesea vorbitorul nu se oprește după întrebarea pusă și continuă să vorbească:

"You are not ↘ busy ↘ are you? So, I want to talk with you"⁷.

II. *Probabilitatea obiectivă* se exprimă prin verbul defectiv modal "ought to" (a trebui, trebuie) care se apropie de verbul "must" în exprimarea unei "probabilități puternice", întrucât implică o concluzie obiectivă, determinată de logica situației, de o împrejurare dată etc., dar se folosește de preferință atunci când premisa (condiția) este exprimată. Exemple: "If he started at nine o'clock, he ought to be in London by eleven". "If what you say is true, he ought to have become a painter". "A friend of mine sends it from China. It comes in a painted chest. And sometimes he sends a little poem about a white heron or a lover who walks in the snow, so it ought to be nice tea"⁸.

Lexical, probabilitatea obiectivă se exprimă prin cuvinte ca: "assuredly", "surely" etc. De exemplu: "If he started at nine o'clock, he surely arrives in London by eleven".

III. *Probabilitatea maximă din punctul de vedere al vorbitorului* se exprimă prin expresia "to be going to" (după câte se pare, probabil). Se referă la viitor și redă ceea ce vorbitorul simte sau consideră a fi aproape o certitudine. Exemple: "He is going to kill himself if he goes on driving as recklessly as that". "The cold isn't going to last".

IV. *Probabilitatea din punctul de vedere al vorbitorului* se exprimă și prin verbul defectiv-modal "should" (ar trebui, trebuie), care implică de obicei o concluzie personală a vorbitorului, o deducție, determinate de premise exprimate. Exemple: "This film should be very good as it was made by an excellent film director". "Judging by your accent, you should be a foreigner".

Pe plan lexical, cuvintele "assuredly" și "surely" exprimă aceeași idee: "Judging by your accent you surely are a foreigner".

⁷ Tatiana Makarenko, *Curs de limba engleză contemporană. Fonetică și fonologie*, Cluj-Napoca, 1975, p. 170.

⁸ Francis Towers, *Tea with Mr. Rochester*, în J. G. Bruton, *Op. cit.*, p. 2.

V. *Probabilitatea din punctul de vedere al vorbitorului, mai redusă* decât cea exprimată prin construcția „to be going to” sau prin verbul defectiv-modal „should”, se exprimă prin expresia „dare say” sau împreună „daresay” (bănuiesc, cred, pe semne, probabil etc.). Exemple: „You are going to get your microscope down, Hubert, and rub up your marine biology”

„I daresay I shall”⁹.

„I daresay you have a totally different idea but this is what I myself think about it”¹⁰.

Expresiile „to be likely”, „I think it likely”, cuvintele „perhaps”, „maybe” sînt sinonime ale expresiei „daresay”:

I think it likely	}	you have a totally different
Maybe		idea, but this is what I myself
Perhaps		think about it.

Expresia este foarte des folosită în sens ironic: „But she’s really very sorry for what she’s done”.

„Oh, I daresay”.

VI. *Probabilitatea redusă, deducția, presupunerea* săvîrșirii unei acțiuni sau a existenței unei stări se exprimă prin verbele defectiv-modale „will” și „would” (cred, bănuiesc, se poate să, e probabil). Ideea de probabilitate exprimată prin aceste verbe este atenuată față de cea exprimată de verbele precedente („must”, „ought to”, „should” și expresia „to be going to”). Exemple: „Somebody is knocking at the door; it will be John” — probabilitate redusă, presupunere. „It is the tenth of the month. If he has kept to his programme, he will be in Bagdad now” — deducție. „Would” este mai des folosit ca „will” în întrebări care indică în mod necesar o oarecare lipsă a certitudinii: „Would your name be Smith by any chance?” „He wouldn’t be a friend of yours, I suppose?”.

Lexical, ideea de probabilitate redusă și presupunere se exprimă prin cuvintele: „predictably”, „presumably”, „probably”: „There is no noise in the next room; probably they are sleeping now”.

Lipsa de certitudine se poate exprima și prin intonația din întrebările disjunctive cînd vorbitorul nu este sigur de ceea ce afirmă în prima parte și dorește o confirmare a afirmației făcute, întrebarea disjunctivă se pronunță pe un ton urcător (serie treptat ascendentă): A. „You are not ↗ busy, ↗ are you?”

.. —) . / — . //

⁹ George Brennan, *A Holiday by the Sea*, în J. G. Bruton, *Op. cit.*, p. 25.

¹⁰ Ward John Millington, *Peculiarities in English Grammar*, London, 1967, p. 74.

B. „Oh, yes. I am.“¹¹

VII. *Îndoiala și presupunerea* despre realizarea unei acțiuni sau existența unei stări în prezent sau în viitor se exprimă prin forma veche a subjonctivului sau prin subjonctivul sintetic prezent într-o propoziție condițională sau în afara ei, după verbe ca: „doubt“, „suppose“,

„believe“: „I doubt if he be in“.	} îndoială
„They do not believe that the painting be genuine“	
„If this be true, he is a clever man“	} presupunere.
„Suppose he called here“	

Trebuie menționat faptul că atunci când exprimă o stare presupusă, forma veche a subjonctivului se folosește în limbajul juridic, parlamentar, ziaristic, oficial, în stilul literar și poetic, precum și în limbajul științific și tehnic. Subjonctivul sintetic și forma veche a subjonctivului sînt mai des folosite în engleza americană (în limbajul cotidian) decît în engleza britanică.

Cuvinte ca „if“, „suppcse“, „providing“ și echivalentele lor sînt suficiente pentru a exprima îndoiala sau presupunerea: „Then, if, by chance he really did catch one fish, he called it twenty“¹². „If unsatisfactory, the camera might be exchanged for a better make“.

Propozițiile condiționale reprezintă ceea ce este probabil, ipotetic, imaginar, dar condiționat. Toate condițiile implică un caracter supozițional. Subjonctivul sintetic prezent folosit în propozițiile condiționale poate reprezenta, în funcție de context, trei puncte pe scara probabilității descrescînde: supozițional — ipotetic — contrar adevărului (deci ireal).

„If we caught the ten o'clock train, I would...“

„If I came into a fortune, I would buy...“

„If I knew how in worked, I could tellyou what to do“.

Expresia „to be to“ folosită în propoziția condițională la forma de „were to“ arată o acțiune mult mai puțin probabilă decît subjonctivul verbului noțional care-i urmează: „If I saw John, I would tell him to (l-aș vedea)

ring me up“.

to ring me up“.	„If I were to see John, I would tell him (ar fi să-l văd)
-----------------	--

Îndoiala, ezitarea pot fi de asemenea exprimate printr-un ton urcător (serie treptat ascendentă) în afirmațiile necategorice:

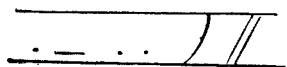
„I think I ↗ can“ — ezitare

— . — .) //

¹¹ Tatiana Makarenko, *Op. cit.*, p. 171.

¹² Jerome K. Jerome, *Three Men in a Boat*, București, 1966, p. 98.

„I think it all ↗ right” — îndoială,

sau printr-un ton coborîtor-urcător (serie treptat ascendentă — descendentă), ca în: „yes” — îndoială

VIII. *Întîmplarea* se exprimă prin verbul auxiliar „should” (dacă ar fi să, dacă se întîmplă să, dacă cumva, dacă din întîmplare), folosit în propozițiile condiționale după conjuncția „if”: „If I should lose my job, no one would care”. „I think I've left my umbrella at Ann's. If you should call on her, be so kind to remind her that it's mine”. „Should” urmat de un verb la infinitiv prezent, folosit în propozițiile condiționale, formează un echivalent al subjonctivului sugerînd improbabilitatea în mai mare măsură decît subjonctivul prezent al verbului respectiv:

„She would let me know if Ann called”

(Ea mi-ar da de știre dacă Ana ar veni).

„She would let me know, if Ann should call”.

(Ea mi-ar da de știre dacă s-ar întîmpla cumva ca Ana să vină).

Urmat de un infinitiv perfect, „should” exprimă, în propoziția condițională, întîmplarea, eventualitatea în trecut, implicînd faptul că vorbitorul nu știe dacă condiția a fost realizată sau nu: „If John should have called at the club on his way home, he'll have been given the parcel I left for him”. (Dacă John s-a oprit la club... Vorbitorul nu știe dacă John s-a oprit sau nu la club.)

Sinonime lexicale: expresia „by chance”, „were to”, verbul „to happen” — „If George happens to come, tell him to wait for me”.

„If, by chance, George comes, tell him to wait for me”.

Concluzii. 1. Mijloacele cele mai des folosite în limba engleză pentru a exprima ideea de probabilitate sînt verbele defectiv-modale „must”, „should”, „ought to”, „will”, „would”.

2. Sinonimia din complexul mijloacelor morfologice, sintactice, lexicale, fonologice folosite pentru a reda această idee este dezvoltată. Se folosesc diferite verbe defectiv-modale, diferite cuvinte, diferite tonuri pentru a exprima o singură nuanță din cadrul ideii de probabilitate: „must”, „should” și „will” pentru a exprima deducția, „to be going to”, „should”, „daresay”, „to be likely”, „maybe”, „perhaps” pentru a reda ideea de probabilitate din punctul de vedere al vorbitorului, forma veche a subjonctivului, tonul urcător, tonul coborîtor-urcător pentru a reda îndoiala, „must”, „wil”, „would”, subjonctivul sintetic, forma veche a subjonctivului, propoziția condițională, cuvintele „presumably”, „predictably”, „probably”, „if”, „providing”, „suppose”, „believe” etc. redau ideea de presupunere, „must”, „ought”, tonul coborîtor, cuvintele „evi-

dently“, „obviously“, „certainly“, „by all means“, expresiile „to be sure / certain about“, „there is no doubt about it“ exprimă certitudinea.

Un singur verb defectiv-modal sau mod verbal pot exprima diferite nuanțe din cadrul ideii de probabilitate; „must“ exprimă probabilitate maximă, necesitate logică, deducție, presupunere; „will“ exprimă deducție, probabilitate redusă, presupunere; „should“ exprimă probabilitatea din punctul de vedere al vorbitorului și întâmplarea; subjonctivul sintetic exprimă probabilitate redusă, presupunere, îndcială.

3. Putem clasifica verbele amintite pe o scară a probabilității descrescînde:

- must _____ probabilitate maximă
- ought to _____ probabilitate obiectivă
- to be going to _____ probabilitate accentuată din punctul de vedere al vorbitorului
- should, daresay _____ probabilitate mai redusă din punctul de vedere al vorbitorului
- will _____ probabilitate redusă, presupunere
- would _____ lipsa certitudinii.

4. În limba engleză, intonația semnalizează atitudinea vorbitorului față de subiectul conversației. Ea diferențiază gradul importanței semantice a unităților de sens (ritmico-intonative) din cadrul propozițiilor de tip comunicativ.

5. Mijloacele morfologice de exprimare a nuanțelor din cadrul ideii de probabilitate sînt mai numeroase în limba engleză decît cele folosite în limba română.

6. Dificultatea pe care cei mai mulți studenți români o întâmpină nu numai în exprimarea acestor nuanțe, ci și a celorlalte concepte din cadrul modalității se datorează, pe de o parte, faptului amintit mai sus (și anume că mijloacele morfologice folosite în limba engleză pentru a reda ideea de probabilitate sînt mai numeroase decît în limba română), iar pe de altă parte contrastului dintre natura mai complicată a acestor mijloace folosite în limba engleză și simplitatea mijloacelor morfologice folosite în limba română.

7. Contextul nu numai clarifică ci de asemeni dă înțelesul cuvîntului.

8. „Dată fiind bogăția polisemantică și sinonimică a verbelor defectiv-modale în limba engleză, traduceri obișnuite din dicționare sînt departe de a fi întotdeauna cele mai indicate. În funcție de context ele trebuie eliberate din chinga lexicografică“¹³.

¹³ Leon Levitchi, *Indrumar pentru traducătorii din limba română în limba engleză*, București, 1974, p. 158.

PROBABILITY AS ASPECT OF INTELLECTIVE MODALITY

(Summary)

The article analyses the complex of the morphological, syntactical, lexical and phonologic means used to express the idea of probability in English. It insists upon the synonymic and polysemantic richness of these means, and the influence of the context upon the meaning of words and change of meaning.

Laying the stress on the fact that some modal auxiliaries are most frequently used to express the idea of probability in English, they are classified on a scale of decreasing probability. The article also points out the contrast between the complicated nature of these verbs as compared to the simplicity of the morphological means used in Romanian, as well as the fact that the number of the modal auxiliaries used to express the idea of probability in English is greater than the number of the modal verbs used to express the same idea in Romanian. As this contrast creates difficulties for translators and for those who study the English language, the present article tries to help them in overcoming this difficulty.

RECENZII

Operă lexicologică de pionierat*

Un *Dictionar de antonime* al limbii române este, înainte de orice, operă de pionierat. Iată primul considerent pe care trebuie să-l avem în vedere când vorbim despre lucrarea cu acest titlu a tinerilor lingviști Marin Bucă și Onufrie Vințeler, cadre didactice de la Universitățile din Timișoara, respectiv din Cluj-Napoca, dicționar apărut relativ recent la Editura Enciclopedică Română. Marele merit al unei asemenea opere de pionierat este acela de a fi deschis un drum, de a umple un gol în literatura noastră de specialitate, punând la îndemina cercetătorilor și celor ce se interesează — din multiple puncte de vedere — de problemele limbii române un prețios instrument de lucru.

În redactarea acestui *Dicționar* autorii au avut, fără îndoială, de înfruntat numeroase piedici de ordin teoretic și metodologic. A fost nevoie, înainte de toate, să-și clarifice problema antonimiei în limbă, care nu este atât de simplă pe cât se pare. Printre „capcanele” acestuia se pot enumera raporturile logice și dialectice existente între fenomenul antonimiei, pe de o parte, și celelalte categorii semasiologice fundamentale: polisemia și sinonimia, pe de altă parte, precum și problema gradului de opoziție a două sau mai multe cuvinte antonime.

Cît privește problema raporturilor dialectice ale antonimiei cu polisemia și sinonimia, aceasta a cerut din partea cercetătorilor, spre a fi surmontată, un efort de limpezire precum și o exigență sporită în manevrarea acestor categorii, știut fiind că moștenirea noastră științifică în aceste sectoare este destul de săracă. „Aflată atîta vreme dincolo de preocupările lingviștilor, antonimia a început să intre în sfera investigațiilor științifice abia în ultimele două decenii” (p. 7). În conformitate cu logica matematică relațiile de antonimie și sinonimie dintre cuvintele unei limbi

sînt relații simetrice, în sensul că un cuvînt A este sinonim/antonim față de un alt cuvînt B în măsura în care și B este în relația dată față de A, întocmai ca fenomenul egalității aritmetice, cel al paralelismului geometric (euclidian), al relației sociale de „coleg cu...” etc. Asta ar însemna că un cuvînt-titlu A, cu toate sinonimele lui, este antonimul lui B, cu toate sinonimele lui; că fiecare cuvînt din fascicolul de sinonime ale lui A este antonim cu fiecare cuvînt din fascicolul de sinonimie ale lui B, și astfel problema tuturor ar fi rezolvată într-un singur articol de dicționar (respectiv într-o singură pereche antonimică). Spre exemplu: A, ALARMAT (cu sinonimele sale: *ingrijorat, neliniștit, speriat*) în relație antonimică față de B, CALM (cu sinonimele: *liniștit, calm-pătat, stăpînit*). Ar fi simplu, de-a dreptul simplist, să se reducă totul la atît. Realitatea limbii ne arată că nu ne putem opri aici: CALM „contractează”, la rîndul său, relații antonimice cu FURIOS, FURTUNOS, AGITAT, NERVOS etc., care la rîndul lor au fiecare sinonime mai mult sau mai puțin parțiale, sinonime ce creează noi perechi antonimice. Problema se amplifică și prin aceea a cuvintelor polisemantice, ale căror deosebite sensuri (avînd diferite alte sinonime) duc la apariția altor antonimii colaterale. Astfel încît se ajunge la un adevărat labirint din care se poate ieși doar cu ajutorul unui fir al Ariadnei, fir metodic pe care autorii *Dicționarului* au căutat să-l învedereze prin procedeele întrebuintate, care — de altfel — ar putea fi substanțial îmbunătățite, la o viitoare ediție, în ceea ce privește consecvența.

În legătură cu cealaltă dificultate de ordin teoretic, problema gradului de opoziție a sensurilor cuvintelor din perechea antonimică, constatăm că autorii au preferat să meargă pe o linie fermă, ocupîndu-se premeditat și conștient (după cum înșiși ne-au mărturisit-o, oral) numai de antonimele „totale”, care ilustrează opoziția antipodică: *plus — minus, bine — rău, pace — război, departe — aproape*, perechi lexicale în care antonimia este mai pregnantă.

* Marin Bucă, O. Vințeler, *Dicționar de antonime* Editura enciclopedică română, București, 1974 (260 pag.).

Cum, însă, sinonimia a două sau mai multe cuvinte este totală și parțială, tot așa și antonimia — considerăm noi — trebuie văzută mai elastic, mai „pliată” pe logica limbii. Are și limba o logică a ei, care nu trebuie să coincidă neapărat cu logica gândirii. Un obiect, spre exemplu, poate fi *departe* sau *aproape* (antonimie „totală”), dar el poate fi și undeva între „aproape” și „departe”, de unde rezultă că alături de antonimia zisă „totală”, fundamentală, se pot ivi și altele, „parțiale”, complementare, aspect neavut în vedere de către autorii *Dicționarului* decît accidental.

Aici mai ales, dar și în problema raporturilor antonimiei cu sinonimia și polisemia, s-ar putea aduce, după opinia noastră, îmbunătățiri ediției a II-a a acestui *Dicționar*. Și — de ce nu? — din moment ce aceste fenomene ale lexicului sînt atît de intim legate între ele încît fiecare membru al perechii antonimice e necesarmente definibil prin sinonimele sale — de ce n-ar deveni viitoare ediție, necesară fără îndoială (prima s-a epuizat, după cîte știm, foarte rapid) un dicționar mixt, de sinonime și antonime?!

E o propunere, doar.

Unele limbi occidentale posedă asemenea dicționare mixte. Rămîne de cercetat în ce măsură aceste lucrări au răspuns acolo, cerințelor scontate, în ce măsură s-au dovedit utile.

Cunoscători ai limbii și lingvisticii ruse contemporane, care beneficiază de o bogată activitate lexicologică și — prin intermediul traducerilor în această limbă — cunoscători ai lexicografiei speciale din multe limbi de circulație, autorii acestui *Dicționar* utilizează unele dintre cele mai eficiente metode cunoscute azi în alcătuirea dicționarului, ca metoda experimentală, adică ancheta lingvistică pe subiecți vorbitori, tratarea și definirea omogenă a tuturor perechilor antonimice (pe cele trei trepte: prezentarea cuplului antonimic, definirea sensurilor, ilustrarea prin exemple), evidențierea caracterului dialectic al relațiilor dintre sensurile cuvintelor etc.

Merită o mențiune specială grija deosebită a autorilor pentru calitatea exemplorilor ilustrative. Sînt consultați în acest scop cei mai buni autori români, beletriști, oameni de știință, filozofi, precum și cele mai curate izvoare ale înțelepciunii populare. Este o adevărată delectare spirituală, care depășește cu

mult obligațiile — pur științifice, lingvistice — ale unei asemenea lucrări lexicografice, să întâlnești frecvent, uneori pe una și aceeași pagină a acestei cărți, într-o armonie tonifiantă, fragmente antologice din autori antologici: Iată spre exemplificare:

„El dă dintr-o sprinceană, l-am și-nțeles, că-l știu.

Fie că-i cu coroană, tichie sau chipiu,

Și voia lui de pace

Sau de război e lege, că vrea sau se pface“.

(Arghezi):

„De-o fi una de-o fi alta... Ce e scris și pentru noi

Bucuroși le-om duce toate, de e pace, de-i război“.

(Eminescu):

„Pacea are atîta preț cît războiul din care a ieșit“.

(Iorga):

„Lupta maselor populare împotriva exploatării capitaliste se împletește cu lupta împotriva războiului, pentru pace“.

(Șt. Pascu)

ilustrînd antonimia PACE — RĂZBOI, p. 224. Sau:

„Întîrziînd sub vremi schimbate,

îmi taie drumul — care prieten?

Îmi taie pasul — ce vrăjmaș?

Ah pasărea Foenix ca altădată nu mai zboară peste oraș“.

(Blaga):

„Prietenul prost ne numără cusururile; vrăjmașul cuminte calitățile; vrăjmașul prost ne tăgăduiește calitățile, prietenul cuminte ne uită cusururile“.

(Caragiale):

„Judecător prietenului tău nicicum să te faci, că-l dobîndești de vrăjmaș“.

(Proverb):

„Pururea să te silești ca pe vrăjmașii tăi prieteni să-i dobîndești“.

(Proverb):

„Vrăjmașul din prieten, cel mai cumplit dușman“.

(Proverb)

ilustrînd perechea antonimică PRIETEN — VRĂJMAȘ, p. 228.

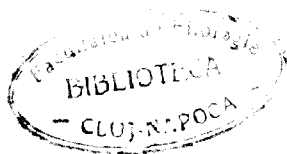
Fără îndoială, că succesul de librărie, de care putem spune că s-a bucurat această carte, se datorește — pe lângă noutatea ce-o prezintă pentru specialiști, ca operă de pionierat în lexicografia noastră — și valorii intelectual — artistice elevate pe care o dovedește această componentă a dicționarului, materialul ilustrativ.

*

Cu toate lipsurile pe care inerent le prezintă o asemenea întreprindere lexicografică nouă și temerară, lipsuri a căror listă poate fi sporită (spre exemplu,

nu sînt atestate o seamă de perechi antonimice — din lipsa materialului ilustrativ, oare?), avem convingerea că acest *Dicționar de antonime* este o lucrare necesară și binevenită pentru stadiul actual al dezvoltării lexicografiei generale românești. Acest *Dicționar* va aduce, sperăm, reale servicii marelui Dicționar general al limbii române, în care se va încorpora, probabil, sub o formă sau alta, Dicționar Tezaur care constituie unul din dezideratele principale ale Academiei noastre încă de la fundarea ei în urmă cu mai bine de un secol.

VIOREL HODIȘ

I. P. Cluj, Municipiul Cluj-Napoca 61/1977

În cel de al XXII-lea an (1977) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* apare semestrial în specialitățile :

matematică
fizică
chimie
geologie—geografie
biologie
filozofie
științe economice
științe juridice
istorie
filologie

На XXII году издания (1977) *Studia Universitatis Babeş—Bolyai* выходит два раза в год со следующими специальностями :

математика
физика
химия
геология—география
биология
философия
экономические науки
юридические науки
история
филология

Dans sa XXII-e année (1977) *Studia Universitatis Babeş—Bolyai* paraît semestriellement dans les spécialités :

mathématiques
physique
chimie
géologie—géographie
biologie
philosophie
sciences économiques
sciences juridiques
histoire
philologie

43 871

Abonamentele se fac la oficiile poștale, prin factorii poștali și prin difuzorii de presă, iar pentru străinătate prin ILEXIM Departamentul Export-Import Presă, P.O. Box 136—137, telex 11226, București, str. 13 Decembrie nr. 3.

Lei 10